

ΜΙΑ ΕΜΦΥΛΗ ΟΠΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΗ
Η καθημερινότητα των γυναικών στην Κυψέλη

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ /
ΚΑΤΕΡΙΝΑ
ΔΡΙΒΑ-ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ /
ΑΜΑΛΙΑ ΚΩΤΣΑΚΗ

Π Ο Λ Υ Τ Ε Χ Ν Ε Ι Ο   Κ Ρ Η Τ Η Σ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Ε Ρ Ε Υ Ν Η Τ Ι Κ Η   Ε Ρ Γ Α Σ Ι Α

ΜΙΑ ΕΜΦΥΛΗ ΟΠΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΗ

Η καθημερινότητα των γυναικών στην Κυψέλη

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΔΡΙΒΑ-ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΑΜΑΛΙΑ ΚΩΤΣΑΚΗ

ΧΑΝΙΑ, ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
1. ΣΚΟΠΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	
2. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ	
3. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ	
ΜΕΘΟΔΟΣ	14
1. ΜΕΘΟΔΟΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ	
2. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ	
i. Υπόθεση εργασίας	
ii. Μεθοδολογικά εργαλεία	
iii. Συγκρότηση εργασίας	
iv. Ερευνητικά ερωτήματα	
ΕΥΡΗΜΑΤΑ	30
1. ΚΥΨΕΛΗ: ΜΙΑ ΠΟΛΥΠΛΕΥΡΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ	32
i. Χωροθέτηση και χωρική δομή	
ii. Πολεοδομική και κοινωνική εξέλιξη	
iii. Αναγνωρίσιμες περιοχές και σημεία αναφοράς	
iv. Ποιότητες και χρήσεις γης	
2. ΖΟΥΣΕ ΤΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΚΥΨΕΛΗ	45
i. Η αντίληψη της περιοχής	
ii. Καθημερινές διαδρομές και πρακτικές	
ΕΡΜΗΝΕΙΑ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	78
ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	84
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	86

/ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η πόλη είναι ένας ζωντανός οργανισμός. Οι δρόμοι, τα κτίρια, οι γειτονίες και οι πλατείες επηρεάζονται άμεσα από τους ανθρώπους που τα κατοικούν. Αυτό σημαίνει ότι πέρα από μια χωρική ενότητα, είναι ένας τόπος ανάδυσης κοινωνικών σχέσεων και ανισοτήτων που σχετίζονται με το φύλο, τη φυλή, την εθνότητα, την τάξη, την σεξουαλικότητα κλπ.¹

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η αναζήτηση μιας «άλλης» άποψης για την πόλη, έτσι όπως αυτή αναδύεται από την έμφυλη προσέγγιση της καθημερινότητας. Τα διαφορετικά χαρακτηριστικά των γυναικών υποδηλώνουν διαφορετικές καθημερινότητες που διαπλέκονται στον αστικό ιστό.

2. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ

Αντικείμενο της εργασίας αποτελεί το χωρικό αποτύπωμα της καθημερινότητας και των δραστηριοτήτων των γυναικών στην ευρύτερη περιοχή της πλατείας Αγίου Γεωργίου στην Κυψέλη.

Η Κυψέλη είναι μια από τις πιο κεντρικές και πυκνοκατοικημένες περιοχές της Αθήνας. Η εξέχουσα τοποθεσία της, σε συνδυασμό με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της, την καθιστούν μια ιδιαίτερη συνοικία με συχνά αντιφατικό χαρακτήρα. Από τη μία φοράς μνήμης της μεταπολεμικής Αθήνας και της αστικής αίγλης, και από την άλλη χαρακτηρίζεται από ορισμένους ως «υποβαθμισμένη» και με έντονα κοινωνικά προβλήματα.²

Πρόκειται για μία περιοχή ζωντανή και πολύχρωμη, με μυρωδιές και ήχους από τόπους της Αφρικής, της Ασίας και του πρώην Ανατολικού μπλοκ, που ενσωματώνονται στον αστικό ιστό και δημιουργούν νέες συνθήκες και ποιότητες, επομένως και άλλες όψεις της καθημερινότητας, οι οποίες (ανά) συγκροτούν συνεχώς τον τόπο και επαναπροσδιορίζουν την ταυτότητα τους.³

---

1. Γιαννακόπουλος Κ., Γιαννιτσιώτης Γ. (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, σελ. 12.

2. Μπαρτατίλας Λ., *Κυψέλη: έρευνα και χαρτογράφηση*, NEON: community project, 2015.

3. Βαΐου Ντ., *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη: μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονίες της Αθήνας*, σελ. 107.

3. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Η **έννοια του φύλου** έχει απασχολήσει ποικίλους επιστημονικούς κλάδους όπως η ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία, η γεωγραφία, η ψυχολογία, η ιστορία, η αρχιτεκτονική. Η προσέγγιση του χώρου μέσα από την οπτική του φύλου εντάσσεται σε ένα ευρύτερο ερευνητικό πλαίσιο. Η συγκεκριμένη μελέτη αντλεί υλικό και πληροφορίες από όλα τα παραπάνω πεδία για την καλύτερη διερεύνηση του θέματος.

Το επιστημονικό ενδιαφέρον για τα θέματα του φύλου είναι απόρροια του γυναικείου κινήματος των δεκαετιών του 1960 και 1970,⁴ και είχε καθοριστική επίδραση σε όλα σχεδόν τα ερευνητικά πεδία. Τα ζητήματα του φύλου και του χώρου πηγάζουν από την φεμινιστική κριτική και θέτουν ως αντικείμενο διερεύνησης τη σχέση **γυναίκα–χώρος, γυναίκα–πόλη, γυναίκα–κατοικία**,⁵ με σκοπό την επανεξέταση των προσεγγίσεων και των θεωριών του χώρου θέτοντας την γυναίκα στο επίκεντρο και κάνοντας ορατή την **«άλλη»** πλευρά.⁶

Στην Ελλάδα, οι θεωρητικές προσεγγίσεις που σχετιζόντουσαν με το φύλο, τον χώρο και την αρχιτεκτονική εμφανίστηκαν από τις αρχές της δεκαετίας του '80. Προέρχονταν κυρίως από τον ακαδημαϊκό χώρο των αρχιτεκτονικών σχολών του ΕΜΠ και του ΑΠΘ.⁷

Το βασικό εργαλείο για την κατανόηση της σχέσης φύλο-χώρος είναι η ανάλυση των δραστηριοτήτων κατά φύλο ή ηλικία –που συμβαίνει τι και από ποιόν. Οι πρώτες μελέτες εξέταζαν την χωρική οργάνωση της κατοικίας σε σχέση με την κοινωνική ομάδα που την κατοικεί, ενώ αντίστοιχες προσεγγίσεις υπήρξαν και στην πολεοδομία.⁸

Η ανάπτυξη έμφυλων ή/και φεμινιστικών προσεγγίσεων στη μελέτη της πόλης έχει πλέον ιστορία. Με τα χρόνια, οι προβληματισμοί και τα πεδία έρευνας πολλαπλασιάστηκαν και διευρύνθηκαν, συγκροτήθηκαν ομάδες διδασκαλίας και έρευνας, καθώς και πεδία παγκόσμιων αναζητήσεων.⁹

---

4. «Γυναικείο Κίνημα» ή «γυναικείο ζήτημα» ή «κίνημα για την απελευθέρωση των γυναικών» ονομαζόταν τον καιρό μετά τη Μεταπολίτευση, οι γυναίκες που κινητοποιήθηκαν γύρω από ζητήματα σχετικά με το φύλο τους. (Ε. Αβδελά, *Ο φεμινισμός ως κριτική της εξουσίας*, στο *Εννοιολογήσεις και πρακτικές του φεμινισμού: μεταπολίτευση και "μετά"*, σελ. 13).

5. Λαδά Σ., *Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος*, σελ. 15.

6. Βαΐου Ντ., *Η πόλη: ένας χώρος για τις γυναίκες*, στο *Αναπαραστάσεις της θηλυκότητας: φεμινιστικές προσεγγίσεις*, σελ. 59-67.

7. Αναδιαμόρφωσαν την έννοια του οικουμενικού υποκειμένου άνδρας = άνθρωπος(και μάλιστα λευκός, Δυτικός, ετεροφυλόφιλος), όπως υποστηρίζει η Doreen Massey στο βιβλίο της *"Flexible Sexism"*. (*Space, place, and gender*, Minneapolis, University of Minnesota press, 1994, p. 212-248) / μτφρ: Κομπρεσέρ Ζ, *«Ευέλκτος σεξισμός»*, (02/04/2011).

8. Επιλέγονταν διαφορετικοί τύποι κατοικίας και μορφές οργάνωσης της οικογενειακής ζωής ως παραδείγματα ανάλυσης. (Λαδά Σ., *Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος*, σελ. 9).

9. Βαΐου Ντ., *Χώρος για τον φεμινισμό: Έμφυλες προσεγγίσεις του αστικού χώρου στο ΕΜΠ*, στο *«Τετράδια Ριζοσπαστικής Γεωγραφίας»*, σελ. 190-203.

Οι πιο σύγχρονες μελέτες της αστικής πραγματικότητας ανοίγουν τη μελέτη του δημοσίου χώρου στην αστική εμπειρία των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, αναγνωρίζοντας παραμέτρους όπως ο κοινωνικός αποκλεισμός, οι έμφυλες ή/και φυλετικές χωρικές διακρίσεις, η έκφραση της επιθυμίας στην πόλη, παράμετροι που δεν αποτελούσαν έως πρόσφατα περιεχόμενο μελετών.¹⁰

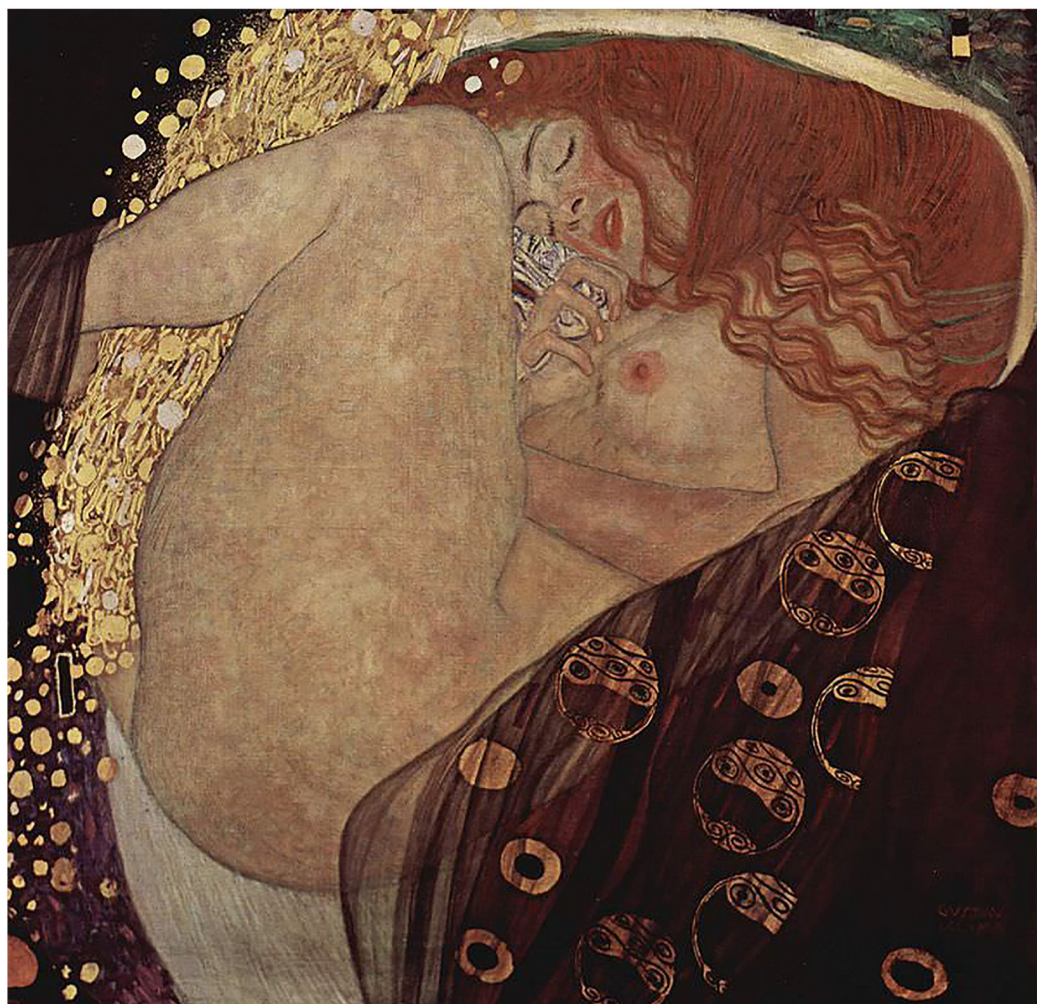
Τα βιβλία αναφοράς της παρούσας έρευνας είναι:

- Ντίνα Βαΐου (υπεύθυνη), *«Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη: Μετανάστριες και Ντόπιες στις γειτονίες της Αθήνας»*, επιμ. Μ. Καράλη, Κ. Γρεβιά, ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ II, ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων, Τομέας πολεοδομίας και χωροταξίας, Τελική έκθεση, Αθήνα, Αύγουστος, 2007.
- Σάσα Λαδά (επιμ.), συλλογικό, *«Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος»*, εκδόσεις futura, Αθήνα, Σεπτέμβριος, 2009.
- Πρακτικά συνεδρίου: *«Γυναίκες και Άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας»*, ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων, Φύλο και χώρος, πρόγραμμα σπουδών φύλου και ισότητας, Αθήνα 11 & 12 Νοεμβρίου 2005.
- Ντίνα Βαΐου, Άρης Καλαντίδης, *«Πόλεις των “άλλων”» στο Μετασχηματισμοί του χώρου: κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις*, Μ. Σπυριδάκη, εκδόσεις νήσος, Αθήνα, 2009.

---

10. Λαδά Σ., *Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος*, σελ. 9.

2. Danae, Gustav Klimt, 1907

/ ΜΕΘΟΔΟΣ

1. ΜΕΘΟΔΟΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Για τη μέθοδο συλλογής του ερευνητικού υλικού πραγματοποιήθηκε:

- α.** έρευνα πεδίου
- β.** βιβλιογραφική και διαδικτυακή έρευνα
- γ.** συνεντεύξεις βασισμένες σε ερωτηματολόγιο

Η εμπειρία των γυναικών στην πόλη βασίστηκε σε συνεντεύξεις γυναικών που ζουν ή/και κατοικούν στην περιοχή της Κυψέλης. Στόχος ήταν να πραγματοποιηθεί ποιοτική έρευνα, για αυτόν τον λόγο, το δείγμα είναι περιορισμένο και οι συνεντεύξεις έγιναν με την μορφή συζητήσεων εκ του σύνεγγυς στους χώρους εργασίας ή στα σπίτια τους, όπου οι γυναίκες ένιωθαν άνετα. Οι συνεντεύξεις βασίστηκαν σε ερωτηματολόγιο, το οποίο ανάλογα με το υποκείμενο και τα δεδομένα προσαρμοζόταν, ώστε οι απαντήσεις που προκύπτουν να μην είναι μονολεκτικές και να μπορεί να αναπτυχθεί ελεύθερη συζήτηση.

Το ερωτηματολόγιο συγκροτήθηκε σε δύο μέρη: το πρώτο μέρος αφορά την πρόσληψη του δημοσίου χώρου από τις γυναίκες και το δεύτερο τους τρόπους με τους οποίους τον χρησιμοποιούν και κινούνται σε αυτόν, δομήθηκε ως εξής:

- i.** Βιογραφικά στοιχεία: ηλικία, καταγωγή, σπουδές, απασχόληση, οικογενειακή κατάσταση.
  - Αν έχει παιδιά: ηλικία, ποιος τα προσέχει, πως απασχολούνται (αν είναι μεγάλα σε ηλικία),
  - Αν είναι μετανάστρια: λόγοι μετανάστευσης, πόσα χρόνια είναι στην Ελλάδα, κλπ.
- ii.** Γενικές πληροφορίες: Λόγοι επιλογής τόπου κατοικίας, συνθήκες διαμονής (συγκατοίκηση ή μόνη), διάρκεια κατοίκησης στην περιοχή.
- iii.** Το αίσθημα της γειτονιάς: εγκληματικότητα, ρατσισμός, σχέση με γείτονες.
- iv.** Το σπίτι και ο εξωτερικός του χώρος: τύπος κατοικίας (διαμέρισμα ή μονοκατοικία), αν είναι ευχαριστημένες με το σπίτι που ζούνε, αν θα αλλάζανε κάτι.
- v.** Κίνηση στην πόλη: τρόποι μετακίνησης, καθημερινές διαδρομές για την εργασία, για τις δουλειές του σπιτιού και για τον ελεύθερο χρόνο, μέρη συχνής επίσκεψης, λόγοι διαδρομών, δρόμοι προτίμησης και αποφυγής και γιατί.
- vi.** Το αίσθημα της ασφάλειας στην πόλη: σχόλια, βλέμμα (male gaze), λόγοι ανασφάλειας και δυσφορίας
- vii.** Διάφορες απόψεις: θετικά και αρνητικά χαρακτηριστικά της περιοχής, άλλες παρατηρήσεις.

2. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ

/i. ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΕΙΝΑΙ Ο ΧΩΡΟΣ ΕΜΦΥΛΟΣ; Η θεωρία των ξεχωριστών σφαιρών

Το θέμα εάν ο χώρος έχει έμφυλο χαρακτήρα, και εάν ναι πως αυτός εκφράζεται χωρικά είναι ένα πολύπλοκο ζήτημα. Έχει προσεγγιστεί από διαφορετικές οπτικές και αντιλήψεις, και από διαφορετικές επιστήμες όπως η ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία, η γεωγραφία, η αρχιτεκτονική, η πολεοδομία κλπ. Ακριβώς επειδή υπάρχουν τόσες διαφορετικές –μεταξύ τους– θεωρητικές προσεγγίσεις, οι οποίες χρειάζονται χρόνο και χώρο να μελετηθούν και να αναπτυχθούν, στη συγκεκριμένη έρευνα δεν θα διερευνηθούν σε βάθος. Εδώ θα αναλυθεί μια βασική θεωρία και οι απαρχές της, η οποία σχετίζεται με τον κατά φύλο διαχωρισμό του χώρου.

Προσεγγίσεις που τονίζουν τον έμφυλο διαχωρισμό του χώρου και ταυτίζουν την γυναίκα με την φύση και την ιδιωτικότητα, ενώ τον άνδρα αντίστοιχα με τον πολιτισμό (ως θρίαμβο πάνω στην φύση) και τον δημόσιο χώρο, υπάρχουν ήδη από την αρχαιότητα. Ο Ξενοφών ανάγει τη σχέση φύλου και κατοικίας στη θεία βούληση, με τον άντρα να προορίζεται για τις εξωτερικές δουλειές και τη γυναίκα για τις εσωτερικές εργασίες. Η σχέση χώρου και έμφυλου υποκειμένου είναι τόσο ισχυρή, ώστε αν συμβεί το αντίθετο επιβάλλεται τιμωρία.¹

Στην Αναγέννηση, οι ίδιες ιδέες αποτελούν τις βάσεις πάνω στις οποίες κατασκευάστηκαν τα υποκείμενα της νέας εποχής. Ο Leon Batista Alberti (1404-1472), ουμανιστής, λόγιος και αρχιτέκτονας, στην πραγματεία του *De la Famiglia*, αναφέρει τις απόψεις του για τον σχεδιασμό της κατοικίας και για την ορθή οργάνωση της οικογένειας αποδίδοντας τα έμφυλα χαρακτηριστικά στη φύση: «Οι γυναίκες είναι ταπεινές εκ φύσεως, μαλακές, αργές και επομένως πιο χρήσιμες όταν μένουν ακίνητες και εποπτεύουν τα πράγματα. Είναι ως η φύση να προνόησε για την ευημερία του ανθρώπου, ούτως ώστε οι άνδρες να φέρνουν τα πράγματα στο σπίτι και οι γυναίκες να τα φυλάττουν. Η γυναίκα όπως παραμένει έγκλειστη στο σπίτι πρέπει να ελέγχει τα πράγματα με το να μένει στη θέση της, με παρατηρητικότητα και φιλόπονη φροντίδα. Ο άνδρας πρέπει να φυλάει τη γυναίκα, το σπίτι, την οικογένεια και την πατρίδα αλλά όχι με το να μένει ακίνητος».²

Κατά τον 19ο αιώνα αυτές οι ιδέες επαναδιαπραγματεύονται και δημιουργούν τις απαρχές μιας νέας οικιακής κουλτούρας που βασίζεται

1. «Η γυναίκα είναι καλύτερα να μένει σπίτι της παρά να πηγαίνει εδώ και εκεί, ενώ στον άνδρα είναι εξευτελιστικό να μένει σπίτι... Αν κάποιος κάνει τα αντίθετα απ' αυτά που όρισε ο Θεός... αργά ή γρήγορα τιμωρείται». (Τροβά Β., Τόπος ειρήνης ή πεδίο μάχης; Η κατοικία ως έμφυλη διαπραγμάτευση, στο «Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος», σελ. 95-96).

2. Τροβά Β., Από ποια πλευρά του τοίχου; Ματιές στην χωρική κατασκευή των έμφυλων διαχωρισμών, Πρακτικά συνεδρίου: «Γυναίκες και Άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας», σελ. 20-22.

στον διαχωρισμό της εργασίας και της κατοικίας. Αναφέρονται στην διάκριση της γυναικείας και της ανδρικής σφαίρας, τεκμηριώνοντας την με παραδοχές που βασίζονται ξανά στη «φύση» των δύο φύλων. Χαρακτηριστικές είναι οι απόψεις του Άγγλου κριτικού τέχνης και κοινωνιολόγου John Ruskin.

Ο έμφυλος διαχωρισμός βασίζεται σε ένα μοντέλο ψυχολογικών χαρακτηριστικών, δηλαδή σωματικής και διανοητικής ευαισθησίας των γυναικών και παράλληλα αντοχής των ανδρών. Ο διαχωρισμός αυτός ανάγεται αυτόματα στη σχέση εσωτερικού και εξωτερικού κόσμου, κατοικίας και δημόσιου χώρου, όπου τα φύλα αποκτούν την αντίστοιχη θέση.³ Η οικιακή σφαίρα ταυτίζεται με τις γυναίκες, οι οποίες παρέχουν μητρότητα και φροντίδα στην οικογένεια και απαιτούνται χαρακτηριστικά όπως η εκφραστικότητα, η συγκινησιακότητα, η οικειότητα κλπ. Αντίθετα, η δημόσια σφαίρα συνδέεται με τους άνδρες και απαιτεί επιχειρησιακότητα, εξυπνάδα, λογική, ανταγωνιστικότητα, και επιτυχία.⁴ Επομένως, η κατοικία αποκτά τα χαρακτηριστικά εν-κατοίκησης των –ευαίσθητων διανοητικά και σωματικά– γυναικών, ενώ ο εξωτερικός χώρος αποκτά χαρακτηριστικά εν-κατοίκησης των δυνατών και κινητικών ανδρών.⁵

Η διαλεκτική σχέση του φύλου και του χώρου έχει προσεγγιστεί από ποικίλες οπτικές. Παρόλα αυτά, ο χώρος δεν αποκτά έμφυλο πρόσημο μόνο από τους διαφορετικούς τρόπους κατοίκησης του από άνδρες και γυναίκες (δηλαδή, από την φυσική παρουσία των υποκειμένων) αλλά επίσης, μέσα από τους τρόπους με τους οποίους αναπαρίσταται. Διάφοροι χώροι συσχετίζονται με λέξεις σχετικές με το βιολογικό σώμα για να διαφανεί ο έμφυλος χαρακτήρας τους, για παράδειγμα τα καμπυλόμορφα εσωτερικά ταυτίζονται με τις γυναίκες και οι φαλλικοί πύργοι με τους άνδρες.

Στη βάση αυτού του θεωρητικού πλαισίου που αφορά την αναπαράσταση και το πως αυτή συμβάλει στην παραγωγή του κοινωνικού χώρου, αλλά ταυτόχρονα παράγεται και από αυτόν, αξιοσημείωτη είναι η θεωρία του μαρξιστή φιλοσόφου Henri Lefebvre. Ο Lefebvre δεν αντιλαμβάνεται τον αστικό χώρο ως βιομηχανική κατασκευή, αλλά ως σύνθετο κοινωνικό παράγωγο, αφού παράγεται τόσο εννοιολογικά όσο και κοινωνιολογικά. Για αυτόν λοιπόν, ο χώρος προκύπτει μέσα από τρεις αλληλοεπηρεαζόμενες διαδικασίες:

- α.** «χωρική πρακτική» (ο υλικός ή λειτουργικός χώρος),
- β.** «αναπαραστάσεις του χώρου» (ο χώρος ως κωδικοποιημένη γλώσσα) και,
- γ.** «ο χώρος όπως αναπαρίσταται» μέσω της βιωμένης καθημερινής εμπειρίας του (representational space).

---

3. Τροβά Β., *Τόπος ειρήνης ή πεδίο μάχης; Η κατοικία ως έμφυλη διαπραγμάτευση*, στο «Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος», σελ. 96.

4. Τεντοκάλη Β., *Η κοινωνική δόμηση της ταυτότητας των δύο φύλων*, στο «Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος», σελ. 65.

5. Τροβά Β., *Τόπος ειρήνης ή πεδίο μάχης; Η κατοικία ως έμφυλη διαπραγμάτευση*, στο «Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος», σελ. 96.

Η πιο διαδεδομένη αναπαράσταση του έμφυλου χώρου είναι το παράδειγμα των **«χωριστών/ διακριτών σφαιρών»** (separate spheres), το οποίο συγκροτείται από τον **δημόσιο ανδρικό χώρο της παραγωγής** (η πόλη) και από τον **ιδιωτικό γυναικείο της αναπαραγωγής** (το σπίτι). Πρόκειται για ένα αντιθετικό και ιεραρχικό πλαίσιο που ταυτόχρονα είναι πατριαρχικό και καπιταλιστικό και αδυνατεί να περιγράψει την πλήρη κλίμακα των βιωμένων εμπειριών όλων των κατοίκων του αστικού χώρου. Οι φεμινίστριες ερευνήτριες, άσκησαν κριτική στο θεωρητικό πλαίσιο των «χωριστών σφαιρών» και στις περιορισμένες ερμηνείες που εμπεριέχονται σε αυτή τη δυαδική αντίληψη και πρότειναν εναλλακτικούς τρόπους για την κατανόηση του πως ο χώρος είναι έμφυλος.⁶

Οι μελέτες των **Susana Torre, Elizabeth Wilson, και Griselda Pollock** εστίασαν στην **«αποδόμηση»** της διπολικότητας του αρσενικού/θηλυκού των χωριστών σφαιρών. Είναι φανερό ότι αυτές οι προσεγγίσεις βασιστήκαν στη θεωρία του Γάλλου φιλοσόφου **Jacques Derrida**.⁷

Ο διαχωρισμός της δημόσιας σφαίρας και της ιδιωτικής καθιστά τη σχέση των γυναικών με την πόλη προβληματική τόσο σε υλικό όσο και σε ιδεολογικό επίπεδο. Η προσέγγιση της **Elisabeth Wilson** στοχεύει στην επανεγκατάσταση μιας θετικής σύνδεσης μεταξύ των γυναικών και του δημόσιου χώρου με την ανάκτηση της πόλης ως **τόπου απόλαυσης/χαράς** των γυναικών.

Στην τέχνη, τον κινηματογράφο και τη φωτογραφία, η φεμινιστική προσέγγιση ανέλυσε τους αναπαραστατικούς ρόλους του θηλυκού και της «θηλυκότητας». Η φεμινιστική προσέγγιση, χρησιμοποιώντας στοιχεία από τη σημειολογία και την ψυχανάλυση, ασχολήθηκε με τον τρόπο που δομούνται οι έμφυλες διαφορές από τις σχέσεις του «να επιθυμείς» επιθυμείς» και «να είσαι επιθυμητός», κοιτώντας το θηλυκό ως αντικείμενο θέασης από το αντρικό βλέμμα (male gaze).

---

6. Λαδά Σ., *Φύλο και ο χώρος: Αρχικές προσεγγίσεις και νέα ερωτήματα ή μεταξύ ορατών και αοράτων*, στο «Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος», σελ. 18.

7. Ο Derrida μελέτησε τους τρόπους με τους οποίους τα δυαδικά συστήματα επιτρέπουν στα πράγματα να «είναι» ή να «μην είναι» σαν την κυρίαρχη κατηγορία και προσπάθησε να την αντικαταστήσει με νέες διατυπώσεις. Σύμφωνα με την προσέγγιση του, το πρώτο για την αποδόμηση είναι η στρατηγική αντιστροφή των διπολικών (binary) όρων ούτως ώστε ο όρος που κατέχει την αρνητική θέση στο διπολικό ζεύγος να τοποθετηθεί στη θετική θέση και ο θετικός όρος να τοποθετηθεί στην αρνητική θέση. Εκεί, λουπόν, βασίστηκε η δουλειά των φεμινιστριών που ασχολήθηκαν με την «αποδόμηση» του δίπολου αρσενικού/θηλυκού.

8. Λαδά Σ., *Φύλο και ο χώρος: Αρχικές προσεγγίσεις και νέα ερωτήματα ή μεταξύ ορατών και αοράτων*, στο «Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος», σελ. 18

Για παράδειγμα, χαρακτηριστική είναι η μελέτη της **Pollock** για την τέχνη των ιμπρεσιονιστών ζωγράφων, σε σχέση με τον έμφυλο χαρακτήρα του χώρου που απεικονίζεται. Συνδέει κάποιες κατηγορίες γυναικών με τους τόπους που αναπαρίστανται στους πίνακες: «οι κυρίες» εμφανίζονται στα πάρκα και στα θέατρα, «οι έκπτωτες γυναίκες» ανακαλύπτονται στα παρασκήνια των θεάτρων, στα καφέ, στα καμπαρέ και τα πορνεία. Η προσέγγιση αυτή από τη μια περιγράφει την έμφυλη ταυτότητα του χώρου, και ταυτόχρονα αποτελεί σημαντικό παράδειγμα στην αποδόμηση και υπέρβαση της διπολικής λογικής των ξεχωριστών σφαιρών.⁸

4. Growing Up Female: A personal photojournal, Abigail Heyman, 1974

ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

**“Η πόλη
είναι η
προβολή της
κοινωνίας
πάνω στο
έδαφος”**

—Henry Lefebvre,
1977⁹

Η πόλη κατασκευάζεται μέσα από πολλαπλές αντιθέσεις/διχοτομίες, όπως πολιτισμός-φύση, δημόσιο-ιδιωτικό, δίπολα που δημιουργούν συγκεκριμένες χωρικές σχέσεις. Πίσω από αυτές τις αντιθέσεις βρίσκεται η μόνιμη αντίθεση ανδρικό – γυναικείο,¹⁰ όπου συνήθως το ανδρικό συνδέεται με το πρώτο σκέλος αυτών των αντιθέσεων και το γυναικείο με το δεύτερο. Αναπαράγονται έτσι συμβολισμοί φύλου και έμφυλες ταυτότητες.¹¹

Οι έννοιες «δημόσιο» και «ιδιωτικό» μπορούν να ερμηνευτούν ως απόδοση σε χωρικούς όρους του «συλλογικού» και του «ατομικού», πιο συγκεκριμένα: «δημόσια» θεωρείται μια περιοχή που είναι προσπελάσιμη από όλους ανά πάσα στιγμή και η ευθύνη για τη συντήρηση της είναι συλλογική, ενώ «ιδιωτική» είναι η περιοχή, της οποίας η προσπέλαση πραγματοποιείται από συγκεκριμένα άτομα, τα οποία έχουν την ευθύνη της.¹²

Ονομάζουμε «ιδιωτική» τη σφαίρα στενής οικειότητας που αναπτύχθηκε με βάση τις απόψεις της βιομηχανικής επανάστασης για την ιδανική οικογένεια,¹³ επομένως η κατοικία αποτελεί την ταύτιση των γυναικών με την ιδιωτική σφαίρα. Η γυναίκα είναι συνδεδεμένη με τον κατά φύλο καταμερισμό εργασίας μέσα στην οικογένεια, έτσι τοποθετείται στο σπίτι, ενώ ο άνδρας στον δημόσιο χώρο της πόλης. Η κατοικία αποτελεί από τη μία χώρο εργασίας για τις γυναίκες, και από τη άλλη καταφύγιο και χώρο ανάπαυσης για τους άνδρες. Είναι φανερό ότι ακόμα και η κατοικία διαχωρίζεται σε ανδρική πλευρά, τη δημόσια, και γυναικεία πλευρά, ιδιωτική. Η χωρική σχέση της κουζίνας-σαλονιού επιβεβαιώνει τον διαχωρισμό αυτόν.¹⁴

Ο όρος «δημόσιος» δηλώνει δύο στενά αλληλένδετα, αλλά όχι εντελώς ταυτόσημα φαινόμενα, όπως υποστηρίζει η Hanna Arendt (1986): *ο ίδιος ο κόσμος, στην έκταση που είναι κοινός για όλους μας και διακρίνεται από τον χώρο που κατέχουμε ιδιωτικά μέσα σ' αυτόν. Ο κόσμος, όπως κάθε τι που βρίσκεται “μεταξύ”, συνδέει και συγχρόνως χωρίζει τους ανθρώπους.*

---

9. Χατζηβασιλείου Σ., *Χαρτογραφώντας τον ενδιάμεσο χώρο*, Πρακτικά συνεδρίου: «Γυναίκες και Άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας», σελ. 143.

10. Χατζηβασιλείου Σ., *Χαρτογραφώντας τον ενδιάμεσο χώρο*, Πρακτικά συνεδρίου: «Γυναίκες και Άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας», σελ. 143.

11. Βαΐου Ντ., *Η πόλη: ένας χώρος για τις γυναίκες*, στο *Αναπαραστάσεις της θηλυκότητας: φεμινιστικές προσεγγίσεις*, Κέντρο Ελέγχου Τεκμηρίωσης, σελ. 59-67.

12. Hertzberger Herman, *Μαθήματα για σπουδαστές της αρχιτεκτονικής*, σελ. 12.

13. Με τη μεγάλη συγκέντρωση των πληθυσμών στις πόλεις κατά τη βιομηχανική ανάπτυξη, ήταν μεγάλο ζήτημα η στέγη. Έτσι έγιναν πολλές μελέτες για το ιδανικό σπίτι του βιομηχανικού εργάτη, όπου βασίστηκαν στις ελάχιστες ανάγκες της μονοπυρηνικής οικογένειας στη βάση ενός αυστηρού διαχωρισμού: ο άνδρας για την παραγωγή, η γυναίκα για την αναπαραγωγή. (Βρυχέα Α., *Κοινωνικό φύλο και λειτουργία της πόλης*, στο *Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος*», σελ. 90-91).

14. Χατζηβασιλείου Σ., *Χαρτογραφώντας τον ενδιάμεσο χώρο*, Πρακτικά συνεδρίου: «Γυναίκες και Άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας», σελ. 143.

Οτιδήποτε εμφανίζεται στον δημόσιο χώρο της πόλης, αποκτά αυτόματα την μεγαλύτερη δυνατή δημοσιότητα, γίνεται λοιπόν, **ορατό και αντιληπτό** από όλους τους άλλους. Αυτό γίνεται γιατί ο καθένας βλέπει και ακούει από διαφορετική θέση. Αυτό είναι εξάλλου και το νόημα του δημόσιου βίου. Η είσοδος στον δημόσιο χώρο ταυτίζεται με την είσοδο στην δημόσια σφαίρα ή τη σφαίρα της πολιτικής. Αυτή η είσοδος καθίσταται δυνατή με την κατάρρηση του αποκλεισμού από τον χώρο συνάντησης μεταξύ ίσων-διαφορετικών.

Η γυναίκα-υποκείμενο στη δημόσια σφαίρα προσφέρεται στα βλέμματα προσφέροντας ταυτόχρονα στο δικό της βλέμμα τον κόσμο συμπεριέχοντας τ' αλλά βλέμματα. **Η είσοδος των γυναικών στη δημόσια σφαίρα υποδηλώνει την έξοδο τους από την ιδιωτικό χώρο της κατοικίας.**¹⁵

Η μεγάλη διαφορά του δημοσίου και του ιδιωτικού, από την πλευρά της ιδιωτικότητας, δεν είναι άλλη από τη διαφορά αυτών που δείχνονται και αυτών που πρέπει να κρύβονται. Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτά που μένουν κρυμμένα στην ιδιωτική σφαίρα είναι αυτά που σχετίζονται με την ανθρώπινη ύπαρξη και τις ανάγκες του σώματος.

Κάθε άνθρωπος θέλει να είναι αποδεκτός, να ανήκει, να έχει ένα μέρος δικό του,¹⁶ για αυτόν τον λόγο περνάει από το ιδιωτικό στο δημόσιο μέσω της παρουσίας του αλλά και των πρακτικών του, διεκδικώντας έτσι μια θέση στον χώρο. Αφήνει τον κρυμμένο χώρο του σπιτιού και εισέρχεται στην δημόσιο χώρο και γίνεται ορατός. Η ορατότητα σημαίνει και εξοικείωση. Διάφορες διαδικασίες πραγματοποιούνται σε συγκεκριμένες περιοχές που τους έχουν αποδοθεί και όταν συμβαίνουν έξω από αυτή μπορεί να εκπλήσσουν.¹⁷

5. Scarf, Saul Leiter, 1948

15. Χατζηβασιλείου Σ., *Χαρτογραφώντας τον ενδιαμέσο χώρο*, Πρακτικά συνεδρίου: «Γυναίκες και Άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας», σελ. 145.

16. Hertzberger Herman, *Μαθήματα για σπουδαστές της αρχιτεκτονικής*, σελ. 12.

17. Βαΐου Ντ., Καλαντίδης Α., *Πόλεις των «άλλων»: Καθημερινές πρακτικές και συγκρότηση του δημόσιου χώρου*, στο «Χωρικοί μετασχηματισμοί και κοινωνική έρευνα», σελ. 23-47.

6. Θάλασσα / Sea, Ameline Valade by Yorgos Lanthimos

Ο «ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΣ» ΧΩΡΟΣ

Τα όρια ανάμεσα στον κρυμμένο οικιακό χώρο και τον ανοιχτό δρόμο είναι σημαντικά για την πόλη και τη γειτονιά. Πρόκειται για μια ζώνη ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο, που όχι μόνο προστατεύει τις δύο αυτές σφαίρες, αλλά και συγχρόνως τις διαχωρίζει. Από τη μια περιβάλλει και προστατεύει την λειτουργία της οικογένειας και από την άλλη περικλείει τον δημόσιο βίο. Αυτό σημαίνει ότι, ανεξαιρέτως της χρήσης, όλα τα κτίρια έχουν την δημόσια πλευρά τους. Ο Van Eyk ονόμασε αυτήν την ζώνη «ενδιάμεση σφαίρα» και εκεί ανήκουν οι προσόψεις, οι πρασιές, οι είσοδοι των κατοικιών.¹⁸

Σύμφωνα με τον Hertzberger, το «ενδιάμεσο» συνιστά έναν **μεταβατικό χώρο**, που είτε είναι ένα κατώφλι, είτε μια αυλή, αποτελεί από μόνο του μια χωρική συνθήκη για σύνδεση και διάλογο περιοχών διαφορετικού τύπου.¹⁹ Ο μεταβατικός χώρος είναι τόσο σημαντικός για την κοινωνική επαφή, όσο και οι τοίχοι για την ιδιωτικότητα. Είναι το κλειδί στη μετάβαση και σύνδεση τόπων διαφορετικών διεκδικήσεων, **είναι ένας τρόπος συμφιλίωσης μεταξύ του ιδιωτικού και του δημοσίου**.²⁰

Ο μεταβατικός χώρος από την κατοικία στην πόλη αποτελούσε πάντα έναν ιδιαίτερο παράγοντα για τη σχέση της γυναίκας με την κοινότητα. Όσο πιο διευρυμένος είναι αυτός ο χώρος τόσο πιο ανοιχτή είναι αυτή η σχέση. Σε ορισμένες γειτονιές ίσως υπάρχει ακόμα σήμερα μια τέτοια σχέση. Παρόλα αυτά, στην πλειονότητα των σύγχρονων κατοικιών, δηλαδή στο μικροαστικό διαμέρισμα, ο μεταβατικός χώρος είναι το στενό μπαλκόνι και η είσοδος της πολυκατοικίας, ενώ η επαφή με το έξω γίνεται σχεδόν ανύπαρκτη. **Όσο περιορίζεται ο μεταβατικός χώρος, τόσο περιορίζεται και η σχέση της γυναίκας με την πόλη**.²¹

7. Untitled, Studded Betrayal

18. Χατζηβασιλείου Σ., *Χαρτογραφώντας τον ενδιάμεσο χώρο*, Πρακτικά συνεδρίου: «Γυναίκες και Άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας», σελ. 144-145.

19. Hertzberger Herman, *Μαθήματα για σπουδαστές της αρχιτεκτονικής*, σελ. 32.

20. Χατζηβασιλείου Σ., *Χαρτογραφώντας τον ενδιάμεσο χώρο*, Πρακτικά συνεδρίου: «Γυναίκες και Άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας», σελ. 144-145.

21. Βρυχέα Α., *Κοινωνικό φύλο και λειτουργία της πόλης*, στο «Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος», σελ. 90-91.

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ / Οι γυναίκες στον δημόσιο χώρο

Οι έμφυλες ταυτότητες είναι ταυτότητες κοινωνικές. Συγκεκριμένες πρακτικές σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες νοηματοδοτούν διαφορές ή ομοιότητες που αφορούν το φύλο των ανθρώπων.²²

Η κατηγορία **«γυναίκες»** δεν περιγράφει με ολοκληρωτικό τρόπο αυτό που “είναι” μια γυναίκα κι αυτό επειδή το φύλο δεν συγκροτείται με συνοχή και συνέχεια σε διαφορετικά ιστορικά και πολιτισμικά συγκείμενα, αλλά και επειδή εμπεριέχει και άλλα χαρακτηριστικά κοινωνικών ανισοτήτων όπως η φυλή, η τάξη, η εθνότητα, η σεξουαλικότητα, η γεωπολιτική θέση και η υγεία. Αυτό το αναλυτικό πλαίσιο θεώρησης και πολιτικής κινητοποίησης της διαφοράς – με έμφαση στην αμοιβαία συγκροτησιακή ισχύ του φύλου, της φυλής, της τάξης και της σεξουαλικότητας – ονομάζεται **«διαθεματικότητα»** (intersectionality).²³

Είναι ανάγκη να διευκρινιστεί ότι οι γυναίκες, όπως και οι άνδρες, δεν αποτελούν μια ενιαία κοινωνική ομάδα, αντίθετα οι πολλαπλές γυναικείες ταυτότητες διαμορφώνονται με βάση μια ποικιλία από άξονες που συγκροτούν ετερότητες μέσα στην ίδια κατηγορία του φύλου. Κάθε γυναίκα (και άνδρας) είναι ένα σημείο τομής πολλαπλών αξόνων κυριαρχίας και υποτέλειας. Οι άξονες αυτοί δεν μπορούν να εξεταστούν κάτω από μια ενιαία οπτική του φύλου χωρίς να ολισθήσουμε στο παιχνίδι της κυριαρχίας των προκαθορισμένων και σταθερών ταυτοτήτων, όπου οι κυρίαρχες ταυτότητες δεν χρειάζεται καν να κατονομάζονται, αποτελούν τον κανόνα (νόρμα), ενώ οι αποκλίνουσες ταυτότητες οφείλουν να προσδιορίζονται ως «άλλο».²⁴

Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να τονιστεί ότι η παρούσα εργασία δεν καταπιάνεται με θέματα σεξουαλικότητας, ρευστότητας των φύλων και queer θεωριών. Και όχι γιατί δεν είναι ισάξια σημασίας ζήτημα, αλλά γιατί απαιτεί μια διαφορετική προσέγγιση, καθώς και χώρο και χρόνο να αναπτυχθεί.

---

22. Σταυρίδης Σταυρός, *Οι έμφυλες ταυτότητες και θεατρικότητα της κατοίκησης*, Πρακτικά συνεδρίου: «Γυναίκες και Άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας», σελ. 95.

23. Αθανασίου Α., *Το “να γίνεσαι φεμινίστρια” ως κριτική επιτελεστικότητα του πολιτικού*, στο «Εννοιολογήσεις και πρακτικές του φεμινισμού: Μεταπολίτευση και “μετά” », σελ. 30.

24. Βαΐου Ντ., *Ταυτότητες/ετερότητες γυναικών στην πόλη*, στο «Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος», σελ. 143.

25. OMA, (with Bruce Mau), *Τι συνέβη στην πολεοδομία*;, στο «S, M, L, XL», Press, New York, 1995, pp. 970.

**“More than
ever, the
city is all
we have.”**

—Rem Koolhaas ²⁵

Η πόλη είναι πάντα, ένας τόπος συνάντησης και συγκρότησης διαφορετικών ταυτοτήτων. Έχει όμως ποικίλους τρόπους και μέσα να «κρύβει» ή να απωθεί στο περιθώριο τις ετερότητες, ό, τι ξεφεύγει από τη νόρμα των κυρίαρχων κοινωνικών εμπειριών και ομάδων, όπως αυτές ορίζονται στη βάση ποικίλων κοινωνικών χαρακτηριστικών.²⁶

Στα μέσα της δεκαετίας του '80, σε μια έντονη πολιτικοποιημένη ατμόσφαιρα, μια ομάδα γυναικών οργανώνει δημόσια συζήτηση στην πλατεία Εξαρχείων με θέμα «*Γυναίκα και Δημόσιος χώρος*». Η εκδήλωση θα γινόταν σε δύο μέρη, όμως η δεύτερη συζήτηση δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Διακόπηκε από επίθεση της αστυνομίας και των πολιτών, όπως γράφτηκε σε προκήρυξη που κυκλοφόρησε: «[...]Εκεί, χωρίς καμία πρόκληση από μεριάς μας, αντιμετωπίσαμε βία από τους φερόμενους ως «αγανακτισμένους πολίτες», δείγμα της προσπάθειας εκφασισμού της κοινωνίας και στη συνέχεια τα ΜΑΤ με ξυλοδαρμούς, ύβρεις και απειλές σεξιστικού περιεχομένου, συλλάβανε 28 γυναίκες, χωρίς ποτέ να μας ανακοινώσουν το λόγο».²⁷

Το γεγονός αυτό έλαβε μέρος σε μια πλατεία στο κέντρο της Αθήνας, την οποία εκείνες οι γυναίκες είχαν διασχίσει πολλές φορές για να κάνουν τις καθημερινές δουλειές τους ή για μια βόλτα. Κανείς δεν τις εμπόδισε να φέρουν σε πέρας αυτά τα καθήκοντα και δραστηριότητες. Πέρα από κάποιο σχόλιο ή βλέμμα, τα οποία απέχουν πολύ από την επιθετικότητα που δέχτηκαν για την δημόσια συζήτηση. Τι ενόχλησε, λοιπόν, τους «εξαγριωμένους πολίτες»; Πώς η πλατεία, ο χώρος των καθημερινών τους ασχολιών, έγινε απαγορευμένη περιοχή;

Φαίνεται ότι μπορούσαν να έχουν ελεύθερη πρόσβαση μόνο εφόσον τηρούσαν τις καθημερινές διαδρομές, εκείνες που δεν περνούν τα καθιερωμένα όρια ούτε αμφισβητούν αποδεκτές αναπαραστάσεις (ψώνια, δουλειές σχετιζόμενες με τις ανάγκες του νοικοκυριού, επιτήρηση των παιδιών, διαδρομές για τη δουλειά, κ. ά.).

---

26. Βαΐου Ντ., *Ταυτότητες/ετερότητες γυναικών στην πόλη*, στο «Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος», σελ. 143.

27. Βρυχέα Α., *Κοινωνικό φύλο και λειτουργία της πόλης*, στο «Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος», σελ. 89.

8. Σύλληψη φεμινιστριών, Πλατεία Εξαρχείων, 1986

9. Αφίσα για συνάντηση γυναικών στο λόφο του Στρέφη, 1989

*Εμείς σαν γυναίκες έχουμε επανειλημμένα
καταγγείλει τη βία που υφιστάμεθα σ' όλους τους
δημόσιους χώρους. Η πολεοδομική συγκρότηση
της πόλης, υπακούοντας σε μια σεξιστική λογική,
μας έχει περιορίσει στους λεγόμενους ιδιωτικούς
χώρους, παραχωρώντας μας κάποιους δημόσιους,
μόνο στο βαθμό που η ύπαρξη μας εκεί δεν έρχεται
σε σύγκρουση με το ρόλο τον οποίο μας έχει
καθορίσει η κοινωνία (super-market, παιδικές χαρές,
κομμωτήρια κ.λπ.).*

*Σα γυναίκες διεκδικούμε τον δημόσιο χώρο ενάντια
σε σεξιστικές διακρίσεις και στην ωμή καταστολή
των ανθρώπινων δικαιωμάτων.*

...

**ΨΑΧΝΟΥΜΕ ΝΑ ΒΡΟΥΜΕ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ
ΠΛΑΤΕΙΑΣ, ΑΝ Η ΠΟΛΗ, ΑΝΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕ ΜΑΣ.** ²⁸

Εκείνες **οι γυναίκες διεκδίκησαν το δικαίωμα τους στην πόλη ως γυναίκες, με τους δικούς τους όρους. Διέσχισαν το όριο του χώρου που τους αποδίδεται (στο σπίτι), διεκδικώντας πρόσβαση στον δημόσιο και στον δικό τους λόγο.** Οι «άλλες» προκάλεσαν τις καθιερωμένες ιεραρχίες και τους δικαιωματικούς ιδιοκτήτες του δημόσιου χώρου. Ως φεμινίστριες ήταν ακόμα πιο «ξένες», αντιπροσώπευαν μια απειλή που έπρεπε να κατασταλεί άμεσα.²⁹

Ένα άλλο ενδιαφέρον παράδειγμα είναι, οι γυναίκες που κάθονται σε παγκάκια στις πλατείες. Φέρνοντας, αρκετές φορές, στον δημόσιο χώρο λειτουργίες ή δουλειές που συνήθως θεωρούνται ιδιωτικές (πλέξιμο, μπάλωμα, προετοιμασία φαγητού...), **οικειοποιούνται άτυπα και επαναπροσδιορίζουν την πλατεία σχεδόν σαν μια προέκταση του σπιτιού, διακόπτοντας έτσι τα όρια ανάμεσα στο ιδιωτικό σπίτι της και τον (καθημερινό) δημόσιο χώρο.**³⁰

/ii. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ

Για να μελετήσουμε τη ζωή στην πόλη, θα χρησιμοποιήσουμε ως κρίσιμο μεθοδολογικό εργαλείο τις διαδρομές και τις δραστηριότητες που πραγματοποιούνται στα πλαίσια της καθημερινής ζωής. Πρόκειται για επαναλαμβανόμενες διαδικασίες που διαχωρίζουν και οργανώνουν την καθημερινότητα, αλλά παράλληλα εκφράζουν τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα χρησιμοποιούν τον χώρο και μέσω των οποίων προσλαμβάνουν τον δημόσιο χώρο.

---

28. Απόσπασμα από τη συζήτηση.

29. Βαΐου Ντ., Καλαντίδης Α., *Πόλεις των «άλλων»: Καθημερινές πρακτικές και συγκρότηση του δημόσιου χώρου, στο «Χωρικοί μετασχηματισμοί και κοινωνική έρευνα», σελ. 23-47.*

30. «Η Λορέτα κατάγεται από την Αλβανία ήρθε στην Ελλάδα πριν από 12 χρόνια, μένει στην Κυψέλη, την πιο πολυπολιτισμική γειτονιά της Αθήνας, και εργάζεται ως οικιακή βοηθός. Είναι παντρεμένη με έναν Αλβανό και έχει μια κόρη οκτώ ετών. Όταν έχει καλό καιρό, όπως τη μέρα που συναντηθήκαμε, πηγαίνει την κόρη της στην πλατεία της γειτονιάς, η οποία, από τις αρχές της δεκαετίας του '90 σφύζει ξανά από ζωή χάρη στους μετανάστες. Κάθεται σε ένα στρατηγικά τοποθετημένο παγκάκι, πλέκοντας και προσέχοντας κατά διαστήματα την κόρη της που παίζει με παιδιά από όλο τον κόσμο. Δυο άλλες γυναίκες έρχονται και κάθονται δίπλα της, η μία πλέκει ενώ η άλλη μπαλώνει κάλτσες. Είναι ντόπιες και τελικά σχολιάζουν, με μια αρκετά ευχάριστη διάθεση, τις αλλαγές στη γειτονιά λόγω της παρουσίας των μεταναστών. Μια γυναίκα από ένα άλλο παγκάκι έρχεται κοντά τους, αφήνοντας για λίγο μόνο του τον ηλικιωμένο άντρα που συνοδεύει στην πλατεία για την απογευματινή του βόλτα. Έχει ψωνίσει και ψάχνει τις σακούλες για να ξεχωρίσει τα πράγματα για το βραδινό φαγητό [...]» απόσπασμα από το «Πόλεις των άλλων».

/iii. ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Το ερευνητικό μέρος της εργασίας συγκροτείται σε δύο μέρη:

Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει γενικές πληροφορίες για την Κυψέλη: ιστορικά, πολεοδομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, καθώς και επιμέρους στοιχεία που προέκυψαν από την έρευνα πεδίου, τα οποία αποτυπώνονται σε χάρτες για την καλύτερη δυνατή ανάγνωση της περιοχής.

Το δεύτερο μέρος αφορά την ανάλυση των συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν, το οποίο χωρίζεται σε:

- i. Η αντίληψη της περιοχής
- ii. Καθημερινές διαδρομές και πρακτικές, οι οποίες συνοδεύονται από χάρτες.

/iv. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Τα ερευνητικά ερωτήματα που προκύπτουν είναι:

- Ποια είναι η αστική εμπειρία μιας γυναίκας στην Κυψέλη;
- Με ποίους τρόπους μια γυναίκα προσλαμβάνει τον δημόσιο χώρο της πόλης και συγκεκριμένα της Κυψέλης;
- Τι σημαίνει η καθημερινή ζωή; Και πως οι καθημερινές διαδικασίες οδηγούν σε διαφορετική πρόσληψη και χρήση του δημόσιου χώρου;
- Ποιοι είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν τη διαφορετική χρήση και μετακίνηση στην πόλη;
- Πως ερμηνεύεται η επιλογή ή αποφυγή κάποιων διαδρομών σε σχέση με άλλες;
- Ποιοι είναι οι μηχανισμοί περιορισμού/αποκλεισμού των γυναικών από τον δημόσιο χώρο;
- Ποια είναι τα στερεότυπα που αντιμετωπίζει μια γυναίκα στη γειτονιά;

10/11. Πλατεία Βικτωρίας / Αθήνα, Κωνσταντίνος Πίττας, 1984

/EYPHMATA

1/ ΚΥΨΕΛΗ: ΜΙΑ ΠΟΛΥΠΛΕΥΡΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ

14. Θάλασσα / Sea, Ameline Valade by Yorgos Lanthimos

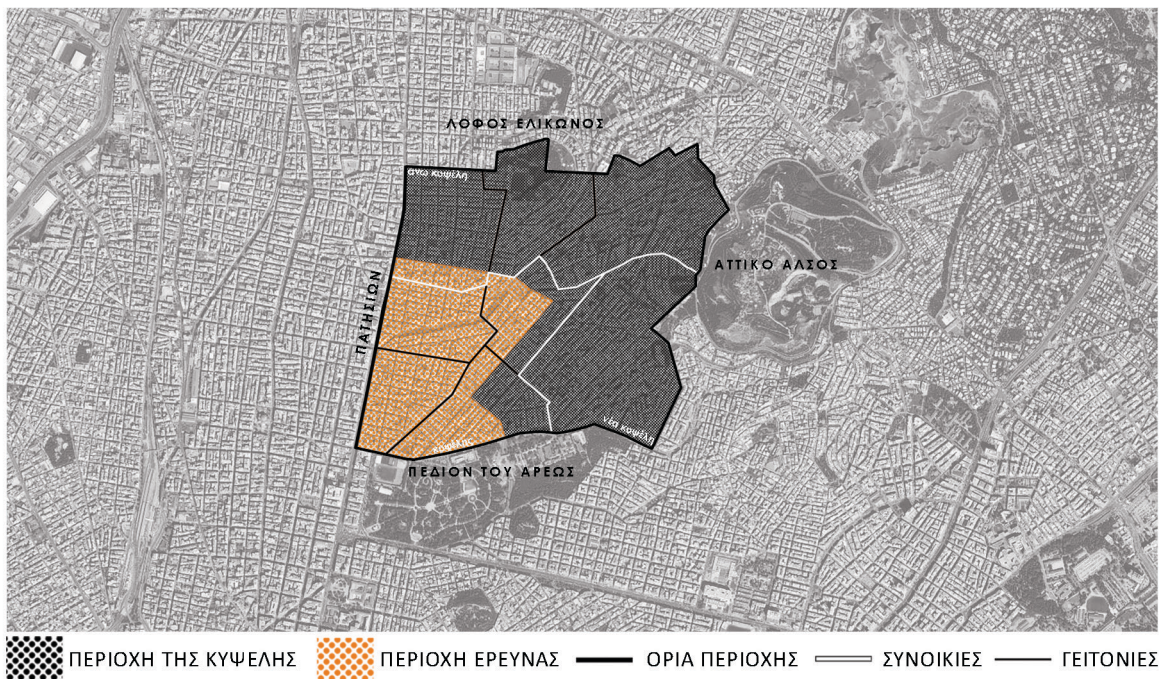
/i. ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΚΑΙ ΧΩΡΙΚΗ ΔΟΜΗ

Η Κυψέλη ανήκει στην 6η δημοτική κοινότητα του Δήμου Αθηναίων, με πληθυσμό περίπου 65.000 (σύμφωνα με την απογραφή του 2011). Βρίσκεται στο βόρειο τμήμα του κέντρου και οριοθετείται: δυτικά από την οδό Πατησίων, νότια από την οδό Ευελπίδων, ανατολικά από το Αττικό Άλσος, βορειοανατολικά από τον Δήμο Γαλατσίου και βόρεια από τον λόφο Ελικώνος.¹

Σύμφωνα με την πολεοδομική νομοθεσία υποδιαιρείται σε συνοικίες, οι οποίες υποδιαιρούνται σε γειτονιές:

1. Πλ. Αμερικής (Αγ. Νικόλαος, Αγ. Τριάδα, Καλλιγά, Αγ. Μελετίου, Αμερικής)
2. Πλ. Αττικής (Άγιος Παντελεήμονας, Αριστοτέλους, Πλ. Αττικής, Πλ. Βικτωρίας)
3. Άνω Κυψέλη (Αγ. Ζώνης, Αλεπότρυπα, Αγ. Αθανάσιος, Κυπρίων)
4. Κυψέλης (Φωκίωνος Νέγρη, πλ. Κανάρη, Αγ. Γεώργιος, Πολύγωνο)
5. Νέα Κυψέλη (Ν. Κυψέλη Ι, Ν. Κυψέλη ΙΙ)

ΧΑΡΤΗΣ 1 /

1. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: Δέση-Λούκα Χ., Χαραλαμπίδη Μ., επιβ: Σωκράτης Γιαννούδης, *Η έννοια της γειτονιάς σήμερα: η περίπτωση της Κυψέλης*, Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά, Φεβρουάριος, 2016, σελ.51-53.

/ii. ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ

1887 Εντάσσεται στο πολεοδομικό σχέδιο των Αθηνών.

1908 Οριοθετείται ως περιοχή.

19^{ος} αιώνας Αποτελείται κυρίως από αγροκτήματα και τα κτίρια είναι ελάχιστα.

20^{ος} αιώνας Στις αρχές του αιώνα αρχίζουν να εμφανίζονται οι πρώτες εξοχικές κατοικίες, ακόμη διάσπαρτες, ωστόσο η αγροτική φυσιογνωμία της περιοχής τείνει να αλλάξει.

1922 Η έλευση του προσφυγικού ρεύματος από τη Μ. Ασία, οδήγησε στην Κυψέλη την μεσαία τάξη και σήμανε τη πρώτη αστικοποίηση.

Μεσοπόλεμος Γύρω στο 1930, με την συρροή πληθυσμού από την ύπαιθρο στην Αθήνα και την εύρεση στέγης που συνεπαγόταν, οδήγησε στις πρώτες επεκτάσεις της συνοικίας. Μέχρι τότε, η περιοχή ήταν ακόμα αρκετά αραιοκατοικημένη. Αρχίζει η έντονη αστικοποίηση με την εμφάνιση των πρώτων νεοκλασικών και μοντέρνων πολυκατοικιών. Η Κυψέλη ως μια από τις **πιο καλές αστικές συνοικίες της Αθήνας**.

1950 Ξεκινάει η εντατική ανοικοδόμηση με το σύστημα της αντιπαροχής. Όμως ακόμα τη δεκαετία του '50 επιβιώνουν κάποιες μη αστικές χρήσεις και η περιοχή διατηρεί τον χαρακτήρα της γειτονιάς, όπου τα σπίτια είναι γενικά χαμηλά και οι κάτοικοι γνωρίζονται μεταξύ τους.

1960 Οι παλιές μονοκατοικίες κατεδαφίζονται και αντικαθίστανται από πολυκατοικίες, οι οποίες κατοικούνται από εύπορα κοινωνικά στρώματα και εσωτερικούς μετανάστες. Τα πολυτελή διαμερίσματα απευθύνονται κυρίως στην αστική τάξη, ξεκινάει μια περίοδος ακμής. Γίνεται **το κέντρο της αστικής καλλιτεχνικής Αθήνας**, η «μποέμ» συνοικία με κινηματογράφους, θέατρα και ζαχαροπλαστεία.

1970 Αδιάκοπη οικοδομική δραστηριότητα πολυκατοικιών, δημιουργώντας την σημερινή εικόνα της γειτονιάς με ανύπαρκτους ελεύθερους χώρους και ανεπαρκείς υποδομές. **Η αίγλη σταδιακά υποχωρεί.**

1980 Στα μέσα της δεκαετίας του '80, ένα μεγάλο μέρος των κατοίκων μετακινείται στα προάστια και τα πρώτα μεταναστευτικά ρεύμα εγκαθίστανται στην περιοχή. Δηλαδή, η κοινωνική σύνθεση αρχίζει να αλλάζει.

1990 Το επόμενο μεταναστευτικό ρεύμα ακολούθησε την ίδια επιλογή λόγω της συγκέντρωσης των ομοεθνών τους. Η κοινωνική σύνθεση της περιοχής αποτελείται πλέον, από χαμηλότερες κοινωνικά τάξεις, ανθρώπους μεγάλης ηλικίας και μετανάστες. Δημιουργείται ένας **κάθετος κοινωνικός διαχωρισμός**,² όπου οι μετανάστες διαμένουν σε υπόγεια ή ισόγεια διαμερίσματα και στα προνομιακά ρετιρέ παραμένουν οι παλιοί κάτοικοι.

2000 Μετά το 2000 νέα μεταναστευτικά ρεύματα, κυρίως από χώρες της Αφρικής, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή, αντικαθιστώντας τους παλαιότερα εγκατεστημένους μετανάστες στην πιο χαμηλή βαθμίδα της κοινωνικής δομής. Πολλοί από τους μετανάστες της δεκαετίας του 1990 εντάχθηκαν στην κοινωνία των ντόπιων και “ανέβηκαν ορόφους”, με τη διπλή έννοια του όρου, δηλαδή και στην κοινωνική διαστρωμάτωση αλλά και αλλά και με την έννοια ότι από τη διαμονή στα υπόγεια μεταφέρθηκαν στους μεσαίους ορόφους. Σήμερα οι μη γηγενείς κάτοικοι αποτελούν το ¼ περίπου του πληθυσμού της περιοχής.³

Η Κυψέλη συγκεντρώνει ένα από τα **μεγαλύτερα ποσοστά μεταναστευτικού πληθυσμού** (21% περίπου του συνολικού πληθυσμού της, συμφωνά με την απογραφή του 2001). Αλβανοί, οι οποίοι αποτελούν την πλειονότητα στο σύνολο των μεταναστών, ακολουθούν Πολωνοί, Βούλγαροι και σε μικρότερα ποσοστά μετανάστες από Νιγηρία, Γκάνα, Αιθιοπία, Νότια Αφρική, Ινδία, Συρία, Αίγυπτο και από άλλες χώρες, συνθέτουν την κοινωνική δομή της.⁴

---

2. Ο χαρακτηρισμός «**κάθετος κοινωνικός διαχωρισμός**» οφείλεται στην συνύπαρξη νοικοκυριών διαφορετικών κοινωνικών στρωμάτων, και ενισχύεται από το μωσαϊκό χρήσεων και εθνικοτήτων που χαρακτηρίζουν την γειτονιά, όπως αναφέρει η Βαΐου.

3. Βαΐου Ντ., *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη: μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονίες της Αθήνας*, σελ. 74-75.

4. Βαΐου Ντ., *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη: μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονίες της Αθήνας*, σελ. 78.

18. Πατησίων, 1946

19. Επτανήσου και Φωκίωνος Νέγρη, 1956

20. Δροσοπούλου και Φωκίωνος Νέγρη, 1964

21. Πλατεία Αγίου Γεωργίου, 1971

/iii. ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΙΜΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

Φωκίωνος Νέγρη: Πεζόδρομος που ξεκινάει από την πλατεία Κυψέλης (Κανάρη) και καταλήγει στην οδό Δροσοπούλου. Αποτελεί **το κέντρο της γειτονιάς**, ήδη από παλαιότερα ήταν ο πυρήνας της κοσμικής αστικής ζωής.

Δημοτική Αγορά: Χτίστηκε το 1935 και πρόκειται για χαρακτηριστικό δείγμα αθηναϊκού μοντερνισμού. Συνοικιακό, δημόσιο κτήριο που αποτέλεσε για χρόνια χώρο κοινωνικής επαφής και συνάντησης, μέχρι το 2002 που εγκαταλείφθηκε και έκλεισε. Με πρωτοβουλία των κατοίκων επαναλειτούργησε με διάφορες χρήσεις μέχρι το 2012, οπότε εκκενώθηκε επί δημαρχίας Καμίνη. Σήμερα έχει ανακαινιστεί και λειτουργούν διάφορα μαγαζιά μεταναστών, χώροι για σεμινάρια κ.ά., καθώς και μια δημόσια υπηρεσία (ΚΕΠ). Είναι ένα από τα πιο ζωντανά σημεία αναφοράς στην περιοχή και χαρακτηρίζεται ως φορέας μνήμης.

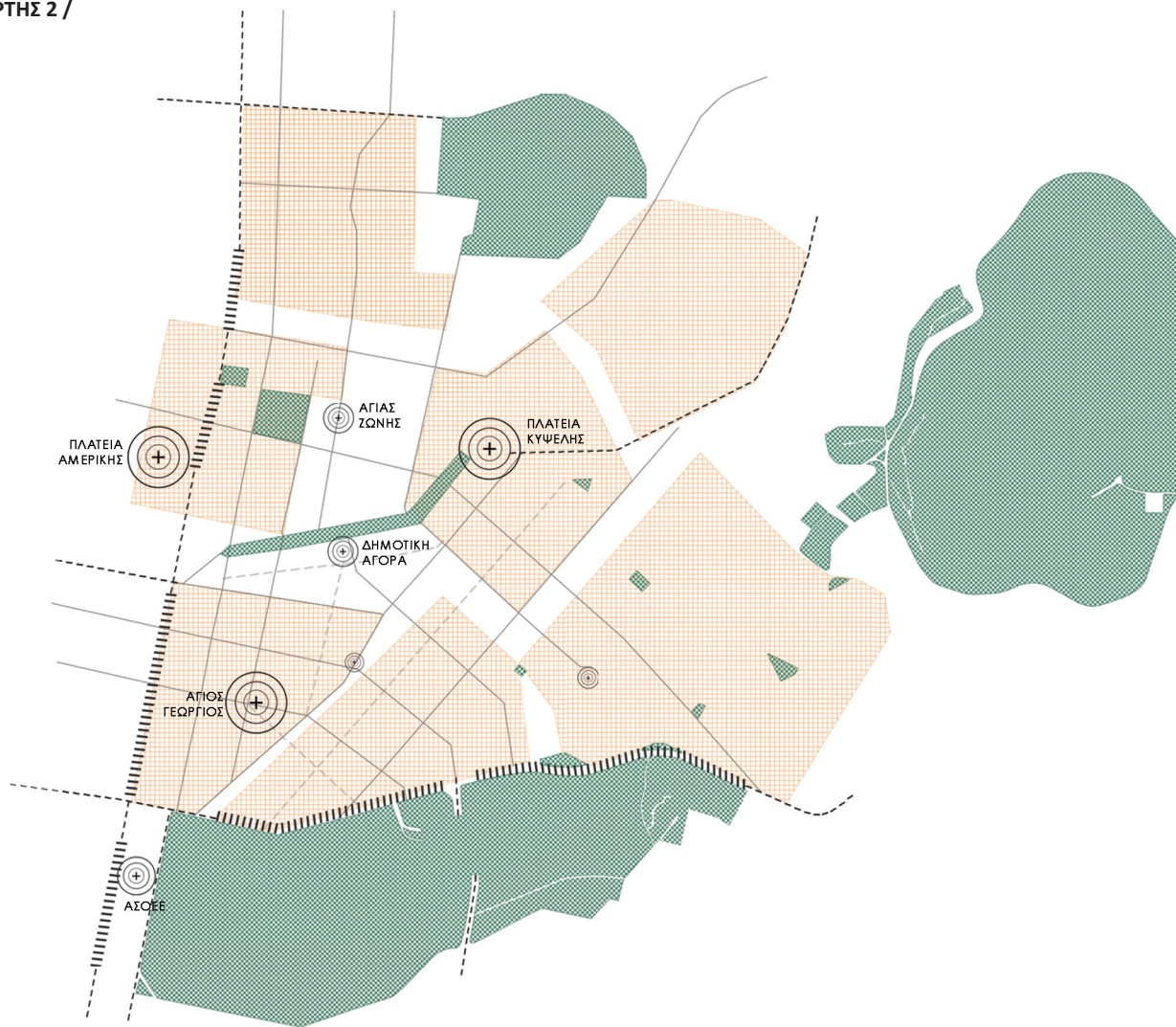

22. Πεζόδρομος

23. Δημοτική Αγορά

ΧΑΡΤΗΣ 2 /

- ΑΝΟΙΧΤΟΙ ΧΩΡΟΙ / ΧΩΡΟΙ ΠΡΑΣΙΝΟΥ
- ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ / ΓΕΙΤΟΝΙΕΣ
- ΟΡΙΑ
- ΑΞΟΝΕΣ ΣΥΝΔΕΣΗΣ
- ΚΕΝΤΡΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ
- ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΕΣ ΑΞΟΝΕΣ
- ΣΗΜΕΙΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ / ΤΟΠΟΣΗΜΑ

/iv. ΠΟΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ

Παρά τις αλλαγές που έχουν γίνει τόσο στην περιοχή όσο και στον χαρακτήρα της, υπάρχουν ορισμένα χαρακτηριστικά που δεν έχουν αλλοιωθεί, όπως η μεγάλη ποικιλία χρήσεων της γης με έμφαση σε λειτουργίες εμπορίου και αναψυχής, υψηλό ποσοστό κατοικίας και πυκνοδομημένο, πυκνοκατοικημένο αστικό ιστό. Ταυτόχρονα η βασική αλλαγή που πραγματοποιήθηκε αφορά στην σύνθεση του πληθυσμού, αλλαγή η οποία προκάλεσε νέα χωρικά δεδομένα, νέες δραστηριότητες και χρήσεις εμπορίου που απευθύνονται και στους νέους κάτοικους, όπως παντοπωλεία, μαγαζιά με είδη υγιεινής και προϊόντα ομορφιάς κ.ά.⁵ Όλα αυτά συνθέτουν ένα μωσαϊκό διαφορετικών χρήσεων και δραστηριοτήτων, διασκορπισμένο στον αστικό ιστό.

Το ποσοστό κατοικίας παραμένει υψηλό σε σχέση με άλλες περιοχές της Αθήνας. Κατά κύριο λόγο στους ορόφους, ενώ στα ισόγεια είναι μειωμένη, διότι υπάρχει έντονη διείσδυση εμπορικών καταστημάτων, αναψυχής, δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών και άλλων χρήσεων. Στους ορόφους, πέρα από την κατοικία, εμφανίζονται ποικίλες επαγγελματικές χρήσεις, όπως γραφεία, ιατρεία κ.ά.

Από τον χάρτη παρατηρείται διαφοροποίηση στον χαρακτήρα των καταστημάτων εμπορίου και αναψυχής ανάλογα με την θέση τους. **Στον πεζόδρομο της Φωκίωνος Νέγρη** συγκεντρώνεται έντονα η ψυχαγωγική δραστηριότητα υπερτοπικού χαρακτήρα με μαγαζιά που μπορεί να λειτουργούν από την δεκαετία του '60 και να διατηρούν στοιχεία από την παλιά κοσμική ζωή της, ενώ **στην πλατεία Αγίου Γεωργίου** βρίσκονται καφεενεία και εστιατόρια υπερτοπικού χαρακτήρα που έχουν δημιουργηθεί πρόσφατα. **Στην Πατησίων**, ένας από τους πιο εμπορικούς δρόμους, υπάρχουν καταστήματα γνωστών αλυσίδων υπερτοπικού χαρακτήρα, ενώ όσο εισέρχεται κανείς πιο μέσα στην περιοχή το εμπόριο απευθύνεται κυρίως στους κατοίκους. Οι δημόσιες υπηρεσίες και οι τράπεζες αναπτύσσονται γύρω από την πλατεία Κυψέλης και κατά μήκος της Φωκίωνος Νέγρη, της οδού Κυψέλης και της Πατησίων, δηλαδή των κεντρικών αξόνων που διασχίζουν την περιοχή.

Δημιουργούνται διάφοροι τοπικοί εμπορικοί πυρήνες που απευθύνονται στις επιμέρους "συνοικίες" κυρίως για το νοικοκυριό και τις επιμέρους δουλειές του σπιτιού όπως υποδηματοποιεία, καθαριστήρια κ.ά.. Τέτοιοι πυρήνες είναι ο πεζόδρομος της Αγίας Ζώνης, η πλατεία Αγίου Γεωργίου, η οδός Επτανήσου, η Δροσοπούλου, η Κερκύρας, η οδός Κυψέλης και οι δρόμοι γύρω από την Δημοτική Αγορά.

---

5. Βαΐου Ντ., *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη: μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονίες της Αθήνας*, σελ. 80-81

6. Κουμανταρέας Μ., *Σε λίγο θα είμαστε όλοι ξένοι...*, Η Καθημερινή: Επτά ημέρες, *Κυψέλη: το αστικό χτες, το πολύχρωμο σήμερα*, 23/2/2003, σελ. 16-18.

Εντοπίζονται επίσης, αρκετά μαγαζιά καλλωπισμού όπως κομμωτήρια και περιποίησης χεριών, τα οποία διαχέονται στον χώρο και βάσει άλλων χαρακτηριστικών. Για παράδειγμα, στην Δροσοπούλου και στην ευρύτερη περιοχή της Αγίας Ζώνης και πλατείας Αμερικής είναι συγκεντρωμένα τα μαγαζιά που απευθύνονται σε αφρικανικής καταγωγής πληθυσμό.

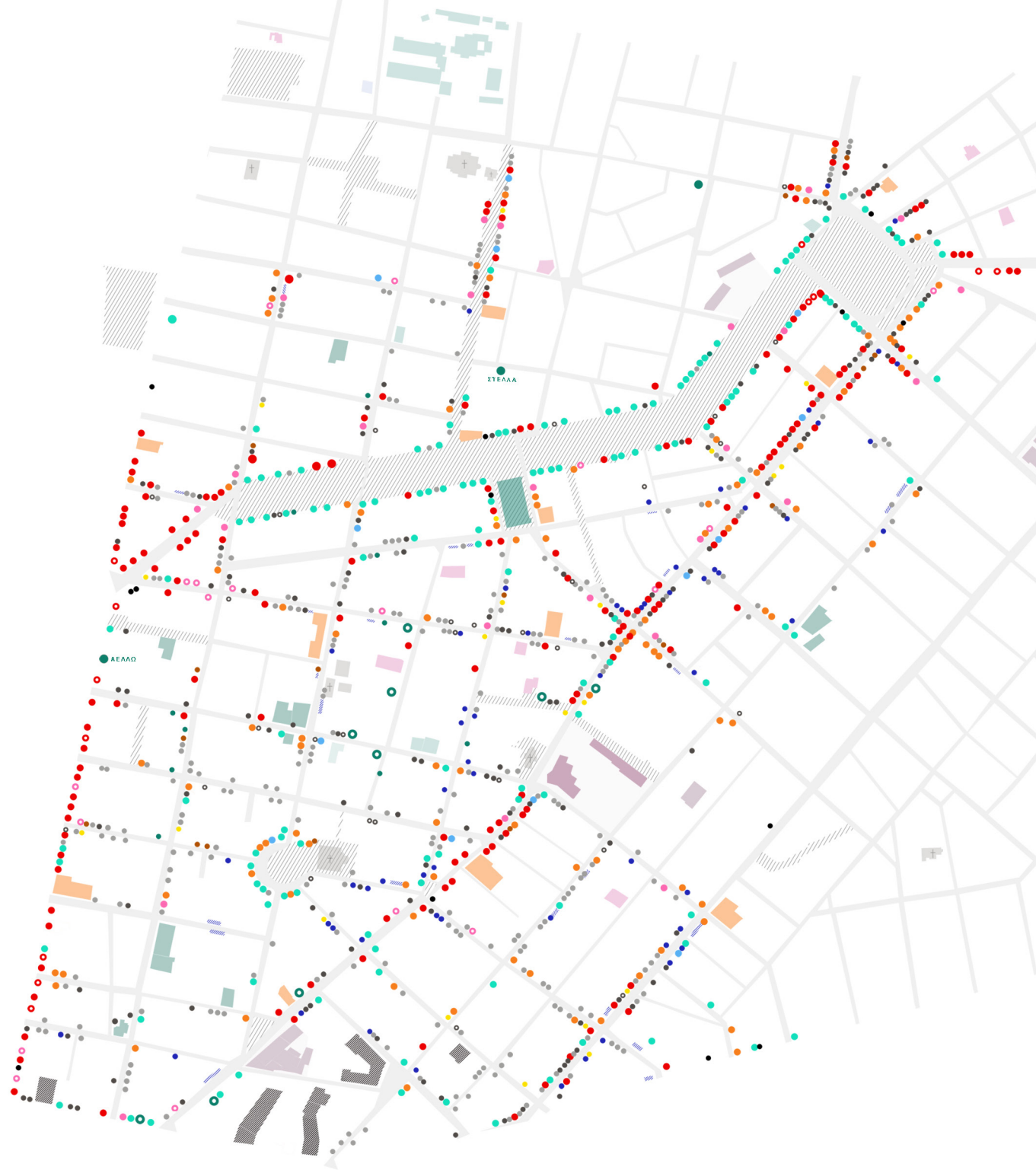
Διακρίνονται πολλές βιοτεχνίες και μεταποιητικές μονάδες διάσπαρτα χωροθετημένες, όπως επιπλοποιεία, ξυλουργεία και χρήσεις μεταποίησης ενδυμάτων. Όχλουσες χρήσεις με την έννοια την ατμοσφαιρικής και ηχητικής ρύπανσης είναι ανύπαρκτες, με μοναδική εξαίρεση κάποια περιορισμένα συνεργεία αυτοκινήτων.

Τέλος, άλλες χρήσεις όπως μεσιτικά γραφεία, φαρμακεία, γραφεία τελετών είναι αρκετά και διασκορπισμένα. Υπάρχει ακόμα, ένα μεγάλο ποσοστό κλειστών και εγκαταλελειμμένων ισογείων, τα οποία ήταν είτε τοπικά εμπορικά καταστήματα, είτε χαρτοπαιχτικές λέσχες, η δράση των οποίων υπήρξε έντονη την δεκαετία του 2000.

Στη συμβολή της οδού Κυκλάδων και Κεφαλληνίας εντοπίζονται αρκετά θέατρα. Τα τελευταία χρόνια δημιουργούνται όλο και περισσότεροι εναλλακτικοί χώροι εκθέσεων και καλλιτεχνικού χαρακτήρα, συνήθως σε εγκαταλελειμμένα ισόγεια και αποθήκες, όπως η *Snehta gallery* και το *Κέντρο Ελέγχου Τηλεόρασης*. Επίσης επαναλειτούργησε ο ιστορικός θερινός κινηματογράφος *Στέλλα*, ως δημοτικός κινηματογράφος.

- ΠΕΖΟΔΡΟΜΟΙ
- ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΑ / ΠΑΙΔΙΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ
- ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
- ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
- ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
- ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΥΓΕΙΑΣ
- ΠΡΟΝΟΙΑ

- ΥΠΕΡΤΟΠΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ
- ΤΟΠΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ
- ΥΠΕΡΤΟΠΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΡΟΦΙΜΩΝ (super market)
- ΤΟΠΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΡΟΦΙΜΩΝ (μανάβικα, φούρνοι, mini market κλπ.)
- ΑΛΛΕΣ ΒΟΗΘΗΤΙΚΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΣΠΙΤΙ (καθαριστήρια, υποδηματοποιεία)

- ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ (τράπεζες κλπ.)
- ΑΛΛΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ (φαρμακεία, γραφεία κλπ.)
- ΟΠΑΠ / χαρτοπαιχτικές λέσχες
- ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ / ΚΕΝΑ ΙΣΟΓΕΙΑ
- ΕΣΤΙΑΣΗ / ΑΝΑΨΥΧΗ
- ΧΩΡΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ (σινεμά, γκαλερί κ.ά.)
- ΘΕΑΤΡΑ
- ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΑΓΟΡΑ

- ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΕΣ / ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΕΙΕΣ (επιπλοποιοί, ηλεκτρολόγοι, υδραυλικοί κλπ.)
- ΣΥΝΕΡΓΕΙΑ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ / PARKING
- ΜΕΤΑΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΜΟΝΑΔΕΣ ΕΝΔΥΜΑΤΩΝ
- ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΚΟΜΜΩΤΗΡΙΑ
- ΧΩΡΟΙ ΟΜΟΡΦΙΑΣ (νυχάδικα, περούκες κλπ.)
- ΑΝΔΡΙΚΑ ΚΟΜΜΩΤΗΡΙΑ

«Η Κυψέλη είναι γεμάτη μετανάστες. Ένας από αυτούς κι εγώ. Αλήθεια, βαρέθηκα να ακούω πόσο υποβαθμισμένη συνοικία είναι σήμερα, πόσο αριστοκρατική άλλοτε –πράγμα που μου φαίνεται ψέμα– και πόσους ξένους έχει, που είναι η μοναδική αλήθεια. Το μόνο που μπορώ να δεχθώ ότι σε αρκετές μεριές είναι βρώμικη. Πράγμα που ισχύει για πολλές συνοικίες. Για μένα, πάντως, που τα τελευταία χρόνια περνώ κάποιους μήνες στην Κηφισιά, το ανθρώπινο τοπίο της Κυψέλης μου είναι μια ανακούφιση .[...]»

«[...] Αυτή είναι η Κυψέλη σήμερα και δεν χρειάζεται να κλαίμε για παλιά μεγαλεία. Ίσα ίσα χρειάζεται να προσβλέπουμε σε νέες συνήθειες, νέα στέκια, νέους που δεν θα μας πειράζει αν είναι γεννημένοι έλληνες ή αφομοιωμένοι ξένοι. Σε λίγο θα είμαστε όλοι ξένοι. Ξένος κι εγώ, εξόριστος από την πλατεία των παιδικών και νεανικών μου χρόνων, τη Βικτώρια, διαβιώ στην Κυψέλη εδώ και δύο δεκαετίες. Γι' αυτό και νιώθω το παράπονο, την αδικία και τη νοσταλγία στα μάτια των μεταναστών. Δεν πειράζει. Είναι η Κυψέλη ένα μέρος της Αθήνας κι αυτή. Μπορεί όχι το καλύτερο. Όμως μπορεί να γίνει καλύτερη.»

– Μένης Κουμανταρέας, συγγραφέας⁶

2/ ΖΟΥΣΕ ΤΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΚΥΨΕΛΗ

/i. Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν το καλοκαίρι του 2019 (13/7 με 25/7). Απευθύνθηκα σε 10 γυναίκες ηλικίας από 23 μέχρι 70 ετών, από την Ελλάδα, τη Ρωσία, την Γκάνα, την Αλβανία και το Μεξικό. Εργαζόμενες, μητέρες, φοιτήτριες, άνεργες, μετανάστριες που μένουν ή/και εργάζονται στην περιοχή. Γυναίκες που η καθημία έχει τις δικές της προτεραιότητες και εμπειρίες, και τελικά διαφορετικές καθημερινότητες και βιώματα στην πόλη.

Από την ανάλυση των συνεντεύξεων και την χαρτογράφηση του πρώτου μέρους προκύπτουν χάρτες αποτύπωσης των καθημερινών διαδρομών και δραστηριοτήτων των γυναικών στην περιοχή.

ΒΑΣΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ/ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Το ηλικιακό εύρος κυμαίνεται ως εξής: 23-35ετών: 4 γυναίκες, 35-50 ετών: 2 γυναίκες, 50-65 ετών: 3, άνω των 60 ετών:1.

Η πλειονότητα των γυναικών είναι από την Ελλάδα (6/10) και οι υπόλοιπες έχουν καταγωγή είτε από ελληνόφωνα χωριά της Αλβανίας, είτε από τη Ρωσία, την Γκάνα και τη Γαλλία-Μεξικό. Μετανάστριες είναι, συνεπώς, οι 4 στις 10.

Το μορφωτικό επίπεδο είναι υψηλό, καθώς παραπάνω από τις μισές(8/10) διαθέτουν πτυχίο Ανώτατης Εκπαίδευσης (ΑΕΙ/ΤΕΙ), κάποιες (3/ 10) έχουν μεταπτυχιακό τίτλο, οι υπόλοιπες δύο είναι απόφοιτες λυκείου. Σταθερή εργασία έχουν 6 γυναίκες στις 10, ενώ 3 είναι σήμερα άνεργες. Τρεις είναι φοιτήτριες, εκ των οποίων η μία εργάζεται. Μια μόνο είναι συνταξιούχος από το 2008.

Οι μισές δηλώνουν ανύπαντρες και χωρίς παιδιά, ενώ οι υπόλοιπες τέσσερις είναι παντρεμένες με παιδιά ηλικίας από 6 μέχρι 39 χρόνων και η μία είναι χήρα με δύο παιδιά μεγάλης ηλικίας.

Οι 2/10 εργάζονται μόνο στην περιοχή εδώ και περίπου 20 χρόνια, εκ των οποίων η μια κάποτε έμενε κιόλας. Οι 8/10 κατοικούν στην περιοχή και οι 6 από αυτές δουλεύουν ή έχουν δουλέψει κάποια στιγμή στην Κυψέλη, οι υπόλοιπες 2 (τώρα άνεργη και συνταξιούχος) εργαζόντουσαν στην ευρύτερη περιοχή.

Πρόκειται για γυναίκες που έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει στην Κυψέλη εδώ και 70 χρόνια ή για νέες κατοίκους, οι οποίες μένουν από 6 μήνες μέχρι και 5 χρόνια.

Η πλειονότητα συγκατοικεί με τους γονείς της ή τον άντρα και το παιδί της και οι υπόλοιπες μένουν μόνες τους.

ΛΟΓΟΙ ΕΠΙΛΟΓΗΣ

Οι λόγοι επιλογής μιας περιοχής για τόπο κατοικίας ποικίλουν, στην προκειμένη περίπτωση ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες ήταν ότι στην Κυψέλη ήδη είχαν εγκατασταθεί μετανάστες από διάφορες χώρες. Επομένως, με το νέο κύμα μετανάστευσης μέσα στη δεκαετία του '90 ήταν πιο εύκολο να έρθουν κοντά στους γνωστούς και τους συγγενείς τους, ήδη εγκατεστημένους στην ευρύτερη περιοχή. Έτσι δημιουργείται μια αίσθηση ασφάλειας και κοινότητας.

«Δεν την επέλεξα εγώ –γελάει– την επέλεξαν οι γονείς μου όταν ήρθαμε από Κόρινθο. Αρχικά γιατί είχαμε εδώ **συγγενείς**, οπότε έτσι για να υπάρχει μια επαφή, να γνωρίσουμε και την πόλη καλύτερα και αφετέρου γιατί ήταν πιο **οικονομικά**.»
Λέει η Σ. από την Αλβανία που ήρθε όταν ήταν μικρή στην Ελλάδα.

«Ήρθα γιατί ήταν **ο αδερφός μου εδώ**.» λέει η Π. από την Γκάνα, που ήρθε από το Λονδίνο. Είναι ιδιοκτήτρια ενός μαγαζιού με είδη κομμωτικής για Αφρικανούς και εξηγεί τον λόγο που άνοιξε το μαγαζί στην Κυψέλη: «[...] Κάποτε πήγαινα συνέχεια στη Αγγλία, εδώ στην Ελλάδα δεν υπήρχε τέτοιο μαγαζί, ούτε και διάφορα πράγματα που χρησιμοποιούμε εμείς σαν έγχρωμοι. Έχουμε κάποια προϊόντα για τα μαλλιά μας που είναι πιο συγκεκριμένα και δεν μπορείς να βάλεις οτιδήποτε. Όταν ήταν η αμερικάνικη βάση, πηγαίναμε εκεί. Όταν, λοιπόν, έφευγα για εξωτερικό μου ζητάγανε καμία δεκαριά άτομα “πάρε μου αυτό σε παρακαλώ” και κουβαλούσα πράγματα για να φέρω. Κάποια στιγμή μου λέει, η θεία μου “τι βλακείες είναι αυτές; Δεν υπάρχει τέτοιο μαγαζί, κι έχεις πρόσβαση σε τέτοια προϊόντα γιατί να μην το κάνεις σαν κατάστημα, ώστε και αυτοί που δεν σε ξέρουν να μπορούν να ‘ρθουν να πάρουν ότι θέλουν;” για αυτόν τον λόγο το άνοιξα... Και εδώ, γιατί η περιοχή **είχε μετανάστες** και ήθελα να τους δείξω ότι ναι μπορούμε να το κάνουμε, να φέρουμε κάτι δικό μας εδώ, και γιατί **είναι κέντρο**. Η Κυψέλη είναι ένα μεγάλο όνομα, **μια μεγάλη περιοχή**, κάποτε ήταν αρχοντικά. Δεν έψαξα για την τιμή, απλά αυτό που ήθελα να κάνω οριζόταν εδώ».

«**Είχαμε θρει γαμπρό εδώ**, παντρεύτηκε η κόρη μου και από κει και περά διαλέξαμε ένα σπιτάκι, γιατί εκείνος έμενε στην γειτονιά. Και μας βρήκε μια γκαρσονιέρα 35 τετραγωνικών, χαμηλά στην Αχαρνών και μείναμε εκεί. Δούλευε η κόρη, δούλευε ο γιος και μαζέψαμε κάποια λεφτά και αγοράσαμε το σπίτι στη 3η Σεπτεμβρίου.» αναφέρει η Μ. από τη Ρωσία που ήρθε στην Ελλάδα πριν 21 χρόνια.

«**Οι γονείς του Χ. και η αδερφή του ήταν εδώ**. Πριν μένανε κοντά στο σταθμό Λαρίσης, αλλά παντρεύτηκε η Τ. και ήρθε εδώ πίσω από την εκκλησία και μετά ήρθε η μαμά της εδώ στην Κυκλάδων και μετά ψάξαμε εμείς. Ο Χ. ήθελε να πάει στα Εξάρχεια ή σε άλλη περιοχή, αλλά τελικά βρήκαμε εδώ και ήταν και **πιο οικονομικά**. Νιώθω και ότι έχει κάτι παρόμοιο με εκεί που μέναμε στο Παρίσι... Ήταν **πολύ δημοφιλής και είχε πολύ κόσμο**, γιατί οι άλλες γειτονίες που είχαμε δει ήταν πολύ “ελληνικές” και ήταν και **κοντά στην οικογένεια**.» λέει η Ε. που είναι Μεξικανό-γαλλίδα.

«Οι γονείς μου; Γιατί εγώ ήμουν ενός, δεν είχα επιλογή. Γιατί **έμενε η μητέρα της μαμάς μου στο δίπλα σπίτι**, οπότε θεωρώ ότι βόλεψε επειδή ήμουν μωρό να με έχει, επειδή η μαμά μου δούλευε και βρήκαν αυτό το σπίτι που το νοικιάζουμε, δεν είναι δικό μας.» λέει η Ζ. που γεννήθηκε και μεγάλωσε εδώ.

«Αυτό το σπίτι έγινε όταν γεννήθηκε η μητέρα μου το 1921, η μητέρα της ήταν γιατρός και ο πατέρας της ήτανε δικηγόρος και, εισαγγελέας. **Τότε λοιπόν εύκολο ήταν, να έρθει κανείς στην Κυψέλη.** Η Κυψέλη δεν ήταν έτσι ...» αναφέρει η Κ. που γεννήθηκε πριν 70 χρόνια και μεγάλωσε εδώ.

Ένας ακόμη σημαντικός λόγος για την επιλογή της περιοχής ήταν ξεκάθαρα οικονομικός. Τις δεκαετίες του '90 και 2000, η Κυψέλη ήταν από τις πιο οικονομικές περιοχές στο κέντρο της Αθήνας. Επίσης, το γεγονός ότι βρίσκεται στο κέντρο και σε πολύ μικρή ακτίνα από άλλες κεντρικές περιοχές της Αθήνας επηρέασε, επίσης, την επιλογή. Τέλος, οι νέες κάτοικοι παρατήρησαν τον χαρακτήρα και την ατμόσφαιρα της περιοχής.

«Γιατί όταν μετακόμισα εδώ πριν 5 χρόνια ήταν **η πιο οικονομική περιοχή...**»

«Μ' αρέσει **η ατμόσφαιρα της Κυψέλης**, μου βγάζει ένα **vibe γειτονιάς...** Σίγουρα

30. Οδός Σκύρου

**Τι έχει αλλάξει
όσα χρόνια
μένετε /
δουλεύετε εδώ;**

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η πρώτη αστικοποίηση πραγματοποιήθηκε γύρω στο 1922 και η χωρική οργάνωση της περιοχής άλλαξε. Η έντονη αστικοποίηση και η εμφάνιση των πρώτων πολυκατοικιών από το 1930 και μετά αποτελεί την πρώτη σημαντική αλλαγή στον αστικό χώρο. Η συστηματική ανοικοδόμηση πολυκατοικιών οδήγησε στην σημερινή εικόνα της Κυψέλης, **πυκνοδομημένη με ανύπαρκτους ανοιχτούς χώρους.**

Από τα τέλη της δεκαετίας του '80 μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 2000 η κοινωνική σύσταση της περιοχής αλλάζει διαρκώς, επομένως αλλάζει και ο αστικός χώρος. Η περιοχή υποβαθμίστηκε πολύ, μετατράπηκε σε ένα «γκέτο» με έντονα προβλήματα και ανεπαρκείς υποδομές. Με τον όρο **«υποβαθμισμένο»** εννοούμε από τη μία μεριά **την κακή ποιότητα του δομημένου περιβάλλοντος και του δημόσιου χώρου**, και από την άλλη **την κοινωνική σύνθεση της περιοχής, η οποία αποτελείται σε μεγάλο βαθμό από κατώτερα κοινωνικά στρώματα.**¹ Τα χαρακτηριστικά της Κυψέλης που συνιστούσαν για τους παλιούς κατοίκους «υποβάθμιση», λειτούργησαν εντελώς αντίθετα και υπήρξαν ελκυστικά για τους νέους κατοίκους, και κυρίως τους μετανάστες που ξανάδωσαν ζωή στη γειτονιά.²

Από το 2014 και μετά, με την ανάπλαση της πλατείας Αγίου Γεωργίου και της Δημοτικής Αγοράς στη Φωκίωνος Νέγρη, η περιοχή έχει αρχίσει να ανακάμπτει σταδιακά. Η κεντρική της τοποθεσία, η νέα ζωή που έχει αποκτήσει σε συνδυασμό με την επανεκτίμηση της κατοίκησης σε κεντρικές περιοχές της Αθήνας, αποτελούν παράγοντες προσέλκυσης νέου πληθυσμού, κυρίως νέων, καλλιτεχνών και ξένων. Αυτό σημαίνει ότι **η περιοχή σε ένα μικρό χρονικό διάστημα περνάει από την υποβάθμιση στην μόδα και η κοινωνική της σύνθεση αλλάζει. Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται gentrification**(εξευγενισμός).³

Τα τελευταία δύο χρόνια ανοίγουν διαρκώς μαγαζιά, ακριβαίνουν τα ενοίκια, έρχεται όλο και περισσότερος κόσμος να ζήσει στην περιοχή και παράλληλα, όπως και σε όλη την Αθήνα εμφανίστηκε το φαινόμενο **Airbnb**. Το οποίο από τη μια δίνει ζωή και ζωντάνια στην Κυψέλη, από την άλλη έχει αρχίσει να γίνεται φορτικό για τους κατοίκους, οι οποίοι νιώθουν σταδιακά ότι εκτοπίζονται.

---

1. Καλαντίδης Α., "Gentrification" (εξευγενισμός) φύλο και σεξουαλικότητα, Πρακτικά συνεδρίου: «Γυναίκες και άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας», σελ. 149.

2. Βαΐου Ντ., Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη: μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονίες της Αθήνας, σελ. 77.

3. «Gentrification»: ο όρος χρησιμοποιείται πρώτη φορά από την κοινωνιολόγο Ruth Glass το 1964 για να μιλήσει για την αναβάθμιση κεντρικών περιοχών του Λονδίνου. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 τη βρίσκουμε σε πληθώρα κειμένων, σύμφωνα με τον Άρη Καλαντίδη.

Η Κ. κάτοικος 70 χρονών λέει:«[...] **Η Κυψέλη δεν ήταν έτσι...** η Κερκύρας που περνάει από δω ήταν τα προσφυγικά. Θυμάμαι, δηλαδή, τα βράδια να πλημμυρίζουν, ήταν ποτάμι. Ήρθαν οι πρόσφυγες μετά την Μικρασιατική καταστροφή και εγκαταστάθηκαν, ήταν σπιτάκια, σπιτάκια, ξέρεις μοναχικά, ή δύο αν ήταν οικογένεια. Πολλά βράδια, κατέβαινε το ποτάμι, άδειαζε τα πράγματα, έμπαινε μέσα στα σπίτια, δεν θα τα λέγαμε και προκάτ, χάρτινα, ξύλινα. Έβγαине όλη η γειτονιά και βοηθούσε τους ανθρώπους και μάζευε τα πράγματα τους από το δρόμο, κατέβαζε το ρέμα ως την Πατησίων, καρέκλες, τραπέζια, δεν είχαν και πολλά πράγματα τότε οι άνθρωποι. Με τα χρόνια όμως, έφυγαν οι προσφυγικές πολυκατοικίες και ο χώρος άλλαξε, έφυγαν οι άνθρωποι. **Η Κυψέλη θεωρείτο ότι ήταν το Κολωνάκι του σήμερα...** Ήταν αλλιώς [...]. Από το '67 περίπου αρχίσανε να χτίζονται πολυκατοικίες, αυτό ήταν μεγάλη αλλαγή. Πάντα υπάρχουν αλλαγές, αλλά **η πρώτη σημαντική αλλαγή ήταν η πολυκατοικία [...]**»

«**Πάντα μένανε καλλιτέχνες, συγγραφείς στην περιοχή...** αυτός ο νεοπλουτισμός του “έχω λεφτά να πάω στην Εκάλη, γιατί να κάτσω εδώ;” Άλλαξε, ο κόσμος έφευγε, είδε ότι δεν είναι τόσο εύκολη η ζωή εκεί και σίγα σιγά γυρίζουν, **εδώ είναι το κέντρο...**»

«Πάρα πολύ από όσο μπορώ να θυμάμαι, μετά τα δέκα μου μπορώ να σου πω. Σίγουρα θυμάμαι παλιά να 'χουμε φουλ θέματα **ναρκωτικά, ιστορίες, πρέζα**, πολύ πρέζα. Νομίζω, κινητοποιήθηκε η κοινότητα και τους διώξαν, που τους πήγαν αλλού, δεν είναι ότι εξαφανίστηκαν, αλλά ήταν καλύτερα. Μας είχανε διαρρήξει πριν από 12 χρόνια, το 'χαν αδειάσει το σπίτι όχι αστεία, το όποιο δεν γίνεται πλέον. Έχουμε πολλούς μετανάστες. Και επειδή εγώ είμαι χαμηλά Κυψέλη προς πλατεία Αμερικής, το όποιο διαφέρει πάρα πολύ αν ανέβεις λίγο πιο πάνω, αλλάζει πολύ απότομα. Έχουν τα μαγαζιά τους, οικογένειες, έχουν αυτοκίνητα, έχουν ενσωματωθεί στην περιοχή.

Επίσης αυτό το παρατήρησα τώρα που δούλευα τα τελευταία 3 χρονιά, είναι ότι **ανεβαίνει η Φωκίωνος**, και τα μαγαζιά να εκσυγχρονιστούν **και η πλατεία Αγίου Γεώργιου** επίσης...Θεωρώ ότι παλιότερα η νεολαία, ηλικίες από 18-28 θα πήγαιναν άλλου να βγουν, τώρα είμαι μέσα σε αυτούς που πλέον δεν πάω ούτε κέντρο, κάθομαι στην περιοχή μου και βγαίνω, γιατί είναι ωραία και ξέρεις **βρίσκω αυτό που θέλω...**»

«Λοιπόν, το κομμάτι που μένω εγώ(κάτω από την Πατησίων), από το 2002 μέχρι το 2005 ήταν τελείως διαφορετικό, αλλάξει πολύ. Ως προς τον κόσμο που κατοικεί και ως προς το πόσοι κατοικούν στην περιοχή, έχει μειωθεί πάρα πολύ ο αριθμός των κατοίκων. Δηλαδή, **έχουν αδειάσει διαμερίσματα, έχουν παρατηθεί, έχουν κλείσει μαγαζιά** –παύση– επίσης **έχει αλλάξει το προφίλ του κόσμου**, δηλαδή έβλεπες πιο πολύ οικογένειες, παιδάκια. Τα σχολεία που είναι εκεί δίπλα, ένα γυμνάσιο-λύκειο, ήτανε γεμάτο πιτσιρικάκια. Τώρα έχει πέσει πολύ. Είναι νεκρό εκείνο το κομμάτι. Αυτό το κομμάτι εδώ (μιλάει για την ευρύτερη περιοχή της πλατείας Αγ. Γεωργίου) δεν μπορώ να κάνω συγκρίσεις πολλές, γιατί τα τελευταία δύο χρόνια κινούμαι λόγω της δουλειάς, δεν έβγαينا προς τα 'δω ποτέ. Σίγουρα είχα περάσει όταν η πλατεία ήτανε ακόμη υπό ανακατασκευή, που ήταν χώμα, μπάζα κλπ. –παύση– Αυτό που είχα παρατηρήσει, δεν υπήρξε κάποιο σημείο ενδιαφέροντος σαν παιδί ώστε να βγω ας πούμε στην περιοχή... Ήταν τότε **πιο επικίνδυνο** σίγουρα, δηλαδή θυμάμαι, μου λέγε μια φίλη που έμενε εδώ κοντά, ότι μεθυσμένοι εδώ το βράδυ, πίσω από την πλατεία πετάνε μπουκάλια, πρόσεχε μην περνάς από κει. Αυτό. Όπου έρχομαι πριν δύο χρόνια για να δουλέψω και λέω “ουάου”, “κοίτα να δεις τι ωραία, **τι όμορφη πλατεία!**” Τον πρώτο χρόνο ήταν λίγο πιο ήπια, πιο ήσυχη, δεν την ήξερε τόσος πολύς κόσμος. Και τώρα φεύγω από τη δουλειά και **δεν μπορώ να περάσω από την πλατεία...**»

«Είναι το χειρότερο ever, **εντάξει ωραίο είναι να 'χει κόσμο, ζωντάνια αλλά... το υπερβολικό σε κάθε εκδοχή είναι κακό.** Χτες στο μαγαζί που καθόμουνα, είχαν φτάσει τα τραπέζια του μπροστά από τα σκαλιά της εκκλησίας. Δηλαδή, υπάρχει μια **παραβίαση του δημόσιου χώρου**, ο άλλος που κάθεται στο παγκάκι γιατί πρέπει να 'χει μπροστά του την καρέκλα; Εντάξει, ωραία περνάμε όλοι... Ηρεμία.»

«Έχει αλλάξει άπειρα μέσα σε αυτά τα χρόνια, **έχει μετακομίσει πάρα πολύς κόσμος** τον τελευταίο καιρό, έχει ανεβεί το **Airbnb** στην περιοχή... Πιστεύω ότι είναι πολύ κακό, **απόλυτα ανεξέλεγκτο** και ότι **προκαλεί εξευγενισμό της περιοχής** οπότε δεν συμφωνώ... Μπορούμε να κάνουμε πολλά πράγματα, αλλά δυστυχώς έρχονται από κεντρικά.»

«Πάρα πολύ... Όταν ήρθαμε είχε πολλούς μετανάστες και μας λέγανε **“τι πάτε να κάνετε εκεί;”** και έλεγα ότι **“και εγώ μετανάστρια είμαι, δεν είμαι Ελληνίδα”**. Αυτό που δεν έχει αλλάξει και είναι πολύ ωραίο, είναι ότι είναι **σαν ένα χωρίο**. Και τώρα διακυβεύεται να αλλάξει με τα **Airbnb και τον κόσμο**, έχει πολλούς Γάλλους και ξένους και ενώ είναι ωραίο γιατί δίνει δουλεία σε πολλούς ανθρώπους, αλλά νομίζω ότι **έχει παραγίνει** εδώ και 1-2 χρόνια. **Ακριβαίνουν και τα πράγματα, ανεβαίνει πολύ η περιοχή...** Έχει αλλάξει πολύ, έχουν ανεβεί οι τιμές, **έχει πολύ τουρισμό**, τώρα η πλατεία παραείναι, έχει και πολύ πιο πράσινο, το οποίο είναι σούπερ και βλέπεις και πολλές εθνικότητες και αυτό είναι σούπερ, πραγματικά. Υπάρχουν και ενδιαφέροντα μέρη, όπως το βιβλιοπωλείο “Μετεωρίτης” στην Φωκίωνος και πράγματα, που έτσι είναι κάπως culture boho και λίγο bourgeois και έχουν **μια αυθεντικότητα** πέρα από αυτή την πολύ “ελληνική”.»

**«Όταν μετακομίσαμε εδώ μας
λέγανε, “τι; Πήγατε εκεί; Είναι η
χειρότερη περιοχή” και τώρα όλοι
θέλουν να 'ρθουν εδώ!»**

31. Πλατεία αγίου Γεωργίου

32. Graffiti, οδός Υδρας, πλατεία αγ. Γεωργίου

ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ / ΞΕΝΟΦΟΒΙΑ

Στην ερώτηση για το αν υπάρχει έντονος ρατσισμός και ξενοφοβία, η πλειονότητα των μεταναστριών και των ντόπιων απάντησαν ότι είναι ένα πολύ έντονο και συχνό φαινόμενο που εκδηλώνεται με διάφορες μορφές, όπως λεκτικές επιθέσεις και σωματικές –αν και δεν ανέφερε καμία κάτι τέτοιο σαν προσωπική μαρτυρία–. Δύο γυναίκες απάντησαν ότι ενώ δεν έχουν δει κάποιο περιστατικό ξενοφοβίας, οι άνθρωποι που δεν κατοικούν στην Κυψέλη θεωρούν ότι είναι μια «κακόφημη και υποβαθμισμένη» γειτονιά, γιατί έχει πολλούς μετανάστες.

«Υπάρχει εννοείται, ξενοφοβία πολύ και ρατσισμός. Έχω δει σκηνικά στη δουλεία και στην έχω ζήσει κάποια στην πολυκατοικία μου “να πάτε στην χώρα σας, [...]” και κάτι τέτοια σχόλια, και λες “τώρα να το ανεχτώ; Να το αφήσω;” Δεν μπορώ να το αφήσω, έχω αντιδράσει πολλές φορές. Προσπαθούσα να αντιδράσω με ήπιο τρόπο, να μην ξεφύγουμε, αλλά αυτοί οι άνθρωποι δεν καταλαβαίνουν, όσο πάει γίνεται και χειρότερο και πιο αντιδραστικοί μερικές φορές.. Στη δουλεία ας πούμε, είμαι πολύ πιο ανεκτική, γιατί ξέρω ότι αν δει αυτός ο άνθρωπος ότι είμαι εντελώς αντίθετη με την άποψη του, δεν θα ξανάρθει στο μαγαζί και είμαι υπάλληλος.»

«[...] Ξέρω άτομα που φοβούνται και την ημέρα ακόμα, επειδή είναι ξενοφοβικοί γενικότερα, τους τρομάζει και μόνο η θέα ενός διαφορετικού χρώματος.»

«Ναι πάρα πολύ, υπάρχουν ξενοφοβικά πρότυπα. Το κατάλαβα στο μαγαζί γιατί είχαμε πολλούς χρυσαυγίτες, ηλικίες από 50 και πάνω [...]. Αποκλείεται αυτοί οι άνθρωποι να μην εκτονώνονται κάπου, θεωρώ ότι περιοχή έχει ένα ποσοστό, ίσως επειδή έχει και μετανάστες, τους βγαίνει ως αντίδραση.»

«Υπάρχει ναι, όταν ήμουνα εδώ ήμουν στο μικρό το μαγαζί λίγο πιο πέρα. Ήμουν μέχρι τις 12 το βράδυ και δεν έφτασε ποτέ κανείς να με ρωτήσει αν φοβάμαι. Εδώ και μέρα ακόμα με ρωτάνε αν φοβάμαι. Ε αυτό, το πράγμα δεν είναι από ξένους, δεν είναι από μαύρους...» αναφέρει η Π. που είναι Αφρικανή.

«Υπήρχε, ήταν τρομερό! Μου ‘χει τύχει να περπατάω και να μιλάω γαλλικά ή ισπανικά και να μου λένε “ξένοι πηγαίνετε σπίτι σας”, ήταν πολύ επιθετικό. Την περίοδο της κρίσης ήταν περίεργα τα πράγματα... Και από Έλληνες και από Αλβανούς και λίγο από Πολωνούς. Όχι μόνο στην Κυψέλη, παντού, αλλά εδώ έχει όλα τα χρώματα και είναι αναπόφευκτο... Ένα πράγμα που μισώ και υπάρχει πολύ, είναι ο σεξισμός, είναι πολύ μάτσο. Έρχομαι από το Μεξικό που είναι πολύ μάτσο, μα εδώ είναι χειρότερα...» λέει η Ε. από το Μεξικό.

«Για να ‘μια ειλικρινής, δεν έχω δει περιστατικά ρατσισμού από τους κατοίκους, αλλά πιστεύω ότι οι άνθρωποι οι οποίοι δεν κατοικούν στην Κυψέλη, δεν το κάνουν επειδή υπάρχουν πολλοί μετανάστες εδώ, και πιστεύουν ότι είναι μια κακή γειτονιά...»

«Δεν ξέρω, έρχονται και σε μένα ξένοι, για μένα όλοι οι άνθρωποι είναι ίδιοι...»

«Παλιά είχαμε αφρικάνικο σύλλογο εδώ, κι εγώ συμβούλευα. Όταν δημιουργήσαμε αυτόν τον σύλλογο ήμασταν πολλοί λίγοι, εκτός και τους ναυτικούς που ερχόντουσαν, αλλά κάθε φορά η συμβουλή μου για όλους ήταν: ήρθες εδώ για καλύτερη ζωή, ήρθες εδώ γιατί είχες σκοπό, αυτό τον σκοπό να ακολουθήσεις. Εάν

αλλάξεις πορεία, δεν σε ξέρω. Και αυτή την πορεία που ο θάνατος του αλλουνού θα είναι δική σου ζωή, εγώ θα είμαι αυτή που θα σε καταγγείλω. Αυτό τους έλεγα συνέχεια, εμένα με λέγανε ότι είμαι η Θάτσερ της Αγγλίας, δεν είναι έτσι. Είναι ότι σέβομαι το χώρο που μένω και θέλω να με σέβονται....» λέει η Π., 65 χρονών.

ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Για το φαινόμενο της εγκληματικότητας οι απόψεις δίστανται. Οι μισές γυναίκες απάντησαν ότι έχει μειωθεί αρκετά τα τελευταία χρόνια και ότι παλιότερα υπήρχαν διάφορα περιστατικά όπως διαρρήξεις, ναρκωτικά, κλοπές, βία κ.ά.. Οι άλλες μισές απάντησαν, ότι συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο, ότι τώρα έχει αυξηθεί η εγκληματικότητα, γεγονός το οποίο συμβαίνει παντού στην Αθήνα και δεν θεωρούν ότι συνδέεται ειδικά με την περιοχή. Οι δύο πιο πρόσφατα εγκατεστημένες στη γειτονιά (5 χρόνια, 6 μήνες) δεν έχουν παρατηρήσει κάτι τέτοιο, αντιλαμβάνονται την περιοχή πιο «αθώα».

«Στο κομμάτι που ζω, ακούγαμε κάθε μέρα για διαρρήξεις κι εμένα μου 'χουν ανοίξει το σπίτι. Είχα έντονα σκηνικά βίας από το πάνω διαμέρισμα σε γυναίκα, ξύλο και τέτοια, μεταξύ ζευγαριού. Αναγκάστηκα να πάρω την αστυνομία τηλέφωνο, που δεν τα πάω και πολύ καλά. Δεν ξέρω πως εξελίχθηκε η κατάσταση τελικά γιατί έφυγαν από το διαμέρισμα ή αν αυτόν τον 'κλεισαν φυλακή, έχω ακούσει και άλλες περιπτώσεις να γίνεται αυτό.»

«Επώς δεν υπάρχει εγκληματικότητα; Προφανώς και υπάρχει. Τώρα πιο αυξημένη, αλλά μαθαίνονται τα πάντα. Τώρα που έμεινα μόνη μου έβαλα συναγερμό, κυρίως για το βράδυ. Είναι λογικό, μαζεύτηκε πολύς κόσμος, πέντε εκατομμύρια άνθρωποι, δεν ξέρεις τον διτλανό...»

«[...] Έχει ναρκωτικά, αυτοί δεν ενοχλούν αν δεν τους πειράξεις. Εγώ δεν τους φοβάμαι, τους λυπάμαι. Το κράτος δεν τους δίνει σημασία; Ποιος θα ασχοληθεί με αυτούς; »

«Δεν έχω δει να συμβαίνει κάτι, κάποια επίθεση ή κάτι τέτοιο. Αυτό το οποίο ξέρω είναι ότι ανοίγουν πάρα πολύ συχνά τα αυτοκίνητα, μου 'χουν ανοίξει δηλαδή το αυτοκίνητο αμέτρητες φορές, και το αποκορύφωμα ήταν πριν από κάνα μήνα που μου πήραν την μπαταρία –γελάει– το πολύ ενδιαφέρον είναι ότι το έγραψα στο Facebook και ρώτησα αν έχουν ζήσει και άλλοι τέτοια περιστατικά εδώ και μου απάντησαν περίπου 15 άτομα, για περιστατικά μόνο στην Κυψέλη και πολύ συγκεκριμένα στην Σπετσών εδώ.»

ΤΟ ΑΙΣΘΗΜΑ ΤΗΣ ΓΕΙΤΟΝΙΑΣ

Η γειτονιά δεν αποτελεί νέο αντικείμενο έρευνας. Έχει, ήδη, απασχολήσει ποικίλους επιστημονικούς κλάδους που ασχολούνται με τον αστικό χώρο και υπάρχουν διάφορες θεωρήσεις για την **έννοια της γειτονιάς**. Οι περισσότερες ασχολούνται με την χωρική οριοθέτηση της γειτονιάς. Ωστόσο, υπάρχουν κάποιες μελέτες που συνέδεσαν τη γειτονιά ως τμήμα της πόλης με την έννοια της **«κοινότητας»**. Δηλαδή, δεν έχουν σημασία μόνο τα γεωγραφικά όρια του χώρου, αλλά κυρίως οι κοινωνικές σχέσεις των κατοίκων.⁴

Από την οπτική αυτή, η γειτονιά συγκροτείται ως χωρική ενότητα μικρής κλίμακας που υπάρχει χάρη στις προσωπικές επαφές και τις αναφορές σε ένα παρελθόν. Μια τέτοια αντίληψη της γειτονιάς-κοινότητας αντλεί από παλιότερες προσεγγίσεις, οι οποίες απέδιδαν μεγάλη σημασία στα τοπικά συγγενικά και έμφυλα δίκτυα γειτόνων, όπου η σταθερότητα και η διάρκεια δεσμών εξασφαλιζονταν από τις σχέσεις αλληλοβοήθειας μεταξύ γυναικών (κυρίως μητέρας-κόρης).⁵ Ήδη σε παλιότερες μελέτες εκφράζεται –αν και δεν δηλώνεται ρητά–, η σημασία του φύλου στην συγκρότηση της γειτονιάς. Η προσέγγιση αυτή καθιερώθηκε μετά το 1970.⁶

Σύμφωνα με την Doreen Massey: **«ο τόπος διαμορφώνεται από ένα ιδιαίτερο σύνολο κοινωνικών σχέσεων που διαντίζουν σε μια συγκεκριμένη τοποθεσία»**. Θεωρούμε τη γειτονιά ως ιδιαίτερο τόπο, ως μια συγκεκριμένη στιγμή στις διαδράσεις των κοινωνικών σχέσεων.⁷

Αυτό σημαίνει ότι, ο τόπος είναι ανοιχτός και προσωρινός και όχι οριοθετημένος, μόνιμος και στατικός. Ένας τέτοιος τόπος επιδέχεται διαφορετικές αναγνώσεις από άτομα που έχουν διαφορετικές εμπειρίες. Συγκροτείται από κίνηση, επικοινωνία, κοινωνικές σχέσεις που πάντα εκτείνονται και πέρα από αυτόν. Με μια έννοια, οι περισσότεροι τόποι –και οι γειτονίες ως τόποι– είναι **«σημεία συνάντησης», «συνεχώς μεταβαλλόμενοι αστερισμοί διαδρομών»**, όπως αναφέρει η Massey, όπου η έννοια του ανήκειν μεταβάλλεται και αποτελεί αντικείμενο διαπραγμάτευσης.⁸

Η βασική παρατήρηση εδώ είναι, ότι οι κάτοικοι ορίζουν ως γειτονιά **τον ευρύτερο χώρο γύρω από την κατοικία τους και τη σχέση, αλληλεπίδραση τους με άλλους ανθρώπους ή κοινωνικά σύνολα**. Πολλές πληροφορήτριες θεωρούν απαραίτητη την ύπαρξη φιλικών σχέσεων ή ακόμα και οικογένειας ώστε να προσδιοριστεί η γειτονιά. Οι ανθρώπινες σχέσεις δημιουργούν ένα αίσθημα ασφάλειας στον χώρο, ένα αίσθημα του ανήκειν.

Ακόμη προσδιορίζουν την γειτονιά βάσει των καθημερινών δραστηριοτήτων τους και της ρουτίνας που δημιουργείται, καθώς και **σαν «προέκταση» του σπιτιού στην πόλη**.

4. Βασισμένες σε κοινωνιολογικές μελέτες από τη Σχολή του Σικάγου.

5. Βαΐου Ντ., *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη: μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονίες της Αθήνας*, σελ. 12.

6. Χαρακτηριστική είναι η μελέτη Young M. και Wilmott P., *Family and Kinship in East London*, Harmondsworth, Penguin books, 1957.

«Για μένα έχει, γιατί εγώ ξέρω τους δίπλα, τους **παραδίπλα**. Παρακάτω μένει η ξαδέρφη μου. Είναι και κατά πόσο θέλεις και εσύ. Εγώ αν δω οικογένεια στην πολυκατοικία και έχει παιδί θα πω πάντα, αν θέλουν να μην το αφήνουν μόνο του ή φοβηθεί το παιδί για κάτι, να έρθει αμέσως να μου χτυπήσει την πόρτα, δηλαδή θέλεις κιόλας να βοηθήσεις, να μάθεις ή λες και μωρέ εμένα τι με νοιάζει; Παλιότερα ήταν γειτονιά, ήταν όλο μονοκατοικίες, **ξέραμε ο ένας τον άλλον**, εγώ μεγάλωσα σε αυτό το σπίτι ως μονοκατοικία. Ήταν γειτονιά, παίζανε τα παιδιά στους δρόμους και η γειτονιά έριχνε και μια ματιά αφού παίζαμε να δουν ότι όλα είναι μια χαρά. Αυτά τώρα δεν υπάρχουν, **ο κόσμος φοβάται...** Η γειτονιά δεν έχει πάντα καλά, έχει και πολύ κουτσομπολιό, πολλά σχόλια, κοιτάζοντας από παράθυρα...»

«Όταν άρχισα να δουλεύω στην περιοχή το ένωσα. Εδώ υπάρχει **μια οικειότητα, μια σχέση, λέμε καμία κουβέντα, ανταλλάσουμε καμία άποψη**. Στο κομμάτι που ζω δεν υπάρχει αυτό. Μιλώ μόνο με την γειτόνισσα μου που είναι στον ίδιο όροφο με 'μένα και με κάνα 2-3 άλλα άτομα στην ίδια πολυκατοικία, με τους άλλους καθόλου, **δεν υπάρχει και ένας χώρος, ένα μέρος να πηγαίνουμε εκεί πέρα**, ας πούμε σαν έφηβοι πέρα από το σχολείο, δεν είχα τα παιδιά της γειτονιάς **σε μικρή ακτίνα** που θα πάμε να αράξουμε στο πάρκο, οπότε να γνωρίσω και έτσι κόσμο. Στο κομμάτι της δουλειάς, εννοείται νιώθω τη γειτονιά, βλέπω όχι μόνο με εμένα πως είναι οι σχέσεις με τους άλλους, πως θα μιλήσουν στην Σούλα που έχει απέναντι το καφέ, στην Έλσα που έχει το μίνι μάρκετ, τα κορίτσια δίπλα στο κομμωτήριο, περνάει ο κόσμος, πέρα από την ανταλλακτική σχέση που υπάρχει, να πει ένα καλησπέρα, υπάρχει δηλαδή **επικοινωνία**.»

«Μου φαίνεται ότι έχει **πολλές οικογένειες** και πολλές **οικογενειακές επιχειρήσεις**. Θα πάρεις το ψωμί σου από τον φούρνο σου, από το μανάβικο σου.»

«**Οι άνθρωποι είναι πολύ φιλικοί, οι μικροί επαγγελματίες** που συναναστρέφεσαι καθημερινά **σε αντιμετωπίζουν σαν παιδί τους**, σε ξέρουν με το όνομα τους, ξέρουν τι θα ζητήσεις όταν θα μπεις στο μαγαζί. Δημιουργείται μια **ωραία ρουτίνα**, η οποία, για μένα, αυτή είναι που προκαλεί το αίσθημα της γειτονιάς.»

«**Σε ξέρουν και τους ξέρεις όλους**, εδώ περνάνε, μπαίνουν, βγαίνουν, μας λένε 'τι κάνετε;»

«Είναι όλοι καλοί άνθρωποι, χαίρομαι, όσους έχω γνωρίσει εδώ. **Μιλάμε με όλους εδώ γύρω**.»

«Ναι το λατρεύω, είναι **όλη η οικογένεια εδώ γύρω και ξέρω πολύ κόσμο που μένει**. Σε ρωτάνε αν έχεις το τηλέφωνο του τάδε χωρίς να σε ξέρουν, είναι πολύ συμπαθητικοί.»

«Ναι, είναι γειτονιά. Αποκτάς ούτως ή άλλως φίλους. Αυτό **το μαγαζί εδώ πέρα είναι μητέρα όλων**, όλοι έχουν μπει μέσα, όλοι με ξέρουν. Έρχονται και για συμβουλευτικά, ποτέ δεν με προσπερνάνε χωρίς να με χαιρετήσουν»

Η Π. από την Γκάνα, ιδιοκτήτρια μαγαζιού λέει: «**Δεν τους επιτρέπω να γίνει στέκι**, γιατί δεν είναι μόνο για εμάς είναι για όλους. Έχω ακούσει ότι "ήθελα να μπω μέσα και είδα πολλούς άντρες και τρόμαξα και έφυγα", αυτό δεν θέλω να υπάρχει. Θέλω όταν θα μπει ο άλλος μέσα να ξέρω ότι είναι ελεύθερος να πάρει ό,τι θέλει. Ούτε θέλω να μπαίνουν και να μιλάνε ότι γλώσσα να 'ναι, δεν είναι σεβασμός προς το μαγαζί»

7. Βαϊου, Λαφαζάνη, Λυκογιάννη, *Πρακτικές συνύπαρξης στις γειτονίες της πόλης: συναντήσεις στην Κυψέλη*, στο «Φύλο, μετανάστευση, διαπολιτισμικότητα», σελ. 73-74.

8. Βαϊου Ντ., *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη: μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονίες της Αθήνας*, σελ 14.

*«Όλος ο κόσμος είναι έξω και το σπίτι
μας συνεχίζει στον δρόμο, σαν σε
χωρίο...»*

33. Φωκίωνος Νέγρη

34. Οδός Ζακύνθου

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η κατοικία έχει ταυτιστεί με την γυναίκα και την οικογένεια και περιλαμβάνει όλα όσα πρέπει να «κρύβονται». ⁹ Το σπίτι περικλείεται από μια μεταβατική ζώνη, το «ενδιάμεσο». **Μια νέα χωρική συνθήκη, που επιτρέπει τον διάλογο μεταξύ του προστατευμένου ιδιωτικού χώρου και του ανοιχτού δημόσιου. Μπορεί να περιλαμβάνει το κατώφλι, την αυλή, το μπαλκόνι.**¹⁰

Ο μεταβατικός χώρος από την κατοικία στην πόλη αποτελούσε πάντα σημαντικό παράγοντα για τη σχέση της γυναίκας με την κοινότητα. Όσο πιο διευρυμένος είναι αυτός ο χώρος τόσο πιο ανοιχτή είναι αυτή η σχέση. Στη σύγχρονη κατοικία, το μικροαστικό διαμέρισμα, ο μεταβατικός χώρος περιορίζεται σε ένα μακρόστενο μπαλκόνι και την είσοδο της πολυκατοικίας. **Αυτό σημαίνει ότι όσο περιορίζεται αυτός ο χώρος, τόσο και η σχέση της γυναίκας με την πόλη.**¹¹

Σε αυτό το σημείο, οι ερωτήσεις σχετίζονται με τον τύπο κατοικίας (διαμέρισμα σε πολυκατοικία ή μονοκατοικία) και τον εξωτερικό χώρο όπου **εκτονώνεται**. 7 στις 10 γυναίκες κατοικούν σε πολυκατοικία σε ενοικιαζόμενα, κατά κύριο λόγο, διαμερίσματα. Μόνο μία ζει σε μονοκατοικία με αυλή και ταράτσα. Καθώς και δύο δεν κατοικούν στην περιοχή, μόνο εργάζονται.

Τα μπαλκόνια των διαμερισμάτων είναι συνήθως μικρά έως ανύπαρκτα «*από αυτά που χωράει μόνο η πατούσα*» και δεν αξιοποιούνται πέρα από κάποιες περιορισμένες χρήσεις ή έχουν μετατραπεί σε βοηθητικούς/αποθηκευτικούς χώρους. Μόνο δύο γυναίκες τους αξιοποιούν παραπάνω, η μια έχει ένα – κάπως– μεγαλύτερο μπαλκόνι πάνω σε έναν πεζόδρομο «*και είναι κάπως σαν προέκταση*», το οποίο το χρησιμοποιεί και κάθετα πολλές ώρες την ημέρα, ενώ η άλλη έχει μια μεγάλη βεράντα. Μία κοπέλα κατοικεί σε μονοκατοικία με άνετους και μεγάλους εξωτερικούς χώρους, οι οποίοι είναι προσεγμένοι και φροντισμένοι με πολλά φυτά και καταπράσινα δέντρα. Τους εξωτερικούς αυτούς χώρους τους χρησιμοποιούν πάρα πολύ με τον άντρα της. Αναφέρει κιόλας:

«Ήμασταν σε ένα ωραίο διαμέρισμα, άλλα είχαμε ένα πολύ μικρό μπαλκόνι και όταν μετακομίσαμε, έχω μεγαλώσει σε σπίτι, το εκτίμησα πάρα πολύ. Άλλαξε η σχέση μου με τη γειτονιά και με την Ελλάδα.»

«Σίγουρα υπάρχει αλληλεπίδραση με την κοινότητα και τον έξω κόσμο.»

Οι περισσότερες γυναίκες είναι ευχαριστημένες με το σπίτι που ζούνε και δεν θα κάνανε κάποια μεγάλη αλλαγή. Ωστόσο, όλες κάνανε λόγο για την ανάγκη για **περισσότερο φως, καλύτερη θέα** και κυρίως για **μεγαλύτερο εξωτερικό χώρο**.

9. Χατζηβασιλείου Σ., *Χαρτογραφώντας τον ενδιάμεσο χώρο*, Πρακτικά συνεδρίου: «Γυναίκες και Άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας», σελ. 143-145.

10. Σύμφωνα με τους ορισμούς του Herman Hertzberger.

11. Βρυχέα Α., *Κοινωνικό φύλο και λειτουργία της πόλης*, στο «Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος», σελ. 90-91.

«Μ' αρέσει πάρα πολύ το διαμέρισμα, είναι κάποιου αρχιτέκτονα που έχει κάνει αρκετά στην περιοχή, ή πολιτικός μηχανικός, μου το 'χουν πει κι άλλοι. Δεν ξέρω το όνομα. Έχει μάρμαρο κάτω, μεγάλο σαλόνι, τα δωμάτια είναι μικρά, μια τάση του 1980-1990 να τα κάνουν έτσι τα σπίτια, μεγάλα σαλόνια και μικρά υπνοδωμάτια και τις κουζίνες μέσα στο σαλόνι, αλλά με τοίχο. Δηλαδή δεν υπάρχει ξεχωριστή κουζίνα, είναι μέσα στο σαλόνι και έχει ένα διαχωριστικό. **Θα ήθελα περισσότερο φως, άρα δεν θα άλλαζα το διαμέρισμα θα γκρέμιζα τα γύρω** –γελάει– Παλιότερα, είχα ένα χαμηλό κτήριο, μια παλιά μονοκατοικία που την γκρέμισαν, ένα πολύ ωραίο κτήριο. Και τώρα φτιάξανε ένα δεκαόροφο parking, ένα τέρας... Μου 'κλεισε την άπλα, **το βλέμμα που έφευγε, και έτσι μου φύγε και η διάθεση να κάθομαι στο μπαλκόνι**. Κάθομαι μόνο όταν είναι να καπνίσω, δεν το χρησιμοποιώ αλλιώς.»

«Θα ήθελα να μένω πιο κοντά στην Αγίου Γεωργίου, στην πλατεία και να 'χα πιο μεγάλο μπαλκόνι, **ένα μπαλκόνι θα 'θελα...**»

«Κοιτά, επειδή σπουδάζω αρχιτεκτονική θα άλλαζα πάρα πολλά πράγματα –γελάει– **θα ήθελα να έπεφταν πάρα πολλοί τοίχοι...** είναι ένα παλιό σπίτι, το οποίο είναι σχεδιασμένο βάσει των χαρακτηριστικών που υπήρχαν τα late '60s early '70s, αυτό σημαίνει ότι έχει **διαβαθμίσεις στην ιδιωτικότητα** από όταν μπαίνεις στην είσοδο μέχρι να περάσεις στο κυρίως εσωτερικό του σπιτιού. Γι' αυτό τον λόγο, λοιπόν έχω δύο χολ, ένα μικρό, ένα μεγάλο, έχω αποθήκη για την υπηρεσία, έχω συρόμενη πόρτα στο σαλόνι, που όλα αυτά είναι πράγματα, τα οποία είχαν σχεδιαστεί για τότε, γιατί τότε οι άνθρωποι ζούσαν με αυτόν τον τρόπο. Τώρα είναι πολύ διαφορετικά, **δεν χρειαζόμαστε όλα αυτά τα ενδιαμέσα στάδια...**»

«Θα το έκανα μεγαλύτερο και φθηνότερο – γελάει.»

«Θα το αγόραζα – γελάει.»

«Μ' αρέσει το σπίτι μου, δεν θα άλλαζα, μόνο **θα 'θελα να βλέπω την Ακρόπολη.**»

ΚΟΙΝΟΧΡΗΣΤΟΙ ΧΩΡΟΙ/ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΓΕΙΤΟΝΕΣ

Η **πολυκατοικία** σαν τύπος κατοικίας συνδυάζει την **ιδιωτικότητα** με τη **συλλογικότητα**. Κάποιοι χώροι όπως η είσοδος και το κλιμακοστάσιο-ανελκυστήρας, απευθύνονται σε όλους τους κατοίκους. Ενθαρρύνει έτσι, την **κοινωνική επαφή** και τον συλλογικό τρόπο ζωής.

Στο σημείο αυτό, έγινε μια σειρά ερωτήσεων για να κατανοηθεί καλύτερα η σχέση μεταξύ των ανθρώπων που (συν)υπάρχουν στους κοινούς χώρους μιας πολυκατοικίας, καθώς και στη ευρύτερη γειτονιά.

Οι μισές ερωτώμενες απάντησαν ότι έχουν καλές και δυνατές σχέσεις με γείτονες, ότι έχουν αρκετούς συγγενείς και φίλους που κατοικούν στην ευρύτερη περιοχή. Με τους ανθρώπους της πολυκατοικίας τους, επίσης, θα μιλήσουν στους κοινόχρηστους χώρους, όπως το ασανσέρ, μπορεί να κάνουνε και καμία επίσκεψη. Οι άλλες μισές έχουν καθαρά τυπικές σχέσεις και τα απαραίτητα.

Σε έναν οριοθετημένο χώρο, όπως είναι μια γειτονιά ή μια πολυκατοικία, αναπτύσσονται ανθρώπινες σχέσεις. Με την πάροδο του χρόνου, οι σχέσεις γίνονται όλο και πιο δυνατές και πιο απαραίτητες. Όλοι άνθρωποι έχουν μια επικοινωνία με τους γύρω τους, αλλάζει όμως ο βαθμός.

«Έχω σχέση με γείτονες της πολυκατοικίας, και μπορεί να ξέρουμε κάνα δύο από απέναντι αλλά τύπου “γεια – γεια”, από την πολυκατοικία πολύ καλές, κάνουμε και επισκέψεις.»

«Έχω πάρα πολλούς φίλους στη γειτονιά πλέον. Όταν μετακόμισα δεν ήταν κανείς εδώ, τώρα είναι όλοι περίπου. Με τους ανθρώπους της πολυκατοικίας υπάρχει μια μικρή οικειότητα, δεν έχω μπει στα σπίτια τους ποτέ, αλλά θα μιλήσουμε, θα κάνουμε μια μικρή κουβέντα όταν συναντηθούμε στο ασανσέρ. Έχω ζητήσει την βοήθεια τους σε πράγματα και ήταν εκεί πέρα και μου την έχουν δώσει όντως, υπάρχει ένα ωραίο κλίμα.»

«Η γενιά με την οποία κάναμε παρέα στην πολυκατοικία, δηλαδή πηγαίναμε και σε ένα σπίτι ή ερχόντουσαν, έχει φύγει τώρα. Τώρα με την πλειοψηφία, έχω πολύ καλές σχέσεις. Ξέρω ότι αν κάτι μου χρειαστεί μπορώ να απευθυνθώ κάπου, υπάρχει μια υποστήριξη. Είναι εδώ στην πολυκατοικία ένα ζευγάρι, με ένα κοριτσάκι, είμαστε πολύ φίλοι.»

«Στην ηλικία μου δεν έχω πολλά άτομα. Στην πολυκατοικία, είχα δύο πάρα πολύ καλές γειτόνισσες, γιαγιάδες, με τις οποίες είχαμε σπουδαία σχέση, με βλέπανε σαν εγγονή... Πήγαινα, ερχόντουσαν, τρώγαμε και μαζί. Έφυγαν δυστυχώς, μεγαλώσανε. Τώρα έχουμε κάποιους καινούριους γείτονες, που ήρθαν από δύο πολυκατοικίες πιο πέρα και είναι πολύ καλοί άνθρωποι, αλλά έχουμε μια τυπική σχέση.»

«Μιλάμε από τα μπαλκόνια, τους βλέπω εδώ στον δρόμο, στο μίνι μάρκετ....»

Στην ερώτηση **αν πιστεύουν ότι υπάρχει ένα κλίμα αλληλοϋποστήριξης και βοήθειας στην γειτονιά;**, απάντησαν ότι φαίνεται να υπάρχει μια κατανόηση, κυρίως σε απλά καθημερινά ζητήματα και κάποιες έχουν παρατηρήσει ότι οι κάτοικοι οργανώνονται να για αντιμετωπίσουν ένα σοβαρότερο. Παρόλα αυτά δεν γίνεται συχνά και αρκετές φορές, σε διάφορα περιστατικά δεν έχουν παρατηρήσει κάποια κινητοποίηση, συνήθως σε σκηνικά βίας, είτε έμφυλης, είτε όχι.

«Υπάρχει μια κατανόηση, τώρα δεν ξέρω να σου πω τι γίνεται στις άλλες γειτονίες, εδώ πέρα γενικά ναι. Και ένα σκηνικό που 'χε γίνει με ένα μαγαζί στην Πλατεία Αμερικής που έκανε φασαρίες το βράδυ οργανώθηκε όλη η κοινότητα τύπου “τι γίνεται με αυτό το μαγαζί;” Εδώ υπάρχει έντονα η δράση των κατοίκων, έχουν μείνει λίγοι, ακριβώς πλέον επειδή οι μετανάστες και οι Έλληνες είναι 50-50, θεωρώ ότι αυτό τους κάνει ανεξάρτητα με τους μετανάστες, αφού είμαστε τόσο λίγοι ε πάμε να κάνουμε το καλύτερο για την περιοχή.»

«Ναι υπάρχει μια υποστήριξη, αλλά δεν ξέρω αν αυτό έχει να κάνει και με το ότι είμαι μια νεαρή γυναίκα μόνη της και νιώθουν ότι πρέπει κάπως να τη στηρίζουν.»

*«Σε κάποια πράγματα ναι σε άλλα όχι, δηλαδή, σε απλά καθημερινά θέματα μου 'χει τύχει να με βοηθήσει κόσμος και να υπάρχει μια επικοινωνία, στο να είμαι μόνη μου ας πούμε και να πάθω κάτι ή να πάθει κάποιος άλλος κάτι. Προς το παρόν **σε κάνα δύο σκηνικά που έχω δει δεν έχω δει κινητοποίηση ή βοήθεια από κάποιον.**»*

«Αν θες να το δούμε από λίγο πιο μακριά, σαν γειτονιά, θεωρώ ότι, χωρίς να 'χω μείνει και σε άλλη γειτονιά, στην Κυψέλη δεν υπάρχει. Λόγω του φόβου, κοιτάει ο καθένας λίγο την θάρκα του να μην μπλέξει, δεν είναι όπως σε χωρίο... είναι λόγω πόλης. Τώρα αν είναι λόγω περιοχής; μπορεί και να 'ναι...»

37. Οδός Τήνου

**Είναι κατάλληλη
περιοχή για να
μεγαλώσουν
παιδιά;**

«Είναι ιδανική για να μεγαλώσουν παιδιά, εμένα μ' άρεσε που μεγάλωσα εδώ σαν παιδί απλά δεν μπόρεσα να την χαρώ... Σκέφτηκα εκ των υστέρων να πήγαινα εδώ σχολείο.»

«**Αν υπήρχε λίγη φροντίδα**, όσον αφορά το κομμάτι της **καθαριότητας των δρόμων και λίγο παραπάνω πράσινο** θα ήταν ιδανικό, γιατί **η περιοχή είναι μια μικρογραφία του κόσμου όλου**. Μπορεί να συναναστρέφεται με ανθρώπους διαφορετικής καταγωγής, γλώσσας, είναι τέλεια τα ερεθίσματα. Δεν θα 'θελα το παιδί μου να είναι στην επαρχία σε ένα χωριό, να έχει ένα ωραίο φυσικό περιβάλλον, αλλά να μην διευρύνονται οι ορίζοντες του.»

«Είναι κατάλληλη για παιδιά, γιατί **είναι κοντά στο Πεδίο του Άρεως και έχει πολύ ανάκατο κόσμο**. Η εποχή που έρχεται θα 'χει τέτοιο χαρακτήρα... άρα, όσο νωρίτερα ξεκινήσει αυτό, τόσο το καλύτερο, γιατί **τα παιδιά δεν μπορούν να μεγαλώσουν σε μια γυάλα**.»

«Δεν το 'χω σκεφτεί καθόλου να σου πω την αλήθεια γιατί το ζήτημα των παιδιών δεν με αφορά ακόμα, αλλά αυτό που βλέπω από τους γύρω μου είναι ότι **είναι χαρούμενα τα παιδιά εδώ, δεν υπάρχουν αρκετά πάρκα και πλατείες**, το οποίο σημαίνει ότι στην Αγίου Γεωργίου έχει 200 παιδάκια κάθε μέρα να τρέχουν το ένα πάνω στο άλλο, πέφτουν, χτυπάνε, υπάρχει τεράστιος συνωστισμός, αλλά νιώθω ότι **είναι μια περιοχή που μπορεί να προσφέρει παρά πολλά σε ένα άτομο που μεγαλώνει και διαμορφώνεται**. Είναι στο κέντρο, όποτε **μπορούν να ανοιχτούν και να δουν πράγματα**, αλλά δεν ξέρω για παράδειγμα άμα τα σχολεία είναι καλά, είναι αρκετά, αν υπάρχουν παιδικοί σταθμοί...»

«Ναι το κάναμε επίτηδες να έρθουμε εδώ γιατί ήμασταν σε μια πολύ ωραία γειτονιά στο Παρίσι αλλά περίεργη, με dealers και τέτοια, σαν γκέτο κάπως. **Εδώ είσαι στο κέντρο και έχεις πρόσβαση στον κόσμο αλλά είναι διαφορετικά, πιο μαζεμένα...**»

«Αν εξαιρέσεις ότι **είναι πολύ συνωστισμένη, πολύ πυκνοκατοικημένη**, ναι. Έχω μεγαλώσει στην επαρχία, οπότε μιλάω με αυτά τα δεδομένα. Σίγουρα, θα ήταν πιο ωραίο κάποιο παιδί να μεγαλώσει σε επαρχία ή σε κάποιο μέρος που έχει να παίξει, αλλά όσο αφορά την Κυψέλη, υπάρχει το πάρκο που μαζεύονται άπειρα παιδάκια, υπάρχει παιδική χαρά... μπορούν να βγαίνουν στις πλατείες, δηλαδή υπάρχουν μέρη να παίζουν.»

«Ναι, γιατί **τα παιδιά μεγαλώνουν από το σπίτι**. Χαρακτήρα αποκτάνε από το σπίτι και μετά πάνε έξω. Το πρόβλημα δεν είναι μόνο το πάρκο. Βέβαια, καλά είναι να έχει πάρκο να μπορούν τα παιδιά να παίζουν και να ξέρουν και οι μητέρες με ποιους παίζουν, αλλά τώρα έχουν αλλάξει και ίσως να φοβάμαι να αφήσω το παιδί μου τώρα να πάει μόνο του. Δηλαδή εάν στο πάρκο υπάρχει σεβασμός προς το περιβάλλον και ξέρω ότι τα παιδιά μου θα είναι εντάξει, γιατί να μην πάει;»

ΘΕΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΓΕΙΤΟΝΙΑΣ

- Multi-culti, πολυπολιτισμικότητα / «όλος ο πλανήτης υπάρχει εδώ...» /
«Υπάρχει ανοχή, καταφέρνουμε να ζούμε πολλοί διαφορετικοί άνθρωποι και με αρμονία.»
- Κλίμα γειτονιάς, οικογενειακό / «υπάρχει ωραία ενέργεια και πρέπει να το προστατεύσουμε αυτό...»
- Βρίσκεται κοντά στο κέντρο και μπορείς να μετακινηθείς με τα πόδια και έχει μεγάλο εύρος επιλογών
- Αισθητικά κριτήρια: ωραία κτίρια, δρόμοι, πεζόδρομοι, έχει λίγη φύση σε σχέση με άλλες περιοχές του κέντρου / «Είναι πάρα πολύ όμορφη, έχει μια ιδιαίτερη γοητεία, έχει όλα αυτά τα παλιά κτίρια, νομίζω ότι ερεθίζει το μάτι πάρα πολύ ευχάριστα...» /
«Τα νεοκλασικά τα σπίτια, τρελαίνομαι, κάθομαι και τα χαζεύω, αυτά με τις ξύλινες πόρτες και τα ωραία μπαλκόνια.»

Τι λείπει από την περιοχή;

- Καθαριότητα / «με τα σκυλιά που τα βγάζουνε και δεν τα μαζεύουν...», «έχει γίνει ένα ουρητήριο σκύλων...» /
«Κανείς δεν σέβεται το περιβάλλον, αυτό είναι όλο. Ούτε ο μετανάστης φταίει, ούτε εκείνο φταίει. Ο μετανάστης το κάνει, επειδή σε βλέπει εσένα...»
- Χώροι πρασίνου / «λείπουν ανοιχτοί χώροι βασικά, γιατί είναι μια πολύ πυκνά δομημένη περιοχή αλλά δεν γίνεται να κάνεις κάτι για αυτό.»
- Υποδομές, σπασμένα πεζοδρόμια και δρόμοι.
- Φροντίδα των παραμελημένων κτηρίων.
- Επαρκής συνδεσιμότητα με συγκοινωνίες / «γιατί έχουμε τα τρόλεϊ αλλά δεν έχουμε μετρό και οι γραμμές που εξυπηρετούν άλλες περιοχές δεν βολεύουν.»

38/39/40. Οδός Ιθάκης/ Τήνου

41. Πεζόδρομος, Φωκίωνος Νέγρη

42. Πεζόδρομος, οδός Χανίων

**Αν μπορούσες
να αλλάξεις ένα
πράγμα, ποιο
θα ήταν αυτό;**

«Τα πεζοδρόμια και περισσότερο πράσινο, αλλά κάτι πρέπει να γίνει, που θα το βάλουμε το πράσινο, δεν υπάρχει χώρος για όλα αυτά...»

«Θα ήθελα παραπάνω πράσινο, πλατείες... είμαστε στριμωγμένα.»

«Τι θα άλλαζα; Θα 'λεγα τη βρωμιά και το ότι είναι σπασμένοι όλοι οι δρόμοι...»

«Μου φαίνεται ότι νιώθουν άνετα οι κάτοικοι στον δρόμο. Μερικές φορές βέβαια παρανιώθουν... τα σκουπίδια με ενοχλούν.»

«Τη βρωμιά και καλύτερο φωτισμό.»

«Είναι τρομερά συγκεκριμένο και έχει να κάνει με το γεγονός ότι μένω εδώ που μένω... θα άλλαζα την οδική συμπεριφορά των ανθρώπων, γιατί μένω πάνω από φανάρι και έχω ακούσει κρότους και φωνές.»

«Αν μπορούσαμε να έχουμε λιγότερα αυτοκίνητα θα ήταν καλό...»

«Και μια μέριμνα από το κράτος χρειάζεται, αλλά και ιδιωτική πρωτοβουλία για να ομορφύνει λίγο, να φροντίζουμε τον χώρο μας.»

/ii. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Η παρουσία των γυναικών στην πόλη συνδέεται άμεσα με το ζήτημα της ασφάλειας. Αποτελεί ένα σημαντικό ζήτημα, το οποίο έχει συνδεθεί με τις κινητοποιήσεις των δεκαετιών 1970 και 1980, όταν η **ελευθερία χρήσης του δημοσίου χώρου** αποτελούσε κεντρική διεκδίκηση. Αν και έχουν αλλάξει αρκετά πράγματα σε θεσμικό επίπεδο, ο αποκλεισμός των γυναικών από τον δημόσιο χώρο ακόμα υφίσταται με τρόπους, που δύσκολα μεταβάλλονται.

ΣΤΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ
ΣΤΙΣ ΠΛΑΤΕΙΕΣ
Σ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΓΕΙΤΟΝΙΕΣ

ΒΑΛΤΕ ΤΟ ΣΤΟ ΝΟΥ ΣΑΣ
ΕΙΜΑΣΤΕ ΠΟΛΛΕΣ

γειτόνισσες, φίλ@

43. Από συγκέντρωση κατά
της έμφυλης βίας στον δρόμο,
Γειτόνισσες, Φιλ@ /Κυψέλη/
29/06/2019

Οι περισσότερες γυναίκες ανεξαρτήτου ηλικίας, εθνικότητας, σεξουαλικότητας έχουν βιώσει καταστάσεις στον δρόμο που τους προκαλούν **δυσφορία και ανασφάλεια**. Αυτές οι καταστάσεις προέρχονται από την συμπεριφορά άλλων χρηστών και κυρίως των ανδρών, όπως σχόλια και έντονο βλέμμα (male gaze). **Αυτή η ανδρική βία και συμπεριφορά στη δημόσια σφαίρα δείχνει ότι ο δημόσιος χώρος είναι ακόμα ανδρικός και οι άνδρες έχουν τον πρώτο λόγο**. Οι γυναίκες έχουν δημιουργήσει νοητικούς «χάρτες» ή διαδρομές, ώστε να αποφεύγουν «επικίνδυνα» σημεία, τα οποία προκαλούν ένα αίσθημα φόβου. Υπάρχουν και άλλοι μηχανισμού περιορισμού-αποκλεισμού των γυναικών από τον δημόσιο χώρο, που σχετίζονται με τα σχεδιαστικά ή μορφολογικά χαρακτηριστικά του χώρου, όπως για παράδειγμα ένα πάρκο ή μια πλατεία και ο χαμηλός φωτισμός.¹

Σε αυτό το σημείο δεν μας ενδιαφέρει το που τοποθετούνται χωρικά αυτές οι καταστάσεις, αλλά η συχνότητα τους σε σχέση με άλλες περιοχές της Αθήνας.

ΤΟ ΑΙΣΘΗΜΑ ΤΟΥ ΦΟΒΟΥ

Όλες οι πληροφορήτριες αναφέρουν ότι νιώθουν άνετα και ασφάλεια στον δημόσιο χώρο σε διαφορετικό βαθμό η κάθε μία. Παρατηρείται μια ανησυχία, κατά βάση σε κοπέλες μικρότερης ηλικίας και σε ηλικιωμένες, ένα αίσθημα άγχους κυρίως το βράδυ και τον χειμώνα και κυρίως σε σημεία που υπάρχουν συγκεντρωμένοι πολλοί άνδρες, όπως συνεργεία αυτοκινήτων, ΟΠΑΠ, καφενεία κ.ά.. Η άνεση που νιώθει μια γυναίκα στην πόλη καλλιεργείται με τον χρόνο, είτε επειδή ξέρει πως να προστατευτεί, είτε επειδή μαθαίνει να μην δίνει σημασία. Οι περισσότερες έχουν αναπτύξει κάποιους μηχανισμούς άμυνας, όπως το να αλλάζουν διαδρομές ή πεζοδρόμια αν νιώσουν ανασφάλεια. Ωστόσο, αρκετές γυναίκες δεν θέλουν να αντιδρούν έτσι, γιατί πιστεύουν ότι μ' αυτόν τον τρόπο ενισχύουν το φαινόμενο της έμφυλης βίας στον δημόσιο χώρο.

*«Υπάρχει η αίσθηση του κινδύνου, την οποία θα την είχα και σε άλλη περιοχή. Αν κυκλοφορούσα 2:00 η ώρα το βραδύ και στην Κηφισιά θα φοβόμουν, δηλαδή δεν σημαίνει ότι είναι λόγω Κυψέλης ή λόγω κόσμου αυτό... Όταν βλέπω **καμιά παρέα ανθρώπων** που έχουν λίγο τσαμπουκά και τραμπουκισμό παρά πάνω και ως προς τις γυναίκες, ξέρεις... Στην Κυψέλη, καλώς ή κακώς, το 'χουμε αυτό. Κυρίως άντρες υπάλληλοι (μιλάει για συνεργεία κλπ.) πως θα θρουνε την γυναίκα που θα περάσει; Δεν έχει να κάνει με την καταγωγή, μπορεί να είναι ο οποιοσδήποτε.»*

1. Κράλη Ε., Λυκογιάννη Σ., *Φύλο και Χώρος*, σύμβουλος: Ντίνα Βαΐου, Κ.Ε.Θ.Ι., Απρίλης 2001, σελ. 11-12.

«Φοβάμαι λίγο **σε στενάκια κυρίως**, σε σημεία που βλέπω **έξαλλες αντροπαρέες πηγαίνω στην απέναντι πλευρά** για να 'μαι σίγουρη ότι δεν θα ακούσω βλακεία, αλλά παντού όπου και να κυκλοφορούσα βράδυ θα είχα το νου μου.»

«Ναι, αλλά αυτό έχει χτιστεί με τα χρόνια, παλιά ήμουν φουλ ψαρωμένη... δηλαδή **τσέκαρα πίσω μου**, καλά αυτό ακόμα το κάνω, αλλά ξέρεις είχα αυτό το **αίσθημα άγχους και έγνοιας**... Έχουν γίνει και σκηνικά που γύρναγε η μάνα μου από μια συναυλία και της πήραν την τσάντα ακριβώς από κάτω, χτύπησε το κουδούνι και μέχρι να κατέβω να ανοίξω της είχε πάρει την τσάντα. Οπότε **έχω μάθει να αισθάνομαι άνετα γιατί πλέον ξέρω να προστατευτώ, δηλαδή το περιμένω**, αλλά θεωρώ ότι δεν είναι έτσι πλέον, είναι πολύ πιο ήρεμα τα πράγματα.»

«**Νιώθω άνετα**, επειδή πάντοτε μέναμε εδώ, **μπορεί να προσέξεις μια στιγμή** κάτι. Το βράδυ δεν γυρίζω ποτέ από μακριά, ή αν δεν είμαι με παρέα ή με ταξί. [...] Προσέχεις, όπως προσέχεις παντού. **Προσέχω το βράδυ ή τον χειμώνα...**»

«Θα σου πω ένα πράγμα το Σάββατο το πρωί ξημερώματα Κυριακής **γινόταν πανικός στους δρόμους**, στην Πατησίων ήταν σαν να είναι μέρα, δεν φοβόσουν καθόλου. Είχε πάρα πολλά μαγαζιά ανοιχτά και στην πλατεία...»

Η Ε. ενώ νιώθει άνεση στον δρόμο, ανησυχεί παραπάνω για τις κόρες τις και λέει «σίγουρα είναι επικίνδυνο, δεν νομίζω ότι είναι ιδιαίτερα. Έρχομαι από το Παρίσι και το Μεξικό και εδώ είναι ασφαλές, σε σχέση με εκεί. Στο Μεξικό είναι αδιανόητο να κάνεις αυτά που κανείς εδώ...»

ΤΟ ΒΡΑΔΥ

«Το βράδυ, νιώθω όσο άνετα νιώθω σε όλες τις περιοχές του κέντρου, είναι το ίδιο πράγμα...»

«Είναι και περίεργο γιατί γυρνάω από δρόμους που είναι **καλά φωτισμένοι**, δηλαδή και η Παξών και η Κυψέλης που είναι **κεντρικός δρόμος**, αλλά και πάλι υπάρχει αυτή η **αίσθηση ανασφάλειας**...»

«Έχω αρχίσει πλέον, το παρατηρώ **το βράδυ που γυρνάω από τη δουλειά, να φοβάμαι στον δρόμο πλέον**, το οποίο παλιότερα δεν το ένιωθα και όταν έβγαινα περπάταγα με πολύ μεγάλη άνεση και όταν δούλευα πάλι το ίδιο. Τώρα ξαφνικά την ίδια διαδρομή την οποία κάνω μετά την δουλειά εδώ και ενάμιση χρόνο, φοβάμαι. **Δεν ξέρω γιατί, δεν είναι ότι έχει συμβεί κάποιο περιστατικό το οποίο με έχει αγχώσει...** απλά τώρα που έχει περισσότερο κόσμο, παλιότερα ένιωθα ζώντας στην Κυψέλη ότι ήμασταν κάπως μεταξύ μας και γνωριζόμασταν πολλοί άνθρωποι στην γειτονιά και ένιωθα άνετα, τώρα ξαφνικά υπάρχουν άνθρωποι που δεν τους ξέρω, έρχονται πάρα πολλοί και για σύντομο χρονικό διάστημα ή μισθώνουν καταλύματα βραχυπρόθεσμης μίσθωσης και νιώθω ότι δεν είναι τόσο φιλικά όσο ήταν.»

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΒΛΕΜΜΑ

«Ναι, είναι πολύ έντονο... Έχω και κάτω από το σπίτι **ένα minimarket, που μαζεύεται κόσμος** και ειδικά στην αρχή σκεφτόμουν να περάσω και από 'κει. Μετά σταματήσανε τα σχόλια γιατί είδαν τη δικιά μου στάση...»

«Σε σκανάρουνε. Συνήθως **κοντά σε παντοπωλεία που συχνάζουν άνδρες** και πίνουνε περνάς από κει και σε κοιτάνε. Υπάρχουν και άνθρωποι που είναι μόνοι και ψάχνουν μια επαφή με γυναίκες και μπορεί να σου πιάσουν την κουβέντα, κάποιοι είναι φιλικοί.»

«Ακούω μέρα, πάρα μέρα κάτι. Ειδικά αν περνάω από **συγκεκριμένα μέρη** ας πούμε **πρακτορεία ΟΠΑΠ, συνεργεία, ηλεκτρολογεία κλπ. μέρη που μαζεύονται κατά βάση άνδρες.**»

«Ναι, όταν ο άλλος πάνω στο μηχανάκι οριακά γυρνάει 180 μοίρες και πάει να βγει το κεφάλι του... Έχει να κάνει και μάλλον με το γεγονός ότι **όσο μεγαλώνεις γίνεσαι κοινωνικά αόρατος, αόρατ-η** βασικά, **οι άντρες είναι πολύ ορατοί...**»

«Στην Κυψέλη; Φουλ.... Είναι άσχημα, χυδαία...»

«Άπειρα και συνέχεια σε οποιαδήποτε διαδρομή μου, κινούμαι εδώ πιο πολύ από τι σε άλλες περιοχές. νομίζω ότι έχει να κάνει με αυτό και όχι με το τι συγκεκριμένα στην Κυψέλη υπάρχει μεγαλύτερη αναπαραγωγή τέτοιων σχολίων.»

«Ναι, αλλά όσο παντού. Το νιώθω αλλά δεν με απασχολεί καθόλου. Δεν τρομάζω απλά με ενοχλεί που δεν μπορώ να τους σπάσω στο ξύλο...»

Οι 8 στις 10 αναφέρουν ότι **έχουν αντιμετωπίσει κάποιο συμβάν που τις έκανε να νιώσουν άβολα ή άγχος**—είναι απαραίτητο να διευκρινίσω εδώ ότι καμία δεν ρωτήθηκε ευθέως για το τι, που και γιατί λόγω της ευαισθησίας του θέματος—. Αναφέρθηκαν ποικίλα περιστατικά κυρίως κλοπών και ληστειών μέχρι και λεκτικές επιθέσεις στον δρόμο.

«Με έχουν κλέψει και έχουν συμβεί άλλα 2-3 σκηνικά, όχι κάτι τρομαχτικό απλά περίεργο...»

«Μου 'χει τύχει ένα περιστατικό που άκουγα μια γυναίκα να φωνάζει “βοήθεια” από κάποιο σπίτι και κλασικά φράσεις που σου φωνάζουν στον δρόμο.»

«Είχα μια φραστική επίθεση από έναν τύπο κάποια στιγμή εδώ από κάτω [...] άλλαξα δρόμο για να τον αποφύγω.»

«[...] Εμένα μου έχουν επιτεθεί δυο φορές εδώ, τη μία ήταν πρωί και ένας Αφρικανός τρελός άρχισε να μου φωνάζει “...έλα εδώ!” του απάντησα και άλλαξα δρόμο και με άρπαξε και μου έσκισε τελείως τα ρούχα... μετά έκανε το ίδιο σε τρεις ανθρώπους, τρεις γυναίκες. Αυτό έγινε πριν 8-9 χρόνια.»

«[...] Πριν χρόνια, πόσο; 5-6 χρόνια, κατεβαίνοντας από την πλατεία Κυψέλης είχα σηκώσει 1500ευρώ από την τράπεζα, παραμονή Πρωτοχρονιάς, και στην πόρτα όπως μπήκα μέσα, μπήκε μαζί μου ένας νέος μαύρος και ήταν σαφές, με ακολούθησε, για καλή μου τύχη δεν με χτύπησε, δεν έβγαλε μαχαίρι αλλά πήρε τα λεφτά και έφυγε....»

Για να μελετήσουμε την πόλη πρέπει να μελετήσουμε τη ζωή των ανθρώπων σε καθημερινή βάση. **Η καθημερινή ζωή** περιλαμβάνει ζωές των ανθρώπων στο σύνολο τους και το σύνολο των δραστηριοτήτων και των πρακτικών, έτσι όπως αυτές αναπτύσσονται μέσα σε συγκεκριμένες σχέσεις με τις οποίες εμπλέκονται στη διάρκεια της ζωής τους και των κοινωνικών συνθηκών που επικρατούν στην γενιά και τον τόπο τους. **Εμπεριέχει, δηλαδή, τις επαναλαμβανόμενες ατομικές ή συλλογικές πρακτικές της δουλειάς και του ελεύθερου χρόνου και της οικογένειας. Η μελέτη της καθημερινής ζωής αφορά τη σχέση μεταξύ του «κάθε μέρα» των ανθρώπων και των κοινωνικών δομών και θεσμών.**

Το να εστιάζεις στην καθημερινή ζωή και να ξεκινάς από τις εμπειρίες και τις καθημερινές πρακτικές των γυναικών είναι μια συνειδητή επιλογή, η οποία οδηγεί σε **μια διαφορετική προσέγγιση για την πόλη και υπερβαίνει το δίπολο δημόσιο-ιδιωτικό**. Πρόκειται για μια φεμινιστική προσέγγιση, η οποία θέτει στο επίκεντρο τις γυναίκες και τις ετερότητες, εστιάζοντας σε λεπτομέρειες, οι οποίες συνήθως αντιμετωπίζονται ως αυτονόητες ή χωρίς σημασία.²

Η εργασία των γυναικών είναι ένα σημαντικό ζήτημα που σχετίζεται άμεσα με την καθημερινή ζωή από την φεμινιστική σκοπιά. Η γυναικεία εργασία δεν συνδέεται μόνο με την αναδιάρθρωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων και την οικονομία, αλλά και με την οργάνωση του χρόνου και των καθημερινών δραστηριοτήτων στον αστικό χώρο.³

Ο ελεύθερος χρόνος είναι ο χρόνος που δεν καταλαμβάνει η αμειβόμενη εργασία. Ο ορισμός αυτός όμως δεν ανταποκρίνεται στην καθημερινή ζωή των γυναικών, οι οποίες περά από την αμειβόμενη εργασία είναι υπεύθυνες για την φροντίδα της οικογένειας και του σπιτιού. Ο χρόνος αυτός, συνήθως είναι είτε περιορισμένος είτε είναι ανύπαρκτος. Οι δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου των γυναικών και οι αντίστοιχοι χώροι είναι άμεσα συνδεδεμένοι με την κοινωνική τάξη, την εθνικότητα, την κουλτούρα, αλλά και τη δυσκολία να κινηθούν και να εκφραστούν ελεύθερα στον δημόσιο χώρο.⁴

Μια ακόμη καθημερινή διαδικασία που έχει απασχολήσει τις φεμινιστικές έρευνες είναι, η κατανάλωση. Οι γυναίκες έχουν συνδεθεί με τις αγορές, είτε επειδή είναι υπεύθυνες για το νοικοκυριό είτε από προσωπική ευχαρίστηση και διέξοδο από την καθημερινή ρουτίνα.⁵ **Οι καταναλωτικές συμπεριφορές** των γυναικών, έχουν χωρικό αποτύπωμα και οι χώροι κατανάλωσης συνδέονται άμεσα με τη δημόσια ζωή των γυναικών, είτε ως εργαζόμενες είτε ως καταναλώτριες, δημιουργείται έτσι μια επαφή με τον αστικό χώρο. **Αυτό δείχνει, λοιπόν, ότι η δραστηριότητα των γυναικών τοποθετείται χωρικά στην πόλη, έξω από το σπίτι, υπερβαίνοντας το δίπολο των «χωριστών σφαιρών».**⁶

Ένα ακόμη σημαντικό ζήτημα είναι, **η κίνηση στην πόλη**, το οποίο περιλαμβάνει θέματα σχετικά με: τον σχεδιασμό του αστικού χώρου (πχ. οργάνωση και ασφάλεια των δημόσιων μεταφορών κ.ά.) και τις διαφορετικές ρουτίνες καθημερινής ζωής που έχουν οι γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες (πχ. διαδρομές συναρτημένες με τη φροντίδα των παιδιών, ακτίνες μετακίνησης).

Οι μετακινήσεις συνδέονται συνήθως με την πρόσβαση (ή τους περιορισμούς πρόσβασης) στις υπηρεσίες και δραστηριότητες της πόλης και την απασχόληση.

ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ

Ο βασικός τρόπος μετακίνησης στην περιοχή είναι το περπάτημα, ή κάποιες φορές οι συγκοινωνίες. Οι μισές πληροφόρητριες χρησιμοποιούν τα ΜΜΜ (κυρίως λεωφορεία και τρόλεϊ) για να κινηθούν στο κέντρο ή γενικότερα στην Αθήνα, οι άλλες μισές έχουν αυτοκίνητο. Μια κυρία, 70 χρονών, χρησιμοποιεί ταξί και άλλη μια, φοιτήτρια, κάποιες φορές μετακινείται με ποδήλατο.

Στον χάρτη λοιπόν αποτυπώνονται **οι διαφορετικές διαδρομές των γυναικών στα πλαίσια της καθημερινότητας τους**. Οι διαδρομές αυτές διαχωρίστηκαν με βάση τον προορισμό: για τον τόπο εργασίας, για τις δουλειές του σπιτιού και για τον ελεύθερο χρόνο, καθώς και αν κάποια έχει παιδιά, διαδρομές συναρτημένες με τα παιδιά.

Παρατηρήθηκε ότι κινούνται σε ακτίνες γύρω από τον τόπο κατοικίας τους και ανάλογα με την τοποθεσία του. Επειδή στην Κυψέλη υπάρχουν πολλά συνοικιακά εμπορικά «κέντρα» δεν είναι απαραίτητο να διανύσουν μεγάλες αποστάσεις, αντίθετα έχουν και το προνόμιο της επιλογής.

Όσες γυναίκες είναι κάτοικοι και παράλληλα εργάζονται στην περιοχή, οι διαδρομές που πραγματοποιούν από το σπίτι τους μέχρι τον χώρο εργασίας τους διαρκούν από 2 λεπτά μέχρι 15, και συνήθως γίνονται με τα πόδια. Ακόμη, επιλέγουν διαδρομές και δρόμους κυρίως επειδή είναι σύντομες ή βολικές και λίγες είναι αυτές που επιλέγουν λόγω αισθητικών κριτηρίων.

---

2. Λυκογιάννη Ρ., *Οι καθημερινές εμπειρίες και πρακτικές των γυναικών στη συγκρότηση του τόπου*, Πρακτικά συνεδρίου: «Γυναίκες και Άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας», σελ. 105-106.

3. Την περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης και με την εξέλιξη της αγροτικής οικονομίας, οι γυναίκες απόκτησαν νέες ευκαιρίες απασχόλησης και η βιομηχανική πόλη στον αντίποδα της δημιουργήσε νέους κινδύνους, τρόπους ελέγχου, εκμετάλλευσης και απομόνωσης. Ο καταμερισμός εργασίας κατά φύλο εντάθηκε με την εξειδίκευση της βιομηχανίας και οδήγησε σε διακρίσεις σε βάρος των γυναικών, σε δημιουργία – κατάλληλων για τις γυναίκες– θέσεων εργασίας και τον έλεγχο (από εργοδότες και συνδικάτα) της πρόσβασης σε υψηλού μισθού θέσεις. Παράλληλα, η γυναικεία εργασία επηρεάστηκε άμεσα από τη διάκριση των σφαιρών κατοικίας και εργασίας, που εκφράστηκε με τη δημιουργία πόλεων βασισμένων στο λειτουργικό μοντέλο της παραγωγής.

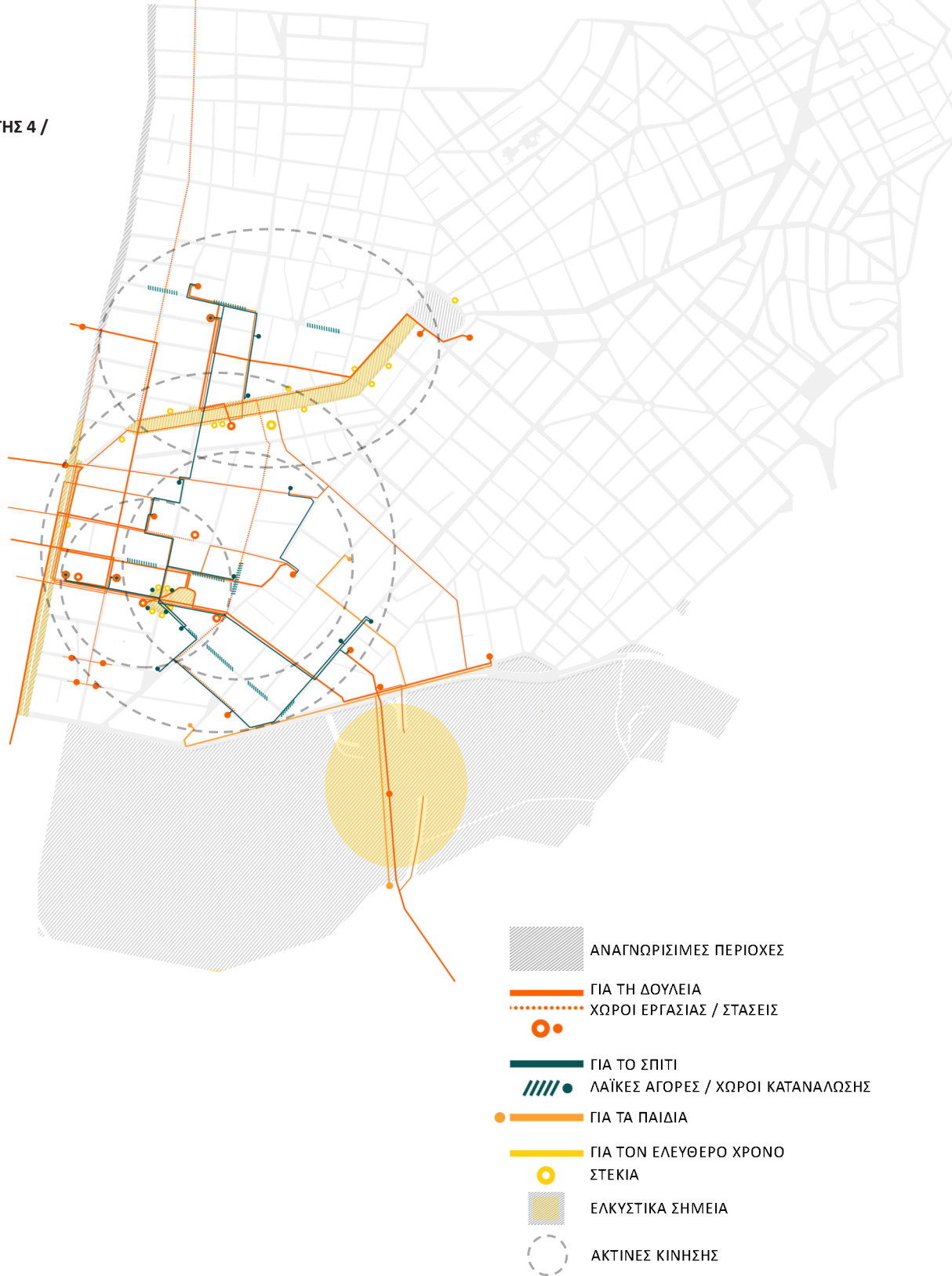
4. Κράλη Ε., Λυκογιάννη Σ., *Φύλο και Χώρος*, σύμβουλος: Ντίνα Βαΐου, Κ.Ε.Θ.Ι., Απρίλης 2001, σελ. 8.

5. Κράλη Ε., Λυκογιάννη Σ., *Φύλο και Χώρος*, σύμβουλος: Ντίνα Βαΐου, Κ.Ε.Θ.Ι., Απρίλης 2001, σελ. 9.

6. Λαδά Σ., *Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος*, σελ. 21.

ΧΑΡΤΗΣ 4 /

ΔΡΟΜΟΙ ΠΡΟΤΙΜΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΦΥΓΗΣ

βάσει αισθητικών
κριτηρίων και
βιωμάτων

Στον χάρτη απεικονίζονται οι δρόμοι προτίμησης και αποφυγής όπως προέκυψαν από τις συνεντεύξεις. Χωρίζονται σε δρόμους έντονης προτίμησης, δρόμους προτίμησης για καθημερινές διαδρομές, δρόμους και στενάκια που αρέσουν, κυρίως λόγω αισθητικής και αύρας και στους δρόμους προς αποφυγή.

• **Δρόμοι έντονης προτίμησης** για καθημερινές διαδρομές ή για τον ελεύθερο χρόνο είναι:

Η Πατησίων, κεντρικός οδικός άξονας που συνδέει την περιοχή άμεσα με το κέντρο και άλλες περιοχές, καθώς παράλληλα λειτουργεί και σαν όριο. Μεγάλος εμπορικός δρόμος με καταστήματα και κόσμο.

Η Φωκίωνος Νέγρη, μεγάλος άξονας που διατρέχει την Κυψέλη κάθετα και δημιουργεί διαφορετικές συνθήκες εκατέρωθεν. Πεζόδρομος που ενώνει την πλατεία Κυψέλης με την Πατησίων, με πολλά καφέ, εστιατόρια και μαγαζιά, αποτελεί τον πυρήνα της γειτονιάς. Ζωντανός, όμορφος δρόμος, με ωραία κτίρια και αύρα.

Η οδός Σπετσών, σχετικά μικρός δρόμος χωρίς πολλές χρήσεις ισογείου, πολύ όμορφος, με πολλά δέντρα και πανέμορφα κτίρια, εκπέμπει μια ηρεμία.

• **Δρόμοι προτίμησης για τις καθημερινές διαδρομές:**

Πρόκειται για βασικούς συνδετικούς δρόμους. **Η οδός Τήνου** είναι ένας ήρεμος δρόμος, με ωραία νεοκλασικά κτίρια. Όμως δεν έχει ούτε ένα δέντρο, είναι παρατημένη και έχει πολλά κλειστά ισόγεια. Δεν περνάνε πολλά αυτοκίνητα και αυτό δημιουργεί μια κατάσταση ηρεμίας. **Η Αγίου Μελετίου**, παράλληλη της Τήνου, είναι ένας κεντρικός οδικός άξονας που συνδέει την περιοχή και με την κάτω πλευρά της Πατησίων. Συνυπάρχουν ποικίλες χρήσεις ισογείων από μαγαζιά με περούκες μέχρι τράπεζες και αρχιτεκτονικά γραφεία, άρα είναι ένας δρόμος με έντονη κινητικότητα και ζωντάνια. Ακόμη, ένας άλλος δρόμος είναι **η Κερκύρας**, η οποία συνδέει την άνω Κυψέλη με την κάτω, μια τεράστια ευθεία με πολλές εμπορικές χρήσεις και άνετα πεζοδρόμια.

• **Δρόμοι και στενάκια που αρέσουν αισθητικά:**

Η οδός Κυκλάδων με τα θέατρα και το κτήριο του Προβελέγγιου, **η Αγίας Ζώνης**, κεντρικός πεζόδρομος κάθετος στην Φωκίωνος Νέγρη, **η οδός Κιμώνου**, ήρεμος δρόμος με δέντρα και ένα τμήμα του Πανεπιστημίου, επομένως έχει μια κάποια ζωντάνια. **Η Ζακύνθου**, **η Παξών**, **η Λέλας Καραγιάννη**... Επίσης αρέσουν τα στενάκια κυρίως **η οδός Αντιπάρου**, **η Αληθείας και η Σποργίλου**, διότι είτε έχουν ωραία σπίτια είτε έχουν αύρα νησιού.

«Μ' αρέσει και η Σπετσών, είναι **καταπληκτική**.»

«Η Σπετσών, είναι **καταπράσινη**, έχει και το Πανόραμα το ζαχαροπλαστείο, η Φωκίωνος εννοείται. Και αυτή (εννοεί την Κιμώλου) έχουν μεγαλώσει τα δέντρα και **είναι ήρεμα**, η Ζακύνθου είναι **ωραίος δρόμος**. **Οι άνθρωποι που μένουν κάνουν ωραίους τους δρόμους...**»

«Η Σπετσών **είναι όνειρο με τα δέντρα**, και η Φωκίωνος προφανώς με όλο αυτό **το πράσινο**, η πλατεία **το πρωί που δεν έχει κόσμο...**»

«Μ' αρέσει τόσο πολύ η Φωκίωνος που επιλέγω να πάω από εκεί, όχι επειδή φοβάμαι, το κάνω πραγματικά γιατί μ' αρέσει πολύ αυτή η βόλτα και πρωί και βράδυ, μάλλον είναι η **πρασινάδα και το πεζοδρομημένο, είναι πιο ζωντανός δρόμος**.»

«Φωκίωνος μου αρέσει γιατί είναι αυτό που θα θελα να δω, έχει τα **μαγαζιά** δίπλα δίπλα, **είναι μια μακριά ευθεία και καθαρή**.»

«Σπετσών, Παξών με τα δεντράκια και η Κερκύρας γιατί είναι **μια μεγάλη ευθεία, έχει ότι μαγαζί υπάρχει** και δεν υπάρχει έχει τα πάντα και απλώς την παίρνω ευθεία και περπατάω.»

«Η Φωκίωνος είναι ωραία για περπάτημα, η Πατησίων **που έχει κόσμο**, η Κερκύρας είναι **ωραίος δρόμος μεγάλος με μεγάλα πεζοδρόμια**.»

«Μου αρέσει η Πατησίων που κατεβαίνεις και βλέπεις την Ακρόπολη...»

«Αγ. Μελετίου, έχει δέντρα, **έχει ζωντάνια...**»

«Αυτό είναι το πιο γρήγορο χρονικά, αλλά είναι και το πιο χάλια για μένα, δηλαδή μακάρι να μην βιάζομαι. Γιατί είναι βρώμικα. Η Κεφαλληνίας ειδικά είναι κάκιστος δρόμος, απαίσιος, είναι παρατημένα, δεν καθαρίζεται ποτέ. Δεν μ' αρέσει. Συνήθως όμως πάω από Αγ. Μελετίου, που μ' αρέσει σαν δρόμος, έχει και **ζωντάνια**, έτσι **μια κινητικότητα**, έχει και πολύ **ωραία δέντρα...** Αυτό είναι ωραίο στον δρόμο, βγαίνω Πατησίων, μπορεί να πάρω και έναν καφέ κάπου εκεί ή να πάρω κάτι να φάω και μετά θα περάσω απέναντι και θα βγω στην Τήνου, στον **ήσυχο δρόμο**. **Αδιάφορος δρόμος** και αυτή, δεν είναι κάτι, **παρατημένη**, απλά είναι ήσυχη, έχει μια άπλα, δεν περνάνε πολλά αυτοκίνητα. Και δεν περνάω μετά μέσα από την πλατεία, το πρωί, μπαίνω πίσω από την εκκλησία σε ένα δρομάκι που δεν θυμάμαι πως το λένε (εννοεί την Αντιπάρου) και χώνομαι εκεί πίσω και έρχομαι και κόβω δρόμο.»

«Μου αρέσει η Τήνου για να πάω προς Πατησίων, αυτό το κομμάτι είναι ωραίο και **χαζεύω τα σπίτια**.»

«Η Αντιπάρου μ' αρέσει πάρα πολύ, γι' αυτό επιλέγω να πηγαίνω από κει... γιατί **είναι σαν να είσαι σε νησί**. Η Σπετσών είναι το πρώτο πράγμα που παρατήρησα όταν μετακόμισα εδώ, γιατί **έχει αυτό το στεφάνι με τα δέντρα το οποίο είναι πανέμορφο** και το βλέπω να αλλάζει μέσα στη χρονιά, δηλαδή το φθινόπωρο τα κόβουνε και βλέπεις τους κορμούς ξερούς χωρίς τίποτα και μέχρι το καλοκαίρι

έχουν φουντώσει πάλι και είναι πανέμορφα. Η Φωκίωνος μ' αρέσει για πολύ συγκεκριμένες δραστηριότητες, δηλαδή κάποια σαθβατοκύριακα μπορεί να κάτσω με φίλες και να πάμε για έναν καφέ ή έναν χυμό και να παρατηρώ τους ανθρώπους που βγάζουν τα σκυλιά τους βόλτα ή τα παιδάκια να παίζουν, γενικά είναι μια πολύ ήρεμη κατάσταση, γι' αυτό μου αρέσει. Η Κυκλάδων μου αρέσει, γιατί έχει το ατελιέ του Προβελέγγιου, είναι πολύ ωραία. Είναι ένα άλλο δρομάκι κάθετο στη Φωκίωνος που λέγεται Σποργίλου, **είναι γεμάτο μεσοπολεμικά κτίρια φανταστικά, σε άθλια κατάσταση βέβαια τα περισσότερα, αλλά είναι πανέμορφα, νομίζω ότι αυτό είναι το αγαπημένο μου...**»

«Α, και η ένα στενάκι πέτρινο που έχει γατάκια και επίσης το στενό που είναι η εκκλησία (εννοεί την Αντιπάρου), εκεί μαζεύονται συχνά παιδάκια, έχει κόσμο, έχει τα σκαλάκια που μπορείς να αράξεις, αλλά γίνεται έτσι χαμός πάντα...»

«Έχει πολύ ωραίες πολυκατοικίες... έχω μπει σε κάτι διαμερίσματα σε μια που έχει έναν πύργο. Οι σκάλες που ανεβαίνεις στην πολυκατοικία είναι όσο είναι το μαγαζί (εννοεί την Μαυρομματαίων).»

«Μου αρέσει η Μαυρομματαίων έχει ωραία σπίτια, και ψάχνω αυτό που μου λείπει, τα λουλούδια...»

• Δρόμοι αποφυγής:

Αποφεύγονται διάφοροι δρόμοι κυρίως το βράδυ, γιατί είναι σκοτεινοί και δημιουργούν ένα αίσθημα ανασφάλειας. Κάποιοι άλλοι δρόμοι αποφεύγονται τη μέρα, γιατί είναι βρώμικοι ή δεν είναι επαρκείς οι υποδομές (π.χ. πεζοδρόμια). Για παράδειγμα, **η οδός Κεφαλληνίας**, είναι ένας κεντρικός δρόμος με διάφορες χρήσεις και κόσμο, αλλά δεν προτιμάται γιατί έχει πολλά σκουπίδια, μικρά πεζοδρόμια, και φασαρία και το βράδυ, ειδικά χαμηλά, δεν έχει καλό φωτισμό. **Η οδός Ίμβρου** πριν βγει στην Πατησίων είναι σκοτεινή, επίσης. **Η οδός Σπετσών**, που θεωρείται ένας από τους “*πιο όμορφους δρόμους*” αποφεύγεται από κάποιες γυναίκες, γιατί ακριβώς επειδή έχει τα δέντρα, το βράδυ δεν φωτίζεται και είναι σπασμένα τα πεζοδρόμια, επομένως προκαλεί μια δυσφορία.

Άλλοι δρόμοι που αποφεύγονται είναι **η οδός Τήνου**, γιατί δεν έχει κόσμο, **η Ιθάκης και η Άνδρου**, γιατί είναι βρώμικοι.

Επίσης, υπάρχουν κάποια σημεία, που γενικότερα δημιουργούν ένα αίσθημα ανασφάλειας και δυσφορίας, χωρίς απαραίτητα αυτό να σημαίνει φόβο. Κυρίως λόγω των συνθηκών που επικρατούν, μια χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση είναι η περιοχή **γύρω από την ΑΣΟΕΕ** (μεταξύ Πατησίων και Μαυρομματαίων), όπου βρίσκονται πολλοί ναρκομανείς. Ένα ακόμη τέτοιο σημείο, είναι **πίσω από την εκκλησία στην πλατεία Αγίου Γεωργίου**, καθώς “μόνιμα αράζουν κάτι τύποι”, και ακριβώς επειδή είναι άντρες μαζεμένοι δημιουργείται αυτή η αίσθηση.

«Η Ιθάκης είναι βρώμικη και δεν μου αρέσει, και η Άνδρου είναι βρώμικη και έχει παντού πεταμένα πράγματα.»

«Τήνου, Άνδρου και η Κω αυτό το στενάκι είναι απαίσιои.»

«... ή αν είναι η Τήνου, που είναι σαν ξερολιθιά, δεν έχει τίποτα, θα την αποφύγω, τώρα που κάνουν και κάτι έργα δεν περνάω από εκεί.»

«Μα σχεδόν όλα είναι βρώμικα, έχω αγανακτήσει... πως γίνεται; Έχεις σκύλο; Πρόσεξε το. Κάνει ότι κάνει; Μάζεψε τα... δεν γίνεται να φύγεις από το σπίτι σου και να πετάξεις τα σκουπίδια σου στου αλλουνού την πόρτα. Όταν περπατάς στην Κυψέλη, έχει καταντήσει τα τελευταία 3 χρόνια, να κοιτάς κάτω παρά μπροστά σου.»

«Είναι ένας δρόμος που δεν έχει τίποτα από φως το βράδυ, δεν είναι ότι δεν πάω από κει γιατί φοβάμαι, η Ίμβρου. Κάτω κάτω πάνω από την Πατησίων δεν έχει τίποτα, οπότε θα προτιμήσω να πάω από κάπου που βλέπω και να μην ανοίγω φακό. Όπως και η Σπετσών, έχει πάρα πολλά δέντρα από τη μία και από την άλλη και δεν περνάει φως και είναι σκοτεινά και τα πεζοδρόμια είναι χάλια.»

«Η Σπετσών δεν μ' αρέσει γιατί είναι βρώμικη, περνάνε τα σκυλιά και κατουράνε, γιατί δεν έχει μαγαζιά.... Έχει δέντρα, αλλά δεν μπορείς να περπατήσεις δεν έχει μεγάλα πεζοδρόμια.»

«Την Κεφαλληνίας την αποφεύγω το βράδυ, γιατί είναι πολύ σκοτεινά και δεν υπάρχει κίνηση. Και την Τήνου κάποιες φορές, όχι λόγω κινδύνου, λόγω της αύρας»

«Και η Κεφαλληνίας, το κομμάτι που κατεβαίνει στην Πατησίων, δεν μου αρέσει, χάλια, βρωμιά, κλειστά μαγαζιά, σκοτεινά....»

«Η Κεφαλληνίας συνήθως έχει παντού πεταμένα πάρα πολλά πράγματα και το κάνει δύσκολο να περπατήσεις στο πεζοδρόμιο, οπότε πηγαίνεις πάνω κάτω, πάνω κάτω μέχρι να φτάσεις Πατησίων, αλλά γενικά μου αρέσει η γειτονιά πάρα πολύ... Ναι, στην Αντιπάρου που είναι μαζεμένοι οι κάγκουρες μου προκαλεί μεγάλη ανασφάλεια... όχι περνάω, γιατί θεωρώ ότι είναι και ένας τρόπος να διεκδικήσεις τον χώρο, γιατί δεν είναι δυνατόν, εγώ ένας μεγάλος άνθρωπος να αλλάζω διαδρομή, γιατί απλά θα υπάρχουν 5 βλάκες που θα μου φωνάξουν... κοίτα είμαι πολύ συνηθισμένη σε τέτοια αστικά τοπία, οπότε δεν με ενδιαφέρει αυτή η μορφή φυσικής ομορφιάς με τα δεντράκια, τα βαρκάκια και τις νησίδες, δεν με νοιάζει έχω συνηθίσει να ζω στην πόλη....»

«Πλατεία Αγίου Γεωργίου έχω καιρό να πάω, ρε έχει τόσο κόσμο, παύει να ναι ευχάριστο. Από την άλλη χαίρομαι που έχει ανέβει τόσο πολύ αλλά δεν θα πάω... έχουν βάλει τραπέζια στην εκκλησία ξέρω 'γω, γίνεται από μόνο του πλέον δεν μπορούμε να το σταματήσουμε...»

«Η Κεφαλληνίας με βολεύει αλλά την αποφεύγω και γιατί την μέρα είναι βρώμικη και το βράδυ είναι έρημη και επικίνδυνη. Γύρω από την ΑΣΟΕΕ επίσης δεν περνάω καθόλου....»

«Τη νύχτα προτιμάω να πάω από Χανιών, πριν πήγαινα αυτόματα από Κεφαλληνίας αλλά είναι πολύ σκοτεινά, η Χανιών ο πεζόδρομος έχει φώτα. Εκεί στην εκκλησία κοντά, υπήρχε μια εποχή που αν μπορούσα να μην πάω από εκεί μόνη μου το έκανα. Ξαφνικά κατάλαβα ότι αρχίζεις εσύ με τον φόβο σου να το καλλιεργείς αυτό, οπότε πάω. Από την Κεφαλληνίας δεν το ρισκάρω, αλλά δεν έχει γίνει και τίποτα τότε. Επτανήσου στην αρχή που δεν έχει τίποτα, είχε γίνει και κάτι μου χαν τραβήξει την τσάντα. Εκεί που είναι τα junkies στην πατησιών προσπαθώ να το αποφύγω...»

«Δεν μ' αρέσει η Βικτώρια καθόλου, τη σιχαίνομαι.»

«Μια διαδρομή που μ' αρέσει παρά πολύ αν πρέπει να πάω στα Εξάρχεια να πάρω κάτι φάρμακα, η Μαυροματαίων, δεν ξέρω... μ' αρέσει πάρα πολύ. Οι ναρκομανείς είναι στα στενάκια δεν είναι εκεί, δεν με ενοχλούν καθόλου, αλλά έχει πολύ θρωμιά. Λυπάμαι τα παιδιά βασικά....»

«Δεν αποφεύγω κάποιον δρόμο, ίσως κάποια βράδια να αποφεύγω να περπατήσω την Αληθείας ας πούμε μόνη μου, αλλά όχι πάντα.... Ναι κοντά στην ΑΣΟΕΕ δεν πηγαίνω πάρα πολύ... δεν είναι ότι φοβάμαι, δεν μ' αρέσει να το βλέπω αυτό το πράγμα, δεν είναι ότι θα πάθω κάτι, απλά δεν μ' αρέσει να βλέπω τα παιδιά έτσι...»

«Κανένας, δεν έχω τέτοιες ιδεοληψίες.» -ΠΑΥΣΗ, χτυπάει το τηλέφωνο-«η Δροσοπούλου είναι ένας φοβερά άσχημος δρόμος, δεν έχει καθόλου πράσινο, δεν έχει πεζοδρόμια, οι άνθρωποι δεν έχουν από που να περάσουν, ο κόσμος είναι ο περισσότερος ξένος.... η πλατεία Βικτωρίας, το Green park δεν νομίζω να φτιάξει ποτέ ξανά...»

«Το πάρκο αν και δεν πάω συχνά τώρα, έχει γεμίσει junkies αλλά είναι όμορφο.»

44.

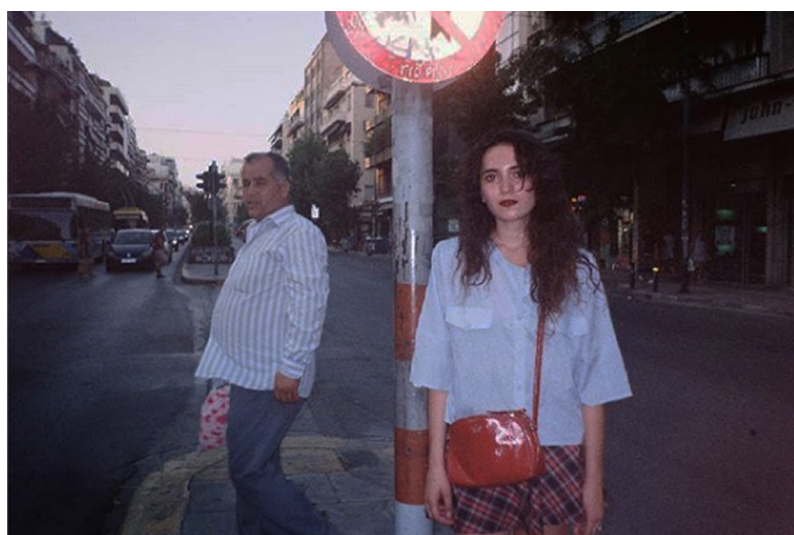
ΧΑΡΤΗΣ 5 /

- ΠΕΖΟΔΡΟΜΟΙ / ΑΝΟΙΧΤΟΙ ΧΩΡΟΙ
- ΕΝΤΟΝΗΣ ΠΡΟΤΙΜΗΣΗΣ
- ΠΡΟΤΙΜΗΣΗΣ ΓΙΑ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ
- ΜΕΡΙΚΗΣ ΠΡΟΤΙΜΗΣΗΣ
- ΣΤΕΝΑ ΠΟΥ ΑΡΕΣΟΥΝ ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ
- ΑΙΣΘΗΜΑ ΑΝΑΣΦΑΛΕΙΑΣ
- ΔΡΟΜΟΙ ΑΠΟΦΥΓΗΣ
- ΕΝΤΟΝΗ ΑΝΔΡΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ

/ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι συζητήσεις σχετικά με το φύλο και τον χώρο ξεκινούν από μια αναπόφευκτη παραδοχή: ο χώρος κατασκευάζεται κοινωνικά και η κοινωνία συγκροτείται χωρικά.¹ Αυτό συνεπάγεται μια αλληλεπίδραση ανάμεσα στη πόλη και τα υποκείμενα. Συμπεριλαμβάνοντας σε αυτήν την συνάρτηση την **έννοια του φύλου**, αυτομάτως προκύπτουν έμφυλες διαφοροποιήσεις και ανισότητες στον αστικό χώρο. Η πόλη έχει διάφορους τρόπους να απωθεί ή να απορρίπτει τις έμφυλες ταυτότητες που αποκλίνουν από τις κυρίαρχες νόρμες, όπως αυτές ορίζονται στη βάση ποικίλων κοινωνικών χαρακτηριστικών.² Ως ετερότητα ορίζονται οι «άλλες», οι «outsiders», που δεν συμβαδίζουν με τα κυρίαρχα κοινωνικά πρότυπα. Μπορεί να είναι γυναίκες, λεσβίες, μετανάστριες, ανύπαντρες μητέρες, άνεργες, και άλλες καταπιεσμένες ή κοινωνικά υποδεέστερες ομάδες.³

Ιδέες που υπογραμμίζουν τον **έμφυλο διαχωρισμό** υπάρχουν ήδη από την αρχαιότητα και ταυτίζουν τη γυναίκα με τον ιδιωτικό χώρο της κατοικίας, ενώ τον άντρα με το δημόσιο. Αυτή η διάκριση γυναικείας και ανδρικής σφαίρας βασιζόταν στα «φυσικά» χαρακτηριστικά των δύο φύλων και ανάγεται στη σχέση εσωτερικού και εξωτερικού, ιδιωτικού και δημοσίου αντίστοιχα.⁴ Η γυναίκα ταυτίζεται με την οικογένεια, την φροντίδα, την ιδιωτικότητα, ενώ ο άντρας με την επιτυχία, τον πολιτισμό και την πολιτική ζωή. Ο δημόσιος χώρος της πόλης εξασφαλίζει ορατότητα, συλλογικότητα, το αίσθημα του «ανήκειν», ενώ η κατοικία, ένα προστατευμένο περιβάλλον χαρακτηρίζεται από ιδιωτικότητα, οικειότητα και παράλληλα λειτουργεί ως καταφύγιο για τους άνδρες.⁵ Είναι σαφές, επομένως, ότι αυτός ο διαχωρισμός δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας, καθιστά τη σχέση των γυναικών με την πόλη προβληματική.

Για την κατανόηση της πόλης από την φεμινιστική σκοπιά, οι έννοιες «δημόσιο» και «ιδιωτικό» αποτελούν σημαντικά εργαλεία. Η πόλη αναφέρεται στον δημόσιο χώρο και τις σχέσεις που αυτός περιλαμβάνει, υπάρχει, όμως, μια ακόμη χωρική συνθήκη: το «ενδιάμεσο».⁶ Ο όρος αναφέρεται στη μεταβατική ζώνη που χωρίζει και συγχρόνως συνδέει. Αποτελεί μια χωροχρονική συνθήκη που διαχειρίζεται τη σχέση της μετάβασης από ένα «πριν» σε ένα «μετά» και από ένα «εδώ» σε ένα «εκεί». Λειτουργεί σαν ένα όριο, όσο και αν ο χαρακτήρας του δεν ταυτίζεται με τον χαρακτήρα ενός συνόρου.

---

1. Τροβά Β., *Από ποια πλευρά του τοίχου; Ματιές στην χωρική κατασκευή των έμφυλων διαχωρισμών*, Πρακτικά συνεδρίου: «Γυναίκες και Άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας», σελ. 17-18.

2. Βαΐου Ντ., *Ταυτότητες/ετερότητες γυναικών στην πόλη*, στο «Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος», σελ. 143.

3. Bondi Liz, *Έμφυλα σύμβολα και αστικά τόπια*, μτφρ: Πόπη Αλεξοπούλου.

4. Τροβά Β., *Τόπος ειρήνης ή πεδίο μάχης; Η κατοικία ως έμφυλη διαπραγμάτευση*, στο «Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος», σελ. 20-22.

5. Χατζηβασιλείου Σ., *Χαρτογραφώντας τον ενδιάμεσο χώρο*, Πρακτικά συνεδρίου: «Γυναίκες και Άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας», σελ. 144-145.

6. Βαΐου Ντ., *Δημόσιο/Ιδιωτικό: Στερεότυπα φύλου και αποκλεισμού στην πόλη*, Αρχιτέκτονες, τ. 34, σελ. 70-73.

Μεσολαβεί πρωταρχικά ανάμεσα σε δύο κόσμους που αντιστοιχούν στη θεμελιώδη αντίθεση των δύο φύλων, αφού εκεί μοιράζεται ο κόσμος σε ανδρικό και γυναικείο.⁷

Η ιδέα για αυτήν την εργασία προέκυψε όταν επέστρεψα ξανά, ως μόνιμη κάτοικος, στην Αθήνα και άρχισα να παρατηρώ τη σχέση των ανθρώπων με την πόλη. Δημιουργήθηκε έτσι, το ενδιαφέρον για μια πιο κοινωνιολογική και βιωματική προσέγγιση της πόλης και του δημόσιου χώρου. Σε συνδυασμό με τα επίκαιρα, αλλά και τα διαχρονικά ζητήματα σχετικά με το φύλο, τον φεμινισμό και τη σεξουαλικότητα, αποφάσισα να προσεγγίσω την πόλη μέσα από την οπτική των γυναικών.

Η έρευνα τοποθετείται στην περιοχή της Κυψέλης, μια περιοχή με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Η κεντρική της τοποθεσία, η ποικιλομορφία και η πολυπολιτισμικότητα που τη χαρακτηρίζουν, η μακριά ιστορία της και η επερχόμενη ανάπτυξη, την καθιστούν μια **«μικρογραφία του κόσμου»**. Για την καλύτερη διερεύνηση του θέματος, ήταν αναγκαίο να πραγματοποιηθούν ορισμένες συνεντεύξεις, ώστε να εκφραστούν οι γυναίκες που ζουν ή/και εργάζονται στην περιοχή.

Από τις αφηγήσεις των γυναικών, αναδείχθηκαν οι διαφορετικές τους εμπειρίες και οι διαφορετικοί τρόποι που προσλαμβάνουν τον αστικό χώρο, ανάλογα με τις δραστηριότητες και πρακτικές που καθορίζουν **την καθημερινή τους ζωή**. Οι διαφορές αυτές εξαρτώνται από την κοινωνική τους θέση, την εργασία, την ηλικία, την εθνικότητα κ.ά.. Η καθημερινή ζωή αποτέλεσε απαραίτητο ερευνητικό εργαλείο, καθώς περιλαμβάνει επαναλαμβανόμενες πρακτικές ατομικές ή συλλογικές, οι οποίες διαπλέκονται μεταξύ τους και συγκροτούνται στην πόλη. Η διαδρομή προς τον χώρο εργασίας, οι δουλείες του σπιτιού, μια βόλτα, το γυμναστήριο είναι καθημερινές διαδικασίες που αφορούν πολλούς ανθρώπους. Ωστόσο, ανέκαθεν οι γυναίκες σχετίζονταν με την φροντίδα των παιδιών ή τις δουλείες του σπιτιού, ενώ οι δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου εξαρτώνται από την κοινωνική τάξη, την εθνικότητα, την απασχόληση και την ηλικία. Όλες αυτές οι δραστηριότητες και πρακτικές έχουν χωρικό αποτύπωμα. Η προσέγγιση της πόλης, λοιπόν, μέσα από την εμπειρία των γυναικών συνιστά μια σκόπιμη επιλογή, η οποία δίνει έμφαση στους κοινωνικούς παράγοντες, με σκοπό να τονίσει ότι η πόλη και το φύλο συγκροτούνται αμοιβαία.⁸

---

7. Χατζηβασιλείου Σ., *Χαρτογραφώντας τον ενδιάμεσο χώρο*, Πρακτικά συνεδρίου: «Γυναίκες και Άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας», σελ. 144-145.

8. ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ: Λυκογιάννη Σ., *Η μελέτη της πόλης μέσα από την έμφυλη διάσταση της καθημερινότητας*, επιβ: Ντίνα Βαϊου, ΕΜΠ, Δεκέμβριος 2005, σελ. 324.

Εξετάζοντας συνολικά τις αφηγήσεις των γυναικών γίνεται αντιληπτό ότι η Κυψέλη είναι μια περιοχή με πολλές αντιθέσεις. Από τη μία εμφανίζονται ποικίλα φαινόμενα ρατσισμού και εγκληματικότητας, τα οποία όμως έχουν μειωθεί τα τελευταία χρόνια. Από την άλλη, οι μετανάστες έχουν ενσωματωθεί στην περιοχή και δημιουργούν νέες συνθήκες στον αστικό ιστό (όπως μαγαζιά με προϊόντα από τις χώρες προέλευσής τους) και κάνουν διαφορετική χρήση του δημοσίου χώρου. Παρά την αστικότητά της, η περιοχή έχει τον χαρακτήρα της γειτονιάς για τους κατοίκους. Το αίσθημα της γειτονιάς συνδέεται άμεσα με την κοινότητα και τις κοινωνικές σχέσεις και όχι μόνο με τα χωρικά όρια της περιοχής. Όλες οι πληροφορήτριες έχουν τυπικές, φιλικές ή οικογενειακές σχέσεις με κατοίκους της περιοχής και κάνουν λόγο για μια «καθημερινή ρουτίνα» σε μια ζωντανή γειτονιά.

Μια επαναλαμβανόμενη θέση στις συνεντεύξεις των γυναικών είναι το πως έχει αλλάξει η περιοχή τα τελευταία χρόνια. Στις μεγαλύτερες σε ηλικία κατοίκους λείπει η παλιά αστική της αίγλη και νιώθουν ότι έχασε η Κυψέλη τον χαρακτήρα της και υποβαθμίστηκε. Όλες, όμως, υποστηρίζουν ότι τα τελευταία χρόνια έχει αρχίσει να αναπτύσσεται ραγδαία. Νέος κόσμος, τουρισμός, καταλύματα βραχυπρόθεσμης ενοικίασης (airbnb), καινούρια καταστήματα και ακριβότερα ενοίκια είναι μόνο κάποιες από τις αλλαγές, οι οποίες οδηγούν σε εξευγενισμό της περιοχής (gentrification). Οι νέες συνθήκες που επικρατούν, ενώ δίνουν ζωή στη γειτονιά, λειτουργούν φορτικά για τους παλιούς κάτοικους, οι οποίοι νιώθουν ότι εκτοπίζονται και ότι χάνεται το οικογενειακό κλίμα που έχει.

Όλες οι πληροφορήτριες τονίζουν τα θετικά στοιχεία της Κυψέλης, τα οποία είναι το κλίμα γειτονιάς, η ποικιλία χρήσεων γης, η κεντρική της τοποθεσία, η πολυπολιτισμικότητα, τα υψηλής αρχιτεκτονικής σημασίας κτίρια και οι δρόμοι που βρίσκονται. Παράλληλα όμως, κάνουν λόγο για κακή φροντίδα και συντήρηση των κτιρίων και των ανοιχτών χώρων, έλλειψη υποδομών (σπασμένα πεζοδρόμια και ανεπαρκής φωτισμός) καθώς και ανοιχτών χώρων και χώρων πρασίνου για ένα τόσο πυκνοδομημένο περιβάλλον.

Ένα σημαντικό ζήτημα που συμβάλλει στην αντίληψη του δημοσίου χώρου είναι το θέμα της ασφάλειας, το οποίο διαφέρει ανάμεσα στους άντρες και τις γυναίκες. Η παρουσία των γυναικών στην πόλη συνοδεύεται συχνά από φόβο ή ανασφάλεια. Το αίσθημα αυτό δημιουργείται όχι μόνο από μορφολογικά ή σχεδιαστικά χαρακτηριστικά του αστικού χώρου (όπως για παράδειγμα ένας σκοτεινός δρόμος ή πάρκο), αλλά και από την συμπεριφορά των άλλων χρηστών και κυρίως των ανδρών. Τα σχόλια στον δρόμο και το ανδρικό βλέμμα είναι καταστάσεις που όλες οι γυναίκες, οποιασδήποτε ηλικίας, εθνικότητας και σεξουαλικότητας αντιμετωπίζουν στον δημόσιο χώρο αισθανόμενες δυσφορία. Αυτό επιβεβαιώθηκε μέσω των συνεντεύξεων, αλλά την ίδια στιγμή οι πληροφορήτριες δήλωσαν πως νιώθουν επαρκή άνεση (σε διαφορετικό βαθμό η κάθε μία), ώστε να μην περιορίζουν την ελεύθερη

Η μελέτη της πόλης μέσα από την οπτική της έμφυλης διάσταση της καθημερινότητας συνιστά μία προσέγγιση που αμφισβητεί τη διάκριση μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας. Η πόλη στην προσέγγιση αυτή αναδεικνύεται μέσω της βιωματικής αντίληψης της γυναικείας καθημερινότητας. Οι γυναίκες, όπως και οι άνδρες, διεκδικούν τον δημόσιο χώρο, αφήνουν τον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού και εισέρχονται στον δημόσιο και γίνονται ορατές.

Η έρευνα οριοθετείται στην γειτονιά της Κυψέλης, επομένως δεν έχει στόχο να γενικεύσει και να ταυτιστεί με άλλες περιοχές – κάτι που δεν είναι εφικτό. Δεν επιδιώκει να καταλήξει σε μια παγκόσμια ή διευρυμένη ερμηνεία για την έμφυλη διάσταση της πόλης. Αντίθετα, θέλει να θέσει κάποια ερωτήματα σχετικά με τις «άλλες» ταυτότητες και διαφορετικότητες που συγκροτούνται στο αστικό περιβάλλον, και να ανοίξει τον χώρο για νέες έρευνες αστικής εμπειρίας από πλευρές που δεν έχουν ακουστεί και μελετηθεί, γιατί όλοι έχουν «δικαίωμα στην πόλη».⁹

46. Οδός Υδρας

9. Lefebvre Henri, *Το δικαίωμα στην πόλη*, 1968.

/ ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ / ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Harry Gruyaert, Belgium, 1981, <https://pro.magnumphotos.com/>

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. *Ούτε γάτα ούτε ζημιά (ταινία)*, 1955, Επτανήσου και Φωκίωνος Νέγρη, https://www.athens-voice.gr/92792_select

2. <https://www.gustav-klimt.com/>

ΜΕΘΟΔΟΣ

3. *James Galanos Fashion*, Gordon Parks, California, 1961, <http://www.gordonparksfoundation.org/>

4. <https://www.blind-magazine.com/en/news/585/Arles-Festival-2019-Three-Photographers-Challenge-The-Image-Of-The-Woman>

5. <http://www.howardgreenberg.com/exhibitions/saul-leiter-women?view=slider#29>

6. *Θάλασσα / Sea*, Ameline Valade by Yorgos Lanthimos, VOGUE Greece, Ιούλιος 2019.

7. *Untitled*, Studded Betrayal, <https://www.instagram.com/studdedbetrayal/?hl=el>

8. *Σύλληψη φεμινιστριών*, Πλατεία Εξαρχείων, 1986, (Γιώργος Νικολαΐδης, «Είμαστε τρελοί και ευτυχισμένοι» / <https://www.vice.com/gr/article/paqqzm/eimaste-treloi-ki-eytyxismenoi-mia-gerh-fwtografikh-boytia-sta-e3arxeia-toy-1980>)

9. notafeministproject.gr

10-11. *Αθήνα πόλη των γυναικών*, Κωνσταντίνος Πίττας, 1984, <https://popaganda.gr/art/constantinos-pittas-athina-poli-ton-ginekon/>

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

12-13. *Vivre sa vie (movie)*, Jean-Luc Godard, 1962

14. *Θάλασσα / Sea*, Ameline Valade by Yorgos Lanthimos, VOGUE Greece, Ιούλιος 2019.

15. <http://1-2.gr/2017/11/17/odos-pathsi-on-o-aerodiadromos-ths-ellhnikhs-istorias/>

16-18. <https://www.in2life.gr/features/notes/article/581818/h-kypselh-kai-ta-pathsia-opos-htan.html>

19. https://www.athensvoice.gr/life/urban-culture/athens/412702_fokionos-negri

- 20-21. <https://www.mixanitouxronou.gr/>
22. <https://www.facebook.com/agorakypselis/>
23. <https://www.facebook.com/agorakypselis/>
- 24-25-26. Προσωπικό αρχείο.
27. *Θάλασσα / Sea*, Ameline Valade by Yorgos Lanthimos, VOGUE Greece, Ιούλιος 2019.
28. <https://fotinikipseli.weebly.com/>
29. <https://fokionos.com/>
30. https://www.athensvoice.gr/life/urban-culture/athens/412696_kypseli-i-diahroniki
31. https://www.athensvoice.gr/life/urban-culture/athens/479135_i-epomeni-hot-plateia-tis-athinas-einai-stin-kypseli
32. Προσωπικό αρχείο.
33. <https://www.womantoc.gr/giorgos-malekakis>
- 34-38. Προσωπικό αρχείο.
39. <https://www.protothema.gr/city-stories/article/714573/>
40. Προσωπικό αρχείο.
41. <https://fokionos.com/>
42. https://www.athensvoice.gr/life/urban-culture/athens/412696_kypseli-i-diahroniki
43. Από συγκέντρωση κατά της έμφυλης βίας στον δρόμο, Γειτόνισσες, Φιλ@, Κυψέλη, 29/06/2019.
44. Πως κυλάει η ζωή στην Κυψέλη, Πηνελόπη Γερασίμου / FOSPHOTOS, <https://popaganda.gr/citylife/pos-kilai-zoi-stin-kypseli/>

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

45. *Lou*, Nick Tas, Πατησίων, <https://www.instagram.com/louphubert/>
46. Προσωπικό αρχείο.
47. Πλατεία αγίου Γεωργίου, προσωπικό αρχείο.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αβδελά Έφη, Ψαρά Αγγέλικα (επιμ.), *Σιωπηρές Ιστορίες: γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1977

Βαΐου Ντίνα., *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη: μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονίες της Αθήνας*, ΕΜΠ: Σχολή αρχιτεκτόνων, Τομέας πολεοδομίας και χωροταξίας, Πυθαγόρας II, μέτρο 4.2.1, Τελική έκθεση, Αθήνα, Αύγουστος, 2007

Βαΐου Ντίνα, *Η πόλη: ένας χώρος για τις γυναίκες*, στο «Αναπαραστάσεις Θηλυκότητας», Συλλογικός Τόμος, Κέντρο Έρευνας και Τεκμηρίωσης, Αθήνα

Βαΐου Ντίνα, *Πόλη και πολίτες: Η καθημερινή ζωή και το “δικαίωμα στην πόλη”*, στο «Η Βιώσιμη Πόλη», επιμ: Μ. Μοδινός, Η. Ευθυμιόπουλος, Στοχαστής & ΔΙΠΕ, Αθήνα, 2000

Βαΐου Ντίνα, Καλαντίδης Άρης, *Πόλεις των “άλλων”:* Καθημερινές πρακτικές και συγκρότηση του δημόσιου χώρου, στο «Χωρικοί μετασχηματισμοί και κοινωνική έρευνα», επιμ: Μ. Σπυριδάκη, σελ. 23-47

Βαΐου Ντ., Λαφαζάνη Ο., Λυκογιάννη Ρ., *Πρακτικές συνύπαρξης στις γειτονίες της πόλης: συναντήσεις στην Κυψέλη*, στο «Φύλο, μετανάστευση, διαπολιτισμικότητα», επιμ: Α. Ζαββού, Ν. Καμπούρη, Μ. Στρατηγάκη, Εκδόσεις ΝΗΣΟΣ, Υλικά 19, Αθήνα, 2013

Βαΐου Ντίνα, Στρατηγάκη Μαρία (επιμ.), *Το φύλο της μετανάστευσης*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2009

Βαΐου Ντίνα, Ψαρά Αγγέλικα (επιμ.), *Εννοιολογήσεις και πρακτικές του φεμινισμού: μεταπολίτευση και «μετά»*, Πρακτικά Ημερίδας, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2018

Γιαννακόπουλος Κώστας, Γιαννιτσιώτης Γιάννης(επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια και Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα, 2010

Γιοχάλας Θανάσης, Καφετζάκη Τόνια, *ΑΘΗΝΑ: Ιχνηλατώντας την πόλη με οδηγό την ιστορία και τη λογοτεχνία*, Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Ι.Δ. Κολλάρου & ΣΙΑΣ Α.Ε., Αθήνα, 2012

Λαδά Σάσα (επιμ.), *Μετα-τοπίσεις: φύλο, διαφορά και αστικός χώρος*, futura, Αθήνα, 2009

Λυκογιάννη Ρούλη, *Εργασία, Πόλη, Καθημερινή ζωή: δύο παραδείγματα από τις καθημερινές πρακτικές των γυναικών στην Αθήνα*, στο «Εργασία και Κοινωνία: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις», επιμ: Καρακιουλάφη Χ., Σπυριδάκης Μ., ΔΙΟΝΙΚΟΣ, Αθήνα, 2010

Λυκογιάννη Ρούλη, *Η καθημερινή ζωή στο έργο του Henri Lefebvre*, στο «Ο χώρος της αριστερής σκέψης», επιμ: Ντ. Βαΐου, Κ. Χατζημιχάλης, εκδόσεις νήσος, Αθήνα, 2012

Μαρνελάκης Γιώργος, *Στενές επαφές φύλου, σεξουαλικότητας και χώρου*, Futura, Αθήνα, 2014

Μπίρης Μάνος Γ., *Αθηναϊκή αρχιτεκτονική: 1875-1925*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 2003

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bondi Liz, *Έμφυλα σύμβολα και αστικά τοπία*, μτφρ: Πόπη Αλεξοπούλου, (στο A. Cuthbert (ed), *Designing Cities: Critical Readings in Urban Design*, Blackwell, Oxford, 2003, σελ. 204-215

Butler Judith, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of identity*, Routledge, New York and London, 1999

Connell R. W., *Το κοινωνικό φύλο*, μτφρ: Ε. Κοτσιφού, επιμ: Δ. Ασημακοπούλου, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2006

Harvey David, *Το δικαίωμα στην πόλη*, New Left Review, 2008 / Αναδημοσίευση: Κομπρεσέρ, τεύχος 1, 0WW2/04/2011

Hertzberger Herman, *Μαθήματα για σπουδαστές της αρχιτεκτονικής*, μτφρ: Τ. Τσοχαντάρη, Ε. Μ. Π, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις, Αθηνά, 2002

Koolhaas Rem, OMA (with Bruce Mau), *Τι συνέβη στην πολεοδομία;*, στο «S, M, L, XL», The Monicelli Press, New York, 1995, pp. 970

Massey Doreen, *Flexible Sexism* (στο «Space, Place, and gender», Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994) / Αναδημοσίευση: *Ευέλικτος Σεξισμός*, Κομπρεσέρ, τεύχος 1, 02/04/2011

Matrix, *Making space: Women and the man made environment*, Pluto Press: London and Sydney, Australia, 1984

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ – ΑΡΘΡΑ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ: «*Γυναίκες και άνδρες στους χώρους της καθημερινότητας*», οργάνωση: Βαΐου Ντίνα, Μαρνελάκης Γιώργος, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων μηχανικών, Φύλο και χώρος: Πρόγραμμα σπουδών φύλου και ισότητας, Αθήνα, 11-12 Νοεμβρίου 2005

Λαδά Σάσα, *Φύλο και ο χώρος: Αρχικές προσεγγίσεις και νέα ερωτήματα ή μεταξύ ορατών και αοράτων*, Εισήγηση στο συνέδριο: «Το φύλο, τόπος συνάντησης των επιστημών: ένας πρώτος ελληνικός απολογισμός», Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη, 2003

Πισσαρίδης Μιχάλης, *Η ανάγνωση του χώρου μέσα από πρακτικές σεξουαλικότητας και ταυτότητας φύλου*, εισήγηση στην εκδήλωση Α.Κ.Ε.Α. και Λ.Ο.Α., 28/09/2015, <https://akea2011.com/2015/09/28/isigisifilokesexoualikotita/>

Αθηνάκης Δ., *Κυψέλη: η πεμπτουσία της αθηναϊκής ιστορίας*, ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ: Πόλη, 06/08/2016, <https://www.kathimerini.gr/870070/article/politismos/polh/kyyelh-h-pemptoy-sia-ths-a8hnaikhs-istorias>

Ανδρίτσος Θάνος, Βελεγράκης Γιώργος, Καραγκιοζίδου Εύα (επιμ.), *Τετράδια Ριζοσπαστικής Γεωγραφίας: ένας συλλογικός τόμος για το χώρο, την πόλη, την οικολογία & τη ριζοσπαστική γεωγραφική σκέψη*, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2017

Βαΐου Ντίνα, *Δημόσιο/Ιδιωτικό: Στερεότυπα φύλου και αποκλεισμού στην πόλη*, ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ, Περιοδικό ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, τεύχος 34, Ιούλιος/Αύγουστος 2002

Βαΐου Ντίνα, *Ταυτότητες /ετερότητες γυναικών στην πόλη*, περιοδικό Ίνδικτος, τ. 21, Νοέμβριος 2006, σελ. 171-183, <https://radgeo.files.wordpress.com/2013/03/eterotites.pdf>

Βαΐου Ντίνα, Στρατηγάκη Μαρία, *Από την «εγκατάσταση» στην «ένταξη»: Ανεπίσημες πρακτικές και κοινωνικές παροχές για γυναίκες μετανάστριες στην Αθήνα*, Κομπρεσέρ, τευχός 2, 09/09/2011

Γιαννακόπουλος Κώστας, *Χώρος, αρχιτεκτονικός λόγος και σχέσεις εξουσίας του φύλου*, Αυγή, Αφιερώματα: Αναγνώσεις, 3/07/2010, http://avgianagnoseis.blogspot.com/2010/07/blog-post_9400.html

Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, τεύχος 4, 4/02/1988, Αθήνα

Κουμανταρέας Μένης, *Σε λίγο θα είμαστε όλοι ξένοι...*, Η Καθημερινή, Επτά ημέρες, *Κυψέλη: το αστικό χτες, το πολύχρωμο σήμερα*, 23/02/2003, σελ. 16-18

Λάβδας Α.Α., *Η αστική κληρονομία της Κυψέλης*, ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ: Αρχείο πολιτισμού, 11/05/2013, <https://www.kathimerini.gr/487810/article/politismos/arxeio-politismoy/h-astikh-klhronomia-ths-kygelhs>

Λυκογιάννη Ρούλη, *Ο δημόσιος χώρος και το “δικαίωμα στην πόλη”*, Η Αυγή, αφιερώματα: Αναγνώσεις, 26/04/2014, http://avg-i-anagnoseis.blogspot.com/2014/04/blogpost_9735.html

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ:

Βαΐου Ντ., Κεφαλέα Ρ., Λαφαζάνη Ο., Μονεμβασίτου Α., Μπαχαροπούλου Α., Χατζηβασυλείου Σ., *Μετανάστριες οικιακές βοηθοί στην πόλη και τη γειτονιά: Η περίπτωση της Κυψέλης*, ΕΜΠ, Πυθαγόρας, Θεσσαλονίκη 30 Νοεμβρίου 2007, http://portal.tee.gr/portal/page/portal/te-etkm/DRASTHRIOHTES/EKDHLVSEIS/EKDHLWSEIS_2007_2009/TH_THESSALONIKH_SYNKATOIKW/Tab/metanastries_oikiakoi_bohthoi.pdf

Μπαρτατίλας Λ., *Κυψέλη: έρευνα και χαρτογράφηση της γειτονιάς*, NEON Community project, 2015, https://issuu.com/loukas_bartatilas/docs/neon_community_project_2015_kypseli?%20utm_source=conversion_success&utm_campaign=Transactional&utm_medium=email

Κυψέλη – Άνω Κυψέλη, <https://anoihtipoli.gr/geitonies/kypseli>

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ – ΜΕΛΕΤΕΣ – ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ:

Λυκογιάννη Σ., *Η μελέτη της πόλης μέσα από την έμφυλη διάσταση της καθημερινότητας*, επιβ: Ντίνα Βαΐου, ΕΜΠ, Σχολή αρχιτεκτόνων μηχανικών-Τμήμα πολεοδομίας και χωροταξίας, Αθήνα, Δεκέμβριος 2005

Κράλη Ευαγγελία, Λυκογιάννη Σταυρούλα, *Φύλο και Χώρο*, σύμβουλος: Ντίνα Βαΐου, Μελέτη Επισκόπησης για το Κέντρο Ερευνών Για Θέματα Ισότητας (Κ.Ε.Θ.Ι.), Απρίλης 2001

Παπαγεωργίου Α., *Τα φ[υ]λικά της αρχιτεκτονικής*, επιβ: Λαδά Σ., Αλεξοπούλου Α., ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2016

Βούλγαρη Κ., *Σ' αγαπάω να της λες: φεμινιστική περιπλάνηση στον δημόσιο χώρο των Εξαρχείων*, επιβ: Παρμενίδης Γ., ΕΜΠ, Αθήνα, Φεβρουάριος 2018

Δέση-Λούκα Χ., Χαραλαμπίδη Μ., *Η έννοια της γειτονιάς σήμερα: η περίπτωση της Κυψέλης*, επιβ: Γιαννούδης Σ., Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά, Φεβρουάριος 2016

